

ПОЛІТИЧНИЙ МЕНЕДЖМЕНТ
Український науковий журнал
Видається з серпня 2003 р.

Свідоцтво про реєстрацію: KB №5619
від 15.11.01. Вища атестаційна комісія
визнала журнал фаховим виданням
з політичних і соціологічних наук
(постанова президії ВАК України
№1 – 05/10 від 10.12.2003)

Засновники: Український центр політичного менеджменту
Інститут політичних і етнонаціональних досліджень
ім. І. Кураса Національної академії наук України

Видавець: Український центр політичного менеджменту
Шеф-редактор – **Анатолій Толстоухов**
Головний редактор – **Юрій Шайгородський**

Адреса: Український центр політичного менеджменту,
вул. Я. Галана, 2, м. Київ, 03061, Україна

E-mail: 010@politik.org.ua. Тел. 457-92-15

Електронна версія журналу розміщується на сайті
Українського центру політичного менеджменту:

www.politik.org.ua

• політологія • соціологія • психологія • конфліктологія

• Політичний менеджмент •

№ 2(35)
2009

Редакційна колегія

Віктор Андрущенко, доктор філософських наук, член-кореспондент Національної академії наук України, ректор Національного педагогічного університету ім. М. Драгоманова

Михайло Багмет, доктор історичних наук, академік Української академії політичних наук, проректор Чорноморського державного університету ім. П. Могили

Віль Бакіров, доктор соціологічних наук, член-кореспондент Національної академії наук України, ректор Харківського національного університету ім. В. Каразіна

Євген Бородин, доктор історичних наук, доцент Дніпропетровського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України

Микола Василенко, доктор фізико-математичних наук, професор Одеського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України

Світлана Василенко, доктор політичних наук, член-кореспондент Української академії політичних наук, професор Одеської національної морської академії

Микола Головатий, доктор політичних наук, академік Міжнародної кадрової академії, проректор з наукової роботи Міжрегіональної академії управління персоналом

Марія Кармазіна, доктор політичних наук, головний науковий співробітник Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Кураса Національної академії наук України

Олексій Картунов, доктор політичних наук, академік Української академії політичних наук, завідувач кафедри соціальних наук Університету економіки та права „КРОК”

Сергій Кисельов, кандидат філософських наук, керівник магістерської програми „Політолог” Національного університету „Києво-Могилянська академія”

Ірина Кресіна, доктор політичних наук, завідувача відділом Інституту держави і права ім. В. Корецького Національної академії наук України

Ольга Куценко, доктор соціологічних наук, завідувача кафедрою соціальних структур та соціальних відносин факультету соціології Київського національного університету ім. Т. Шевченка

Юрій Левенець, доктор політичних наук, академік Національної академії наук України, директор Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Кураса Національної академії наук України

Сергій Макеев, доктор соціологічних наук, завідувач відділом Інституту соціології Національної академії наук України

Микола Михальченко, доктор філософських наук, член-кореспондент Національної академії наук України, президент Української академії політичних наук

Володимир Полтораки, доктор філософських наук, директор Центру соціологічних і політичних досліджень „Соціополіс”

Анатолій Романенко, заступник головного редактора журналу

Фелікс Рудич, доктор філософських наук, академік Української академії політичних наук, завідувач відділом Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Кураса Національної академії наук України

Анатолій Толстоухов, доктор філософських наук, член-кореспондент Академії педагогічних наук України, народний депутат України, шеф-редактор журналу

Микола Чурилов, доктор соціологічних наук, генеральний директор ТОВ „TNS – Ukraine”

Юрій Шайгородський, кандидат психологічних наук, президент Українського центру політичного менеджменту, головний редактор журналу

Валентин Якушик, доктор політичних наук, професор кафедри політології Національного університету „Києво-Могилянська академія”

ТЕОРІЯ

Лариса Нагорна. Символічний простір інформаційного суспільства: зорові аберації віртуальності	3
Ольга Зернецька. Глобальна політична блогосфера – нова арена політичної комунікації	13

ПРОБЛЕМИ МЕТОДОЛОГІЇ

Валерій Бебик. Глобальний політичний менеджмент: поняття, типологія, методологія..	27
---	----

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПОЛІТИКИ

Сергій Телешун. Ефективне управління і публічна політика як напрям реалізації політичної влади в умовах кризи	35
--	----

ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ

Олена Кіндратець. Українська інтелігенція і влада	46
--	----

ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ І ПРОЦЕСИ

Сергій Білошицький. Криза довіри громадськості до представницьких політичних інститутів	56
Володимир Данилов. Особливості формування політичного іміджу держави	67

ФОРМИ ПОЛІТИЧНОЇ ВЛАДИ

Олександр Романюк. Чи може зріла демократія бути неліберальною?	73
--	----

ЕТНОПОЛІТОЛОГІЯ

Ольга Маруховська-Картунова. Етнополітичні протести та повстання в контексті західної етнополітичної конфліктології	88
--	----

ІНФОРМАЦІЙНЕ СУСПІЛЬСТВО

Кирило Черкашин. Використання геоінформаційних систем у виборчих кампаніях	99
---	----

СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА

Юлія Лисенко. Принципи соціальної держави: традиції і сучасність	112
---	-----

ГЕОПОЛІТИКА

Ігор Храбан. Системний підхід до політологічного аналізу євроатлантичної системи безпеки	119
---	-----

УКРАЇНА І СВІТ

Юлія Кисіль. Принципи формування соціальної безпеки в полікультурному суспільстві	128
--	-----

АСПЕКТИ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Микола Дмитренко. Інноваційний розвиток суспільства в контексті циклічного розвитку продуктивних сил	136
---	-----

РЕГІОНАЛЬНА ІНТЕГРАЦІЯ

Тетяна Ковальчук. Інституціональний вимір культурної політики Європейського Союзу	146
--	-----

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

Олена Нойманн. Німецький Бундесрат: особливості формування і повноваження	155
--	-----

СТОРІНКИ ПОЛІТИЧНОЇ ІСТОРІЇ

Ігор Цепенда. Суспільно-політична ситуація на українсько-польському пограниччі наприкінці Другої світової війни	163
--	-----

КНИЖКОВА ПОЛИЦЯ
 172 |

Вийшов у світ №2 (34) журналу “Соціальна психологія”	174
--	-----

Рекомендовано до друку

Вченою радою Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Кураса НАН України.
Протокол № 1 від 26.02. 2009 р.

За достовірність інформації, що міститься в опублікованих матеріалах,
відповідальність несуть автори. Передрук можливий у разі посилання на автора і видання.

Підписано до друку 20.03.2009 р. Формат 70 x 100/16.

Офсетний друк. Ум.-друк. арк. 10,75. Облік.-вид. арк. 10,97. Зам. № 852. Наклад 450 примірників

Надруковано з готових фотоформ видавництва “Інтер Графіка”

36000, м. Полтава, вул. Кагамлика, 80

Символічний простір інформаційного суспільства: зоріві аберації віртуальності

Лариса Нагорна,

доктор історичних наук,

головний науковий співробітник

Інституту політичних і етнонаціональних досліджень

ім. І. Кураса НАН України

Інформаційне суспільство, яке ще недавно сприймалося як ідеал-типова теоретична конструкція, стає звичним тлом нашого життя. Ми швидко оцінили його очевидні переваги: зручності електронного зв'язку, майже миттєві швидкості у передачі інформації, а головне – можливість особистої участі кожного в електронних діалогах будь-якого рівня. Новий простір мережевої активності – блогосфера – незмірно розширив межі політичного дискурсу, зробив його більш масовим. Сформувалася, зрештою, специфічна гіперреальність, основу якої становить як нова віртуальна ідентичність суб'єкта, так і новий тип кіберспільноти.

Переворот, пов'язаний із змінами у техніці комунікації, фахівці порівнюють з такими кардинальними віхами у розвитку цивілізації, як винайдення абетки, писемності, друкарського верстата [1]. З ним співвідносять і нове перекодування традиції – приблизно у тому ж обсязі, який спричинили поява фотографії, кінематографа, телебачення. Отже саме час замислитися над проблемами впливу нових інформаційно-комунікаційних технологій на сферу культури, з одного боку, і політики – з іншого. Варто поглянути на проблему й ширше: що означає сьогодні і що означатиме завтра феномен віртуальності у соціогуманітарному просторі?

Глобалізація комунікацій і віртуалізація культури – це два процеси, які йдуть паралельно і створюють безліч ареалів взаємовпливу. У їх взаємодії розмиваються звичні уявлення про час і простір як детермінанти буття людини, виникає уявне, але з очевидними ознаками всепроникності, поле комунікацій. Сучасні інформаційні технології на

основі граничного стиснення простору і часу забезпечують інтерактивну взаємодію у будь-якій точці земної кулі. Мережа Інтернет стала потужним фактором мобілізації соціального капіталу, активізації громадянського суспільства.

Утім, поширені на рубежі тисячоліть очікування того, що разом з інформаційною революцією людство дістане принади електронної демократії, гібридні ідентичності з прозорими кордонами, космополітичну етику відповідальності, не справдилися. Навпаки, побічним ефектом глобалізації та всесвітньої комунікації стала активізація явищ гетерогенності, локалізації, фрагментації, що змусило політологів спішно вводити в обіг гібридні терміни – „глокалізація”, „глоболокалізм”, „фрагмеграція” тощо.

Сьогодні вже очевидно, що віртуальність є загальною тенденцією розвитку цивілізації. Прорив людства від предметної реальності до віртуальності філософи пояснюють перетворенням інформації з властивості й атрибута матерії на багато в чому автономну субстанцію і появою на цій основі матричної, інформаційно-проективної картини світу. У кіберпросторі є все, що оточує людину в реальному житті, але в трансцендентальній (віртуальній) формі – від віртуального спілкування до віртуальної любові й смерті. Пересічна людина сприймає віртуальність як „квазі-”, „псевдо-”, „недореальність”. Але занурення у Мережу відкриває для людини можливість відірватися від соціуму з його реальними проблемами, створює ілюзію виходу у вільне віртуально-космічне плавання. Втеча від суб’єктності у уявний простір свободи закінчується втечею від реальності, і тепер уже не буття, а „небуття” визначає свідомість, стає способом (не)життя [2]. Можна сперечатися щодо того, в який спосіб людство має долати нову небезпеку. Але не усвідомлювати її – означає роззброїти людину перед грізними викликами сучасності.

Потрібне, отже, істотне переосмислення усього комплексу проблем, пов’язаних зі сферою символів – з простеженням діалектики процесу символізації та її відображення в громадській думці. Адже символічний капітал культури є потужним суспільним ресурсом, і його роль має тенденцію до зростання. П. Бурдьє був недалекокий від істини, коли поставив культурний капітал в один ряд з економічним щодо ступеня впливу на суспільні зміни. В міру того, як втрачала свій евристичний потенціал редуційна марксистська модель взаємодії базису і надбудови, набували чималої ваги як уніфіковані системи символізації, так і трактування суспільно-символічного як неусвідомлюваного важеля впливу на історичний процес, конститутивної преамбули усього суспільного розвитку. Сучасні теорії символізації відштовхуються від висунутої К. Леві-Стросом концепції символічних систем, а також від „теорій символічного” Ж. Лакана – з проведенням меж між Реальним, Умовним і Символічним. Символічна влада культурних феноменів базується на „кредиті довіри” до тих свідомісних конструктів і зразків поведінки,

які індивід вважає для себе значущими. Цінності, принципи і традиції, перетворені на своєрідний „символ віри”, стають ефективним типом формування „магічної свідомості”, яка протистоїть раціональному типу мислення й поведінки.

Усе, що стосується місця і ролі символів у сфері культури, легко екстраполюється і на політичну сферу. Ретельне дозування й комбінування образів у ЗМІ, широке використання Інтернету в політичних акціях створюють феномен віртуальної політики, здатної моделювати проблеми і навіть події. Суспільство починає звикати до того, що в сучасній політиці взаємодіють не стільки політичні інститути й відповідні норми, скільки віртуальні образи, бренди, іміджі, що нав'язуються елітою. Вони, власне, й домінують у ситуаціях доленосного вибору. Ціна помилок внаслідок цього стає надзвичайно високою.

Маніпулювання масовою свідомістю в усі часи було ефективним знаряддям політиків у боротьбі за владу і власність. В умовах інформаційного суспільства його можливості на порядок зросли. Сучасні PR-технології дають змогу вправно грати на відчуттях ущемленої соціальної справедливості й національної гідності, апелювати до архаїчних пластів свідомості та низьких інстинктів для провокування відповідних психологічних реакцій. Негативні іміджі ворога, спотворені авто- і гетеростереотипи, перекручені уявлення про демократію й тоталітаризм створюються тепер значно простіше. Рівень політичної культури населення і ефективність застосування символічного політичного капіталу перебувають при цьому у зворотному взаємозв'язку. Люди, мало обізнані із законами функціонування „політичної кухні”, легше піддаються навіюванню, стаючи жертвами політичних авантюристів і демагогів.

Загрози, створювані віртуалізацією політичних феноменів, легко пояснити за допомогою теорії „розмноження симулякрів” Ж. Бодріяра. Виникаючи як копії реального, фальшиві симулякри швидко набувають автономного статусу, задаючи своєрідні „модні канони” для найрізноманітніших сфер суспільного буття. Зрештою, саме вони і формують ту „гіперреальність”, у якій образи відокремлюються від своїх реальних прототипів і функціонують у суспільній свідомості за законами міфу. А міфи, як відомо, існують у позараціональному просторі. Вони сприймаються „на віру” і не піддаються науковій верифікації.

Термін „гіперреальність” Ж. Бодріяр запропонував для відтворення умов, за яких імітація певного феномена набуває більшої легітимності й цінності, аніж сам оригінал. Відмінність між первісним референтом і репрезентацією розмивається і зникає. Виникає криза репрезентації: символічне прагне посісти домінуючі позиції у формуванні уявлень про світ. Принципом існування „віртуальної трансреальності” стає процес примноження „беззмистовних сутностей”, „оперативних копій”. „Революція симуляції” не тільки усуває межу між реальністю та ілюзією, але й створює суспільний простір, у якому неможливо провести грань між правдою та

оманою. Будь-який політичний скандал роздувається до такої міри, що суспільство перестає відчувати різницю між моральністю й аморалізмом. А на масовому рівні такий стан породжує цілковиту деградацію цінностей, порушення усіх принципів приватності, нерозрізнення добра і зла. „Пустеля розростається”, виникає „енергетичний глухий кут” [3].

Для наукового пізнання світу таке занурення у „гіперреальність” становить величезну небезпеку. Являючи собою форму атаки на раціоналізм, гіперреальність руйнує рубіж між фактом та ілюзією, внаслідок чого сама необхідність раціоналістських дискурсів і раціоналістської критики ставиться під знак питання. Не випадково Ж. Дельоз, чия теорія імітацій на кілька років випередила бодрірівську, на схилі життя прагнув більшої визначеності, пропонуючи замінити розпливчатий термін „симулякр” на більш конкретний – „монтаж” (assemblage). „Гіперреальність наслідувань (симуляцій)” здатна заколисати людство принадною казкою і, звузивши простір наукового діалогу, широко відкрити двері для безпринципного популізму й технологій монтажу уявної реальності.

Ефект ослаблення звичного комунікаційного поля під впливом віртуальної гіперреальності людство вже відчуло: можливості діалогу, які ще недавно уявлялися майже безмежними (аж до діалогу цивілізацій), різко скорочуються. Його витісняють політичні шоу, і перед телевізійними камерами постають вже не мислячі особистості, а відповідно запрограмовані роботи-манекени. В міру розширення світу символів небачено зростають масштаби інформаційної агресії: звинувачення опонента у зраді, крадіжках, шизофренії вже нікого не шокують. Чим слабшою стає реальна влада, тим очевиднішим стає зростання влади засобів масової інформації. Постійно відчуваючи на собі яскраве світло софітів, політики дбають не про відповідність між власними словами й ділами, а про розширення простору політтехнологій і політреклами.

Чим це обернулося в Україні, соціум бачить щодня й щогодини. У жорстокій інформаційній війні конкуруючі політичні сили намагаються діяти „на випередження” і дедалі більше руйнують на лише авторитет країни та власний імідж, але й самі основи цивілізованого співжиття. Замість реальних пошуків виходу з всеосяжної системної кризи суспільству пропонуються безбарвні імітаційні моделі, єдиним призначенням яких є перекладення кризового тягаря на найменш захищені верстви населення. Поспіхом проштовхнувши через Верховну Раду не просто нереальний, але й позаправовий (голосування, як виявилось, було сфальшоване) бюджет, позбавлена реальної більшості правляча коаліція вирушила до „тепліх морів” і засніжених гір, не надто переймаючись зривом газових домовленостей із стратегічним партнером. Наслідком стало перетворення корпоративного газового конфлікту спочатку на інституційний, а потім і на міждержавний – з відповідним загостренням кризових проявів, наростанням демодернізації і деградації. Але й у цих край важких умовах вітчизняні еліти почали новий рік не з вироблення узгоджених програм

дії, а з нової спіралі конфронтації.

Не хотілося б створювати враження, що українські еліти є головними винуватцями газового конфлікту на тлі надзвичайно гострої світової фінансово-економічної кризи. Очевидно, що газовий шантаж з боку Росії і безпрецедентний розмах розпочатої нею інформаційної агресії, як і її нічим не виправдані дії з перекриття магістрального шляху газу в Європу, спрямовувалися на дестабілізацію ситуації в Україні і потребували адекватної відповіді. Але, задовільно упоравшись із технічним завданням реверсного використання газопроводу, владні та залежні від них бізнесові структури не зуміли ані мінімізувати негативні наслідки протистояння, ані бодай переконливо пояснити європейській спільноті, яка стала заручником цієї ситуації, мотивацію своїх вчинків. Наслідок – не тільки величезні збитки, що ставлять під сумнів здатність України виконувати свої фінансові зобов'язання, але й втрата її репутації як надійного партнера в економічних стосунках.

Жодною мірою не виправдовуючи дії російської влади (які, до речі, завдали відчутного удару по її власній економіці та міжнародному авторитету), не варто закривати очі й на те, що ті дії значною мірою були спровоковані як відвертим протистоянням гілок української влади, так і незваженою, налаштованою на конфронтацію позицією Президента В. Ющенка і підпорядкованих йому державних структур. Педалювання неприязні та нагнітання пристрастей у міждержавних стосунках завжди провокує відповідні емоційні реакції, а обидві сторони упродовж минулих чотирьох років надто багато робили для того, щоб переводити розбіжності у русло конфронтації і навіть ворожнечі.

Сьогодні ми вже вкотре „маємо те, що маємо”, а саме – виразну тенденцію до розвитку подій (насамперед, в Україні, але, ймовірно, і в міждержавних стосунках) за сценарієм так званих ресентиментних реакцій. Введене Ф. Ніцше поняття „ресентимент” означає доведений до автоматизму й рефлексу емоційний стан ворожості, що супроводжується реактивацією озлоблення – аж до переходу його у ненависть і війну „на знищення”. Феномен ресентименту виникає на ґрунті слабкості, заздрості, неприязні, але про його наявність можна говорити лише тоді, коли відчуття ворожості (часто як віддзеркалене усвідомлення власної неповноцінності) сублімується в особливу систему моралі (точніше – цілковитого аморалізму). Вибудовується „образ ворога”, який цілковито заперечує всю систему цінностей, яку сповідують опоненти. Для реанімації відповідних стереотипів мобілізуються ресурси історичної пам'яті. На уявного ворога перекладається відповідальність за власні невдачі; паралельно в обіг запускається критична маса популістських обіцянок. Робиться все для того, щоб вибудована на такому фундаменті „ресентимент-ідеологія” стала конструктом масової свідомості.

У діях за такою логікою не так вже й багато нового. Досить згадати, як вправно використовувалися у радянській міфотворчості образи „ворогів

народу” для конструювання позірної спорідненості „своїх”. Навряд чи вітчизняних політиків приваблюють лаври більшовицьких ідеологів, але вони, здається, й досі не можуть зрозуміти, що педалюванням ворожості можна, у кращому випадку, вибудувати систему „мобілізаційного підданства”, ґрунтовану на жорсткому диктаті. Поки що ж постійний пошук „ворога” не тільки розширює уявне „коло зла”, але й стимулює настрої щодо застосування насильства, а отже прокладає шлях до авторитаризму.

Невміння і небажання наших політиків відшукувати платформу для співробітництва задля украй потрібних країні реформ створює ефект тупцювання на місці і поглиблення суспільної деморалізації. Дотепні публіцисти уже зареєстрували появу в українському суспільстві феномена „калькулятивного політика”, який постійно апелює до закону й моралі, але на практиці керується відчуттями злопам’ятності і мстивості, ревності й заздрощів. Нова діловитість постає як реалізм пристосування й імітаційності, живлячись, між іншим, постійною зміною силових співвідношень. За Ю. Іщенком, „політичний наполеонізм” паразитує на цій імітаційності й породженому нею скепсисі щодо політики. „Відтак складаються підстави для політичного цинізму й фарисейства, а двозначність політичного мислення (горезвісні „подвійні стандарти”) призводить до постійного переозначування і нової символізації позицій „ми - вони”, „свого - чужого”, „справедливого - несправедливого”, „доброго - поганого”, „доцільного - законного” тощо” [4].

Те, що „політичний наполеонізм” української влади незмірно розширює зону політичних ризиків, доказів уже не потребує. Те, що ризики сьогодні набувають нової якості, теж очевидно. Дезорганізований соціум втрачає критерії правильності напрямів руху, а „калькулятивні політики” – доцільності тих чи інших практичних кроків. Співвідношення користі і загроз не усвідомлюється ні на елітному, ні на масовому рівні. У. Бек, автор книги про „суспільство ризику”, виявив цікаву закономірність: ризики здатні множитися за законами розширеного відтворення. Знання про ризики породжує нові соціальні потреби, нові ринки і, зрештою, нову економіку ризиків, яка бурхливо зростає. Свою ціну, інколи дуже високу, має і невизнання тих чи інших ризиків. Саме тому соціально усвідомлені ризики є політично вибухонебезпечними [5]. У межах комунікації ризиків відбувається їх синергетична нелінійна взаємодія, відбувається інверсія одних ризиків в інші. При цьому постійному випробуванню піддається не лише міцність інституційної системи, а й механізми взаємодії індивідів, груп, спільнот.

Розширення зони політичних ризиків в умовах інформаційної революції не в останню чергу зумовлюється перенесенням центрів впливу на суспільну свідомість із сфери політичних інститутів у царину комунікацій. Сегментовані, орієнтовані на цільову аудиторію засоби масової інформації створюють своєрідну систему, яку автор концепції мережевого суспільства

М. Кастельс назвав контрвладою. Комунікаційний простір дедалі більше стає полем гостро конкурентних відносин, у суті яких важко розібратися пересічному громадянину. Внаслідок цього зростає персоналізація політики. Сам образ політичного лідера перетворюється на товар, який продається і купується. Персоналізація перетворює електоральний процес на змагання гаманців. Одночасно дістають шанс більш широкої присутності у комунікаційному просторі різні протестні рухи, результат втручання яких у політичний процес важко передбачити [6].

Небезпечне розширення простору соціального цинізму – ще один наочний результат імітаційності в політиці та віртуалізації її образів. Рафінований цинізм на масовому рівні виникає як реакція пристосування до умов, коли працювати з повною віддачею стало непрестижно, навіть невігдно. Руйнування ціннісно-нормативних порядків на тлі загальної деморалізації породжує настрої фрустрації, депресивні синдроми, явища „негативної мобілізації”, прояви ксенофобії і навіть расизму. Орієнтація на примітив і „гламур” – це лише побічні прояви типу поведінки, породженого наростанням бездуховності та соціального інфантилізму.

Поки що важко прогнозувати, з яким рівнем політичних ризиків зустрінеться український соціум внаслідок газового конфлікту початку 2009 року. Хотілося б, щоби конфлікт зупинився на рівні мікроризиків і не переріс на макроризик, пов’язаний зі соціальними збуреннями чи відчутними політичними втратами. Якщо застосовувати класифікацію Ч. Кеннеді, то цей ризик можна відносити до категорії екстра-легальних, оскільки його джерела перебувають переважно поза легальними структурами країни. Але він має і чимало рис, притаманних легально-урядовому ризику, бо є прямим продуктом деформацій політичного процесу, спричинених недостатнім професіоналізмом і млявими діями владних структур [7].

Зрозуміло, що ризики створює не сама віртуальна гіперреальність, а ті зорові аберації, якими вона супроводжується. Інтерактивність створює ілюзію всемогутності розкутого інтелекту, а технічні можливості Інтернету стимулюють нові форми насильства. Молодь, що тягнеться до всього нового, легко сприймає „розкуті” форми взаємодії у кіберпросторі і часто опиняється в полоні хакерської субкультури, а точніше – антикультури. Шлях від простого зацікавлення можливостями мистецтва шифрування інформації до кримінальних злочинів виявився дуже коротким. Феномен хактивізму, породжений прагненням використання кібератак з політичною метою, може суттєво змінити структуру символічних репрезентацій і надавати нових обрисів акціям громадянської непокори.

Очевидно, що міра політичних ризиків, як і кінцевий результат протистояння влади і контрвлади у мережевому соціумі, цілком залежить від своєчасного і результативного реагування на їх причини. На ускладнення, пов’язані із світовою фінансово-економічною кризою, держави відгукуються по-різному, але незмінним імперативом є не

лише концентрація фінансових ресурсів, але й стимулювання соціальної активності громадян, оптимізація відносин влади, громадянського суспільства і бізнесу. Не так важливо, якими поняттями передається така стратегія – *society empowerment* (наділення суспільства відповідними повноваженнями) чи, приміром, *distributive governance* (розподільче управління). Головне полягає в тому, щоби людина постійно відчувала свою включеність у суспільні справи, підтримувала відповідний рівень трудової етики, ощадливо ставилася до ресурсів. У кризових умовах обов'язком влади є не тільки турбота про громадянський мир, баланс стримувань і противаг, але й культивування у суспільстві культури компромісу, ідеологічної та релігійної толерантності, етики відповідальності.

Коли щодня спостерігаєш, як українські політики найвищого рангу вихлюпують одне на одного неймовірні порції бруду й „компромату”, то стає якось незручно навіть порушувати питання про культуру конфлікту – тим більше, що саме це словосполучення „не прижилося” ні в науковому, ні в політичному дискурсі. Українській ментальності взагалі не притаманне цнотливе ставлення до норм конфліктної взаємодії – діяли або за принципом „моя хата скраю”, або вдавалися до силових сценаріїв „розрубання” конфліктів. Компроміс традиційно розглядався як поразка чи наслідок зради. Європейська традиція у ставленні до конфліктів інша – там їх часто розглядають як засіб підтримання рівноваги, механізм „випускання пари”. Тому й поняттям „культура у взаємодії” (*culture in interaction*) позначають не лише принципи ділового та особистісного спілкування, але й колективні уявлення, символи, коди, що структурують простір взаємовідносин, у тому числі й політичних.

Якщо краще придивитися до джерел нинішнього протистояння українських еліт, то за банальним „перетягуванням каната” проглядатиметься не лише боротьба за ресурси і симпатії виборців. Країна опинилася у стані своєрідної „компресії” (термін О. Ахієзера), спричиненої, насамперед, взаємозапереченням елементів традиційної і ліберальної політичної культури. Коли одна частина соціуму обстоює пріоритети етноорієнтованої моделі з преференціями для титульної нації, а інша орієнтується на полікультурність і захист прав людини, досягнення консенсусу є аж надто проблематичним. У таких умовах ані правова система, ані суспільна мораль не стимулюють належним чином зацікавлення індивіда у розвитку громадянської культури, культури конкуренції, культури довіри й відповідальності у будь-якій сфері міжгрупових і міжособистісних взаємин. Все це разом перетворює нашу політичну мову на різновид діалогу на комунальній кухні. Кожен бурхливо звинувачує опонента, не вдаючись до найменшої спроби адекватно оцінити ступінь власної відповідальності за стан справ. А неефективність і корумпованість судової системи взагалі виводить поняття „відповідальність” за межі політичного поля.

Тягар такої „компресії” не під силу витримати навіть потужній державі.

Українська ж держава все ще слабка і, ніде правди діти, перебуває у стані значної економічної залежності та політичної нестабільності. Тому і її символічна система має переважно захисний, оборонний характер. Несприйняття інакшості супроводжується постійним пошуком ворога. Політика дедалі більше набуває виразних ознак „гіперреальності” – захмарні обіцянки і „прориви” не дістають жодного втілення в реальних діях. В результаті відбувається те, що філософи називають „втечею від універсалізму” і переходом на позиції релятивізму. Універсалістська етика поступається місцем груповій – з постулатом незаперечної правоти „свого”. Все це не тільки руйнує фундаментальний базис культури діалогу, але й становить реальну загрозу національній безпеці.

Чим слабшою є держава, тим вразливіша вона перед сторонніми втручаннями. Сучасні інформаційні технології, і, зокрема, так званий „демонстраційний ефект” глобалізації, що виник завдяки Інтернету й супутниковим каналам, значно спростили завдання зарубіжних диригентів; не випадково неприродне словосполучення „гуманітарна інтервенція” уже міцно увійшло в тезаурус політики. Кожна держава існує сьогодні в полі високої напруги, градус якої визначається співвідношенням сили і слабкості, з одного боку, і мудрістю та зваженістю політиків, з іншого. Очевидно, що в умовах глобальної фінансово-економічної кризи виграють країни, які радикально переглядають шкалу пріоритетів задля відмови від орієнтації на симулякри й політичну риторичку та пропонують мобілізаційні моделі, що ґрунтуються на прагматичних підходах. У першу чергу ця прагматика має проявлятися в розумному виборі партнерів – як стратегічних, так і тимчасових.

Запропонувати якусь дійову формулу культури конфлікту в українських умовах важко – баланси стримувань і противаг, що однаково тримаються і на праві, і на етиці, зруйновані, а для формування нових потрібен час. Здається, однак, що евристичного потенціалу фундаментальної категорії „культура миру”, уведеної в політичний обіг зусиллями ЮНЕСКО наприкінці ХХ століття, ще не втрачено. У фундамент комплексних міждисциплінарних програм, спрямованих на її концептуалізацію, закладалася стара ідея ненасильства, підкріплена широким трактуванням миру як однієї з найважливіших цінностей, що ґрунтуються на повазі до людини та її прав. При цьому в поняття миру вкладалося не лише те, що не ведеться бойових дій, але й турбота про життя людини у єдності з природою, Космосом, власною совістю. Передбачався також постійний діалог цінностей, національних, державних, етнічних інтересів, продуктивна взаємодія різних гілок і рівнів влади та ще багато чого іншого. Культура миру як політика спрямовується на творення нових інструментів співпраці та взаєморозуміння. Як правовий феномен, вона розглядається як знаряддя впливу на процеси міжнародної і внутрідержавної нормотворчості. Як моральний чинник, вона покликана мінімізувати вплив егоїстичних проявів, закладених як у природі людини,

так і в проявах, викликаних амбіціями політиків.

Ухвалюючи рішення про оголошення 2000 року Міжнародним роком культури миру, ООН сподівалася розпочати новий етап боротьби за справедливе світовлаштування. На жаль, війна в Югославії, якій ООН виявилася не в змозі протистояти, приглушила суспільний резонанс заклику до ненасильства і толерантності. Але в наступні роки людство мало можливість переконатися, що силові сценарії розв'язання конфліктів – це шлях у безодню. А, отже, домовленостям на основі толерантності немає розумної альтернативи. При цьому важливо, щоб можливості інформаційного суспільства ефективно використовувалися не для маніпулювання суспільною свідомістю, а для ефективної взаємодії в усіх сферах життя людини.

М. Пруст свого часу зауважив, що найкращим лікарем для хворого є сама хвороба, бо саме вона змушує його серйозно дбати про своє здоров'я. Перелік хвороб сучасної цивілізації міг би бути надто довгим. Але вона ще має певний ресурс міцності, і людству слід подбати, щоби нові комунікаційні можливості пішли йому на користь.

Література:

1. **Бехманн Г.** Концепции информационного общества и социальная роль информации // Политическая наука (Москва). – 2008. – № 2. – С. 10 – 28.
2. **Кутырев В. А.** Крик против небытия // Вопросы философии. – 2008. – № 8. – С. 60 – 72.
3. **Бодріяр Ж.** Симулякри і симуляція. – К., 2004. – С. 34 – 35.
4. День. – 2007. – 15 червня.
5. **Бек У.** Общество риска. На пути к другому модерну. – М., 2000. – С. 21 – 40, 95.
6. **Castells M.** Communication, power and counter-power in the network society // International journal of communication – 2007. – № 1. – P. 238 – 266.
7. Див.: **Быченков Д. В.** Политический риск: проблемы дефиниции и классификации // Общественные науки и современность. – 2008. – № 3. – С. 123 – 133.

Глобальна політична блогосфера – нова арена політичної комунікації

Ольга Зернецька,

доктор політичних наук,

головний науковий співробітник

Інституту світової економіки і міжнародних відносин

НАН України

У статті досліджується процес виникнення і розвитку нового феномена в царині нових засобів масової комунікації – політичної блогосфери. Окреслюються її генеза, особливості застосування як пересічними Інтернет-користувачами, так і політиками, політичними партіями, а також традиційними мас-медіа у різних країнах світу. Висувається гіпотеза щодо створення глобальної політичної блогосфери як нової арени політичної комунікації початку ХХІ століття.

Глобальне Інтернет-середовище і – ширше – глобальний кіберпростір розвиваються „зі швидкістю думки”, даруючи Інтернет-спільноті усе нові й нові можливості спілкування. З уваги на те, що кількість Інтернет-користувачів зростає експонентно, можна говорити, що людство все більше занурюється у його інформаційно-комунікаційні хвилі й отримує все багатші можливості для самовираження і спілкування. Такою новою можливістю у глобальному віртуальному просторі стала блогосфера.

Кілька слів про „цеглинки”, з яких складається блогосфера. Хоча, беручи до уваги мережевий спосіб її будови, точніше було б говорити не про „цеглинки”, які передбачають вертикальну (тобто ієрархічну побудову), а, скажімо, про „чарунки”, котрі можуть розміщуватися горизонтально, утворюючи, так би мовити, „плетиво” соціальної комунікації. Так ось „чарунками” блогосфери є спеціальний різновид сайтів в Інтернеті, що отримали назву блогів.

Етимологія цього порівняно нового інтернетівського терміна, що виник 1997 року, така. Назва „блог” походить від скорочення англомовного терміна web log. Він перекладається українською як веб-журнал (тобто, журнал, що ведеться у „світовій павутині” – web), скороченого до форми blog. Вперше термін використав активний американський Інтернет-користувач (на Інтернет-слензі – юзер) П. Мергольд. Він жартиливо

переробив слово weblog на фразу we blog (ми блогуємо). Це скорочення швидко поширилося в Інтернеті і стало новим терміном, який вже понад десятиліття серйозно сприймають усі користувачі, переважна більшість яких не замислюється над його походженням. Від цього терміна, до речі, утворено й такі терміни-деривати, як дієслово „блогувати” (від англійського to blog), що означає вести блог або додавати до нього контент [1] та іменник „блогер” (від англійського blogger), тобто той, хто створює блоги (від англійського blogging).

Користувачі Інтернету зазвичай ведуть блоги регулярно, часто у вигляді щоденників, які можуть поповнюватися записами, спостереженнями і/або графікою, фотографіями, відео чи застосуванням інших мультимедіа, а також взаємозв'язками між блогами. Блог будується у зворотному хронологічному порядку, тобто останній за надходженням пост (від англійського to post – надсилати пошту) блога (його нотатки у будь-якому вигляді) буде міститися на горішній частині його першої сторінки.

Важливою особливістю багатьох блогів є можливість інших користувачів Інтернету залишати там свої коментарі в інтерактивному форматі. Саме через такі якості блогів, як мобільність і доступність, полегшується комунікація між людьми; в такій віртуальній спільноті виникає можливість спілкування й обговорення подій та ідей, зокрема й пов'язаних з політичним життям країни і світу.

Найбільш поширені персональні блоги. Вони створюються у вигляді щоденників або коментарів і регулярно поновлюються. Серед них виокремлюють мікроблоги, особливістю яких є прискіплива, деталізована фіксація почуттів, настроїв чи подій у житті особистості. Прикметно й те, що 55 % блогерів користуються псевдонімами, водночас 90 % з них вітають інтерактивність, вони бажають отримувати коментарі щодо своїх записів. Персональні блоги створили, зокрема, такі відомі люди, як підприємець і письменник Д. Трамп (<http://www.trumpuniversity.com/blog>), керівний директор Garage Technology Ventures, венчурний інвестор Г. Кавасакі, який веде блог „Як змінити світ: Практичний блог для непрактичних людей” (<http://blog.guykawasaki.com>), та багато інших.

Корпоративні блоги менш поширені. Вони створюються з подвійною метою: для внутрішньокорпоративного блогування для підвищення ділового спілкування та загальної корпоративної культури, а також для зовнішньокорпоративного блогування – для „розкрутки” бренду, маркетингових завдань і поліпшення зв'язків з громадськістю. На нашу думку, до них слід відносити й блоги, створені найвідомішими традиційними медіа – впливовими каналами телебачення і друкованими виданнями. Про співіснування традиційних медіа і блогосфери йтиметься далі. Наразі ж зазначимо, що такі велетні медіа-індустрії, як, скажімо, ВВС [2] та низка провідних журналів у сфері політики, економіки й бізнесу мають не тільки сайти як переважна більшість медіа нині, але й блоги, які ведуть провідні журналісти редакцій. Так, британський журнал „The Economist”

повідомляє, що його блог, присвячений американській політиці, відкрито щоденно за адресою www.economist.com/democracyinamerica [3]. Так само на сайті американського журналу „Business Week” можна знайти двадцять блогів його провідних оглядачів та експертів [4]. До речі, в Україні теж вже існує така практика. Блоги мають такі ЗМК, як „Кореспондент”, „Новинар”, „Українська правда” та чимало інших.

За типом медіа розрізняють влоги (скорочення від словосполучення відео логи), які містять відео, „скетчлоги” (на такому сайті зазвичай розміщуються скетчі і замальовки) та „фотоблоги” (на них розміщуються серії світлин). За типом присторою, який використовується для створення блога, є, наприклад, моблоги (блоги, створені за допомогою мобільного телефону). За жанром є політичні, освітні, домашні, студентські блоги, блоги однокласників, садівників і городників, мандрівників і туристів тощо.

Нас же цікавлять політичні блоги, які у своїй сукупності в кожній країні утворюють політичну блогосферу, а в планетарному масштабі – завдяки Інтернету та можливості кожного Інтернет-користувача читати блог у будь-якому куточку світу й надсилати свої коментарі (вже не кажучи про активних блогерів, які створюють політичний контент на своїх блогах) – можна говорити про створення глобальної політичної блогосфери.

Блогосфера (від англійського blogosphere) – загальний термін, що охоплює всі блоги та їх взємозв'язки. Історія цього терміна, уведеного в обіг 10 вересня 1999 року Б. Л. Гремом теж як жарт (деякий час навіть вживалося слово блогсфера, яке було переформатовано В. Квіком 2002 року на „блогосферу” за аналогією із вже вживаним терміном „логосфера”, тобто „світ слів”, або „всесвіт дискурсу”) [5]. Блогосферу можна вважати віртуальною громадською ареною початку ХХІ століття. Зарубіжні науковці включають її до нових соціальних медіа, які поступово починають відігравати відчутну роль у спілкуванні людей, груп, громад з найрізноманітніших тем.

Блогосфера зростає прискореними темпами. Наведемо кілька цифр. За даними досліджень, проведених у США у межах проекту „П'ю/Інтернет і американське життя” (січень 2005 року), вже „наприкінці 2004 року блоги позиціонувалися як ключова частина онлайнової культури. 7 % з 120 мільйонів дорослих американців, які користувалися Інтернетом, відповіли, що створили блог або Інтернет-щоденник. Це репрезентувало 8 мільйонів осіб. 27 % Інтернет-користувачів відповіли, що читають блоги... Це означає, що наприкінці 2004 року 32 мільйони американців були читачами блогів. Привертали увагу блоги, присвячені тодішній політичній кампанії та медіа. Таким чином, можна констатувати, що загальне зростання читачів блогів зросло завдяки інтересу до політичних блогів. 9 % Інтернет-користувачів у Сполучених Штатах відповіли, що читають політичні блоги „часто” або „іноді” під час політичної кампанії. Водночас у той же період, незважаючи на велике захоплення блогами і позитивні відгуки на їх появу у мас-медіа,

блоги все ще не знайшли визнання у переважної більшості Інтернет-користувачів. Тільки 38 % з них знали, що то є блог. 62 % відповіли, що не розуміють, що означає термін „блог” [6].

Але вже 2006 року британське інформаційне агенство Reuters, посилаючись на дослідження „П'ю/Інтернет і американське життя”, відзначало, що багато американців вбачають у блогах альтернативу традиційним медіа „головного русла”. 37 % блогерів заявляють, що головними темами їх блогів є життя і життєвий досвід, тоді як 11 % визнають, що їх цікавлять, передусім, проблеми уряду та політика. Американські блогери однаково представлені чоловіками і жінками й більш різноманітні у расовому відношенні, ніж усе веб-населення в цілому: 40 % блогерів складають небілі американці. 34 % блогерів розглядають своє блогування як форму журналістики [7].

Справді, для багатьох блогерів Інтернет-щоденники дають можливість брати участь у створенні та поширенні новин, часто альтернативних до тих, які повідомляються традиційними медіа. У багатьох випадках це оцінюється як нова форма соціальної і політичної активності. Такий різновид блогерської діяльності отримав назву „громадянської журналістики”.

За даними Інтернет-енциклопедії „Вікіпедія” від 14 вересня 2008 року, пошукова машина блогів „Technorati” у грудні 2007 року зафіксувала 112 мільйонів блогів. Вони, як правило, об'єднуються у блогерські платформи, такі, зокрема, як відомі не тільки в США, а й в усьому світі YouTube, MySpace, Facebook та інші. Наприклад, Facebook стала чи не найпопулярнішою блогерською платформою в середовищі американських студентів.

Є своя блогосфера й в Україні. Найпопулярніша платформа серед українських блогерів – Livejournal. Є й інші – bigmir.net, Meta.ua, Niblogger.net. На середину вересня 2008 року кількість українських блогів досягла майже 100 тисяч. Українські блогери використовують також англійські та російськомовні платформи (blogger.com, Liveinternet.ru, Diary.ru, Mail.ru) [8]. Тобто вони використовують можливості глобальної блогосфери.

Динамічне зростання усіх сегментів блогосфери (вчені підраховали, що вона подвоюється кожні півроку) з її політичними, освітніми та науковими дебатами чинить вплив на всю мережу Інтернету. Це явище, користуючись алгоритмом Google Page Rank, досліджувала протягом 2005 – 2006 років міжнародна команда вчених із Швейцарії та Австралії [9]. Таке співробітництво на практиці ілюструє „стискання простору і часу”, коли йдеться про використання можливостей Інтернету. Адже зростання кількості блогів, виокремлення серед них блогів-лідерів, до яких активно звертаються користувачі, свідчить про вплив глобальної блогосфери на громадську свідомість та про потребу розглядати її як одне з онлайн-нових інформаційно-комунікаційних джерел, потенціал якого ще не вивчено.

Наведені факти свідчать про прискорений розвиток глобальної блогосфери в цілому та тих її сегментів, які можна віднести до ареалу політичної комунікації. Взяти хоча б такий різновид блогування, як „громадянська журналістика”. Багато блогерів розглядають її як соціально-політичну активність, спрямовану якщо не на створення суспільно-значущих новин, то на перевірку, верифікацію повідомлень, що вже містяться в офіційних медіа. За останніми даними, більше третини блогерів вважають, що їхня журналістська діяльність полягає у верифікації фактів та віднайденні джерел, які ці факти підтверджують, тоді як 11 % відсотків зізнаються, що надсилають виправлення лише тоді, коли знаходять помилки у текстах [10].

У контексті вище наведеного природно звернути увагу на проблему взаємовідносин та співіснування громадянської журналістики блогосфери і традиційними медіа різного формату. Цікаво, до речі, як це розуміють професійні журналісти.

П. Рейнольдс, кореспондент ВВС зі світових проблем (а це „вища журналістська каста”), вважає, що „насправді блоги існують не для того, щоб постачати людям „новини та інформацію”. ...вони існують для того, щоб хвилювати, порушувати питання, здійснювати обмін інформацією та, в цілому, діяти як партизанські сили проти „масованих колон” медіа „головної течії”. Професор права університету Тенессі (США) Г. Рейнольдс, на відміну від свого однофамільця з ВВС, сприймає блогерів як потужну силу. Відтак у назві своєї монографії він використовує біблійну притчу про Давида і Голіафа, називаючи блогерів „армією Давидів”. Не менш промовистим є і метафоричний підзаголовок книги: „Як ринки і технології дають силу простим людям перемогти великі медіа, великий уряд та інших Голіафів”.

П. Рейнольдс досить скептично ставиться до такої оцінки впливу блогів, вважаючи, що вони ще не досягли такого рівня, щоби вважати їх альтернативним джерелом інформації. Та все ж він не може не відзначити, що „вебсайти різних медіа головного потоку” дуже швидко змінюють свою конфігурацію, аби стати якнайбільше схожими на блоги, а редактори і кореспонденти прискорено створюють персональні колонки і сторінки, відкриті для читачів, котрі можуть висловлювати на них свої думки і надсилати свої фотографії та інформацію [11]. Журналіст зізнається, що читачі, відвідуючи і „праві” і „ліві” блоги (мається на увазі їх політичне спрямування), в такий спосіб дізнаються про різні точки зору на ті самі проблеми і можуть робити певні висновки. Політика – вагома частина блогосфери.

На блізі від 5 серпня 2008 року іншого кореспондента ВВС, Д. Лоуфорда, який опікується створенням чи не найпопулярнішої в останні десятиліття політичної програми „Панорама”, йдеться про нагальну потребу постійно підтримувати зворотний зв'язок з глядачами. Закликаючи їх активізуватися і надсилати відповіді на запитання, які

редакція „Панорами” складала, аби довідатися, в який спосіб поліпшити цю телепередачу, Д. Лоуфорд наголошує: „...ми пропонуємо наші запитання на різних платформах: на нашому вебсайті, через розісланий електронною поштою лист „Панорами” та інші частини BBC-онлайн, а також через місцеве радіо та шоу Дж. Вайна на „Radio 2” [12].

Отже, як бачимо, медіа-гіганти, такі, зокрема, як BBC, дбаючи про популярність своїх найкращих телеформатів, активно використовують для їх популяризації як традиційні медіа (міське радіо, ток-шоу на національному радіо), так і можливості онлайн-ових платформ (вебсайт, електронну пошту, зрештою і персональний блог головного редактора програми).

Аби не втратити позиції у конкурентній боротьбі з іншими глобальними супутниковими телевізійними мережами та інформаційними агентствами, BBC залучає до свого комунікаційного арсеналу найсучасніші надбання ІКТ. Саме тому вона, по-перше, активно використовує блоги як засіб налагодження тісних зв'язків з слухачами і глядачами і дбає, щоб діти і підлітки, які більш комп'ютерно- та Інтернет-орієнтовані, ніж їхні батьки, стали у майбутньому аудиторією BBC. По-друге, журналісти корпорації використовують глобальну політичну блогосферу у своїх професійних цілях, розшукуючи там цікаві повідомлення, факти і свідчення. По-третє, вони беруть участь у її створенні та розвитку у різні способи: і прямо, виступаючи блогерами, і опосередковано, використовуючи блогування як один із засобів здійснення нових акцій BBC на своїх блогах.

Ось досить свіжий приклад. У вересні 2008 року на блозі BBC повідомлялося про нову креативну ідею корпорації. Для того, щоб проілюструвати глобальний характер торгівлі, на одному з британських океанських контейнеровозів у Саутгемптоні було встановлено контейнер під назвою „BBC Container Box” з усім необхідним приладдям для висвітлення морської подорожі шотландського віскі, який завантажили на це судно у Глазго, до КНР. Тоді ж у США з Лос-Анжелосу у тридцятивосьмиденну подорож вирушив „BBC Election Bus” – автобус BBC World Service, у якому їхали журналісти з усіх підрозділів BBC – радіомовних служб, телебачення, онлайн-ової служби. Останнім пунктом їх мандрівки став Таймс Сквер у Нью-Йорку, а метою було висвітлення завершального періоду передвиборчої президентської кампанії в США. Особливо цікавим для нас є те, що у цьому колективі два журналісти незмінно упродовж усієї подорожі були зайняті двома важливими справами: Дж. Келлі постійно переймався блогуванням, тоді як Дж. Коупстейк, член команди „World News America”, вела відеощоденник. І хоча мета, яку афішували пасажирки „BBC Election Bus”, була „не їздити за кандидатами у президенти й не давати звіти про те, хто перемагає та у яких штатах, а довідатися, що думають американці у всіх частинах країни під час історичного виборчого сезону, ...зрозуміти вплив економічного спаду та іпотечної кризи на родини в різних маленьких містах США” [13], все ж очевидним було зацікавлення

зробити непересічний соціально-політичний зріз настроїв американських громадян у переломну епоху й у такий спосіб глибше розкрити особливості перебігу та результатів президентських перегонів.

Новітню практику BBC у застосуванні блогування ми розглядаємо як яскравий приклад процесу, що охопив увесь світ традиційних медіа. Їхні власники і топ-менеджмент добре розуміють: аби не бути поглиненими конкурентами або хвилями фінансово-економічної кризи треба відшукувати нові засоби для виживання і збереження своєї аудиторії, яка під тиском різних факторів стає дедалі більш фрагментованою, диверсифікованою і втрачає ту гомогенну властивість, яка була їй притаманна десь до середини 1990-х років.

Гомогенізація медійної аудиторії впродовж кількох десятиліть давала, зокрема, змогу політичним менеджерам і політичним маркетологам різних країн будувати стратегії політичних кампаній різного спрямування, спираючись переважно на медіа-ефекти від прихованої чи прямої телевізійної політичної реклами, піару та інших добре відомих медійно-орієнтованих тактик просування до влади різних рівнів тих чи тих кандидатів. Медіатизація політики, про що ми писали ще в середині і наприкінці 1990-х років [14], набула в останні десятиліття гіпертрофованих форм і призвела подекуди до зворотних, ніж розраховували деякі політичні технологи, ефектів: електорат, надто молодь, „переговорані” „екранною політикою”, „зрежисованими виступами”, „поставленими подіями”, різними форматами політичних шоу, в котрих, проте, миготять одні й ті ж обличчя політиків, журналістів та експертів (дехто з двох останніх категорій поступово пересувається до першої), і тому дедалі більше не йме їм віри. А найстрашніше, що може бути для діючого політика (а також і для власника каналу, який молиться на рейтинги), – це коли глядач, побачивши ще одне таке політичне „медіа-дійство” із знайомими обличчями та почувши ті самі фрази з вуст „представників політичної еліти”, просто вимикає телевізор. Це означає, зрештою, непідтримку їх на наступних виборах.

Ось чому в країнах представницької демократії в останні 8 – 10 років штаби політичних партій та мислячі політики дедалі більше залучають можливості нових медіа, зокрема Інтернету, до інструментарію своєї політичної боротьби. Ми вже писали про паростки цього явища у Великій Британії, котрі з'явилися під час парламентських виборів 2001 року [15]. Відтоді до звичного вже використання можливостей електронної пошти, сайтів партій та окремих політиків і депутатів парламенту, додалися такі знаряддя агітації, як мобільні телефони, котрі часто мають диджитальні (цифрові) фото і/або відеокамери, і в такий спосіб слугують інструментами достовірної аудіо- та відеоінформації, які, у поєднанні з можливостями Інтернету, легко потрапляють на сайти і блоги Інтернет-спільноти.

Можна з впевненістю зробити висновок, що мультимедійність властива як блогосфері в цілому, так і політичній блогосфері зокрема. Свідченням

цього є, наприклад, політичні передвиборчі блоги кандидатів у президенти США не тільки під час виборів 2008 року (про що йтиметься далі), але й на президентських виборах 2004 року, коли кандидат у президенти Г. Дін широко використовував мультимедійне блогування у своїй політичній кампанії. Тоді його передвиборчий штаб „поставив” на соціальні медіа у вигляді блогів, які створювали організацію його прихильників за мережевим принципом. Г. Дін вірив у вплив персоналізованих послань, які надсилали його прихильники людям, яких знали особисто, і вважав, що традиційні медіа віджили своє. Але на той час відмова від них була передчасною, і це можна вважати стратегічним прорахунком Г. Діна. Аналізуючи позитивні і слабкі риси його політичної кампанії, американські дослідники дійшли висновку, що існує досить складний взаємозв’язок між традиційними „медіа головного потоку” і блогами. Виявляється, що, як зазначалося вище, не тільки традиційні медіа інкорпорують у себе блоги як важливий компонент власного сучасного функціонування. Політичним блогам, у свою чергу, як доводять американські вчені, теж важко існувати без інформації, яка циркулює в суспільстві завдяки потужним „медіа головного потоку” [16]. Вони можуть її доповнювати, уточнювати, спростовувати, але ж вони у той чи інший спосіб і спираються на неї. Це по-перше. А по-друге, заяви Г. Діна, що час „старих медіа” минув, були щонайменше передчасними. Адже суперпотужна американська медіа-індустрія домінує поки що не тільки у себе вдома, а й в різних точках планети. Таким чином, поразка Г. Діна у боротьбі за пост президента США на виборах 2004 року багато чому навчила американських політиків, та й не тільки їх.

Наприклад, під час останніх передвиборчих перегонів у Франції, коли переміг Н. Саркозі, його інтерв’ю, яке він дав одному з відомих французьких журналістів, а той розмістив його на персональному блозі, стало сенсацією не тільки на батьківщині Марсельєзи, але й далеко за її межами. Про цю сенсацію писав американський журнал „Business Week”, розцінюючи її як сміливий крок тодішнього ще кандидата у президенти Франції. А в листопаді 2008 року російський „Первый канал. Всемирная сеть” як про одну з центральних новин дня повідомив про відкриття блогу президента Російської Федерації Д. Медведєва.

Мабуть, неабияке враження на провідних політиків світу справило обрання на пост сорок четвертого президента США Б. Обами. Він впевнено, з великим відривом переміг свого суперника-республіканця сенатора Дж. МакКейна, і не останню роль у цій перемозі відіграло продумане залучення соціальних медіа, концентрованим вираженням яких є політична блогосфера США. Можна стверджувати, що феномен приходу до влади Б. Обами стане предметом детального вивчення не тільки американськими політологами та істориками, а й міжнародною науковою спільнотою.

Жодною мірою не применшуючи значення традиційних стратегій політичної боротьби у президентських перегонах, хочемо привернути увагу до новітніх стратегій, які використав кандидат у президенти від

демократичної партії і які вигадливі на створення яскравих політичних метафор журналісти „Business Week” навіть назвали „таємною зброєю Барака Обама”. Йдеться, передусім, про комплексне й ефективне використання багатючих можливостей Інтернету і пов’язаних з ним нових інформаційно-комунікаційних технологій, багатоаспектне задіяння мультимедіа та завбачливу ставку передвиборчого штабу Б. Обама на той феномен активного існування американського населення в „електронній павутині”, який дістав назву „соціального мережування” (social networking). Його значення важко переоцінити в суспільстві США, яке за рівнем комп’ютеризації, доступу до Інтернету та прагненням подолати диджитальний (цифровий) розрив з повним правом може називатися інформаційним суспільством. Чимала заслуга у створенні такого суспільства належить саме демократичній партії США, хоча, зрозуміло, що участь у цьому багатоаспектному процесі брали й беруть мільйони прибічників і демократів, і республіканців. Але не можна не згадати, що саме за часів адміністрації президента Б. Клінтона віцепрезидент А. Гор запропонував „Глобальну інформаційну ініціативу”, де йшлося про створення глобальної інформаційної супермагістралі, а серед найважливіших завдань значилося, що кожна школа, бібліотека та лікарня в країні повинні бути забезпечені комп’ютерами, підключеними до Інтернету, і що до них має бути публічний доступ. Насіння цієї інноваційної та далекоглядної політики дали рясні сходи як на національному ґрунті, так і в глобалізованому світі. Сьогодні, наприклад, вся Європа вже йде шляхом інтенсивної розбудови суспільства знань. У цей процес влилася більшість країн світу, він відстежується міжнародними організаціями, зокрема й низкою підрозділів ООН, які публікують доповіді „Електронна готовність світу” із зазначенням відповідного року. Індекси розвитку країн, що також там розраховуються, вже неможливо уявити без даних по кожній країні щодо комп’ютеризації, інформатизації та подолання диджитального розриву.

Таким чином, навіть на рівні національних стратегій США, демократична партія підготувала підґрунтя для приходу до влади свого представника нового покоління, доклавши зусиль до створення потужного інформаційного суспільства та заклавши підвалини для розвитку такого соціально-політичного явища, яке прийнято називати „демократією участі”. Це й дало багаті плоди під час боротьби за крісло сорок четвертого президента США.

Може здаватися парадоксальним, але вагомий вклад у перемогу Б. Обама зробив сенатор Дж. МакКейн, коли 2002 року провів у Сенаті США новий закон про фінансування політичних кампаній. Цей закон покінчив з ерою фінансування таких кампаній кількома потужними донорами з багатомільйонними внесками на рахунки партійних кандидатів. За новим законом максимальний легальний внесок від будь-якого індивідуального донора 2004 року складав 2 тисячі доларів, а в останню передвиборчу

компанію ця цифра дорівнювала 2,3 тисячі доларів [17]. Збирання коштів на передвиборчу кампанію – це, так би мовити, фінансовий становий хребет, що дає змогу успішно зреалізувати політичну боротьбу за голоси виборців на теренах усієї країни, забезпечити дієвий політичний менеджмент, розгорнути ефективний політичний маркетинг кандидата та його ідей, задіяти для цього усі можливі людські та медіа-ресурси. Все це вимагає багатомільйонного бюджету, і, зрештою, саме його нестача виводить учасників політичного марафону з боротьби за місце лідера країни так само, як і нестача ідей та гасел, які б запалили електорат на підтримку того чи іншого кандидата у президенти. Збирання коштів стає, разом з тим, і „монетарною формою” схвалення його політичної платформи. Адже виборці не віддаватимуть своїх грошей на підтримку чужих їм ідей.

Комунікаційні стратегії кандидата в президенти відіграють тут чи не вирішальну роль. Традиційною моделлю передвиборчої кампанії кандидата – тепер вже із впевненістю її можна назвати моделлю старого типу – була ієрархічна модель, де все (партійні ресурси, штаб кандидата, зіркова група консультантів – від вчених-гуру й політиків-практиків до політичних технологів, спін-докторів, іміджмейкерів та спічрайтерів, груп підтримки в центрі та на місцях у всіх штатах) підпорядковувалося командно-контрольованому управлінню „згори”, із штабу кандидата. У випадку з Б. Обамою було дещо інакше. Він заявив, що відмовляється від публічного фінансування своєї кампанії. І водночас отримав таку політичну і фінансову підтримку, яка не могла не стривожити не тільки його опонентів з табору республіканців, але й викликала подив у колах демократичної партії, у тому ж виборчому штабі сенатора Г. Клінтон.

Справа в тому, що штаб Б. Обама не просто використав Інтернет як платформу для політичної боротьби, що у політичній практиці США вже давно не новина. Б. Обама та його команда поставили на нову віртуальну громадську арену ХХІ століття – блогосферу. І не тільки на політичну блогосферу, яка є великим сегментом блогосфери в цілому, а на широку соціальну мережу в Інтернеті, яка об'єднує різні групи американців за уподобаннями, професією, соціальним становищем, ґендером, етнічним статусом, віком, станом здоров'я тощо. І це стало безпомилковою стратегією кандидата в президенти. Поряд з таким зовсім новітнім феноменом, як блогосфера, якому ледь виповнилося десять років, команда Б. Обама широко використовувала вже добре відому Інтернет-послугу – „електронне листування”. На цих двох інноваційних інформаційно-комунікаційних „китах” вибудовувалися передвиборчі політичні маркетингові стратегії Б. Обама. І вони забезпечили вагомі результати. Не нехтували у штабі Б. Обама й таким традиційним засобом комунікації, як телефон (всі їх різновиди, включно з мобільними, в яких є фото- та відеокамери). Але, знову ж, заклики розпочинати телефонні кампанії у тих чи інших містах або штатах отримувалися прихильниками Б. Обама через його сайт.

І американських і європейських політичних аналітиків не могли не дивувати, так би мовити, „видимі”, „матеріальні” результати президентської кампанії Б. Обама. Це – збирання коштів серед пересічних американців. Традиційною моделлю була та, яку використовував 2004 року Дж. Буш-молодший: збирати „до купи” стільки друзів, знайомих, родичів, колег, сусідів, щоби, склавши разом усі внески, зроблені кожною такою групою, „вийти” на заповітну суму 2,3 тисячі доларів і надіслати чек на відповідний рахунок виборчого штабу. Не можна не пригадати, що під час першої президентської кампанії 2000 року Дж. Буша-молодшого все було набагато простіше: „Він збирав навколо себе потужну мережу впливових фігур, яких він називав „піонерами” і „рейнджерами”. Складалася вона з директорів компаній та лобістів, кожен з яких обіцяв зібрати серед своїх друзів та сусідів 100 - 200 тисяч доларів, а іноді й більше” [18]. Але ті часи минули, і президентські вибори 2008 року проходили за іншими правилами.

Використовуючи засоби соціального мережування, в штабі Б. Обама дійшли висновку, що для виборців прийнятніше буде жертвувати не таку значну суму, як 2,3 тисячі доларів, а двісті доларів. Б. Обама використав нову модель. Англійський політичний оглядач Е. Салліван влучно назвав її „моделлю мільйона маленьких донорів” [19]. Результати приголомшували, але розрахунок був правильним: по-перше, сплачувати двісті і навіть сто доларів можна індивідуально, не збираючи спеціальні вечірки та барбекю; по-друге, за законами США це дозволяється робити і без надсилання банківського чека, а використовуючи Інтернет.

Соціальні мережі та грамотне використання їх комунікаційних можливостей стали ключовими елементами проведення у життя політичних ідей та акцій під час передвиборчих перегонів теперішнього президента США. Наближені до нього особи висловлюють думку, що президент збирається використовувати соціально-політичний потенціал цих мереж і надалі.

Небачене піднесення громадянської активності охопило різні верстви населення США – від етнічних спільнот до організацій ветеранів, від рухів за рівність у гендерній політиці до домогосподарок. Перевага передвиборчих стратегій штабу Б. Обама – мобілізація мільйонів громадян, які до того ставилися до політики індіферентно, розуміючи, що вона робиться „нагорі”, а їхнє слово нічого не важить. Б. Обама змусив їх повірити, що саме їхнє слово важливе. Більше того, він навчив їх, як використовувати слово на користь перемоги демократів, навчив отримувати від цього моральне задоволення і відчуття своєї сили.

Щоб зрозуміти, у чому була перевага його стратегії, варто проаналізувати сайт Б. Обама My.BarakObama.com. Докладно ми це зробили у статті „Переможна зброя нового хазяїна Білого Дому” [20]. Тут ми тільки принагідно окреслимо найсуттєвіші моменти.

Сайт не містить політичної реклами Б. Обама як її здебільш уявляють

– рекламних роликів, спеціально зрежисованих відео та інших типових атрибутів сайтів кандидатів у президенти. Натомість на ньому розміщена дуже стисла біографія кандидата в президенти та його родини, є буклет Б. Обама під назвою „Проект для змін. План Обама для Америки”, його виступи і статті про перебіг кампанії. Сайт відкривається словами Б. Обама: „Я прошу вас повірити... Не в моїх можливостях принести реальні зміни до Вашингтону... Я прошу вас повірити у самих себе”. Ці слова стали заповітом до всієї стратегії ведення політичної боротьби за президентство, спираючись на громадян, які усвідомлюють свою важливість у вирішенні долі країни. Переглядаючи сторінки сайту, не можна не помітити, що його метою є не тільки скерувати його відвідувачів на певні дії (збирання коштів, надсилання телефонних дзвінків, електронної пошти, відеосюжетів про перебіг передвиборчої кампанії, проведення акцій „Від сусіда до сусіда”, „Від дверей до дверей”, „Викрий неправдиву інформацію про Обаму”, „Знайди, де міститься твоя виборча ділянка”, „Створи персональний рахунок пожертв на кампанію”, „Створи свій блог” тощо), а, передусім, навчити відвідувачів сайту, як найкраще взятися за ту чи іншу справу.

Це можна вважати геніальною ідеєю, адже серед прихильників Б. Обама були не тільки Інтернет-компетентні „юзери” на кшталт студентів та осіб з вищою освітою. Сама структура сайту припускала, що до нього звернуться люди із слабкими навичками не тільки у справах політичної агітації, але й малообізнані з новітніми можливостями Інтернету. Тому на сайті MyVO простою й зрозумілою мовою даються пояснення, як створити блог і розпочати спілкування з однодумцями. Причому поряд з текстом представлено наочні зразки етапів створення блогу та зв’язків між ним та іншими блогами і пояснюється, як скопіювати URL (адресу веб-сторінки, з якою користувач хоче мати зв’язок). Тільки після конкретних порад щодо створення персонального блога йдуть настанови про методи праці у блогосфері – аж до таких, які враховують психологічний стан „новачка” і у блогуванні, і у висловлюванні особистих думок „на весь світ” щодо таких важливих речей, як політика, соціальні проблеми та особисте ставлення до них.

Щоб ефективно навчити відвідувачів сайту MyVO створювати свій банківський рахунок або як проводити різні акції, на ньому подаються чіткі інструкції у вигляді відеосюжетів з нескладними текстами, які промовляють їх герої. Все дуже просто, дохідливо і наочно. Автори не бояться назвати такі речі своїми іменами: так, це навчання. На сайті навіть є позначки „Вчіться” (Learn), „Підготовка” (Training), „Навчання” (Tutoring).

Можна зробити висновок, що основною концепцією і алгоритмом сайту My.BarakObama є навчання. Він звертається до фундаментальної якості людини – уміння вчитися. В цьому випадку сайт активно вчить політичній комунікації майже у всіх її різновидах: від опанування інтерактивних нових медіа (включаючи блогування, створення моблогів за допомогою

мобільних телефонів, де є цифрові фотоапарати та відеокамери, надсилання електронних листів тощо), до створення осередків підтримки Б. Обама на своїй вулиці, в селищі, місті. Сайт вчить, як оволодіти різними методиками збирання коштів на фінансову підтримку передвиборчої кампанії, як агітувати не тільки прихильників, але й тих, хто вагається, віддати чи ні свій голос за Б. Обаму.

Сайт My.BarakObama настільки талановито розроблений, що відразу постає питання, хто це робив з професіоналів. Адже у всій структурі та філософії сайту проглядається потужний технологічний і гуманітарний, суспільний посыл, інноваційна креативність у питаннях політичного менеджменту і маркетингу. Але автори проекту були настільки скромними, що навіть не залишили на ньому позначки, ким він розроблений. Тільки липневе число журналу „Business Week” розкрило адресу „таємної зброї Барака Обама” [21]. Так вдатні на створення яскравих політичних метафор журналісти цього видання охрестили малу приватну фірму, яка називається Blue State Digital і є своєрідним гібридом компанії, котра виконує ринкові дослідження та створює нові медіа. Вона має серйозні напрацювання як у сфері комерційного, так і політичного маркетингу. Саме ця фірма, до речі, брала участь у передвиборчій кампанії Г. Діна 2004 року, коли вперше були використані й оцінені можливості блогосфери для політичної комунікації.

Таким чином, проаналізовані нами приклади використання політичної блогосфери на різних етапах політичної боротьби в ансамблі з іншими давно відомими комунікаційними стратегіями дають підставу стверджувати, що в арсеналі далекоглядних та перспективно мислячих політиків і громадянського суспільства з'явилася нова потужна зброя – глобальна політична блогосфера, стратегічне й тактичне використання якої з подальшим переходом від представницької демократії до демократії участі може принести плоди у вигляді зміцнення демократичних засад суспільства та поступового відходу від поки що домінуючих маніпулятивних штампів політичного маркетингу, пов'язаних з „продажем політичних іміджів” традиційними медіа, які, як показує політична практика провідних країн світу, стають дедалі менш ефективними.

Література:

1. Blog // en.wikipedia.org/wiki/ Blog – Сайт відвідано 14.09.2008.
2. [http:// newsvote.bbc.co.uk/mpapps/paetools/print/news/bbc.co/uk/1/hi/tech.../4965500.st](http://newsvote.bbc.co.uk/mpapps/paetools/print/news/bbc.co.uk/1/hi/tech.../4965500.st)
3. The Economist // June 21st 2008. – P. 61.
4. **Baker S., Green H.** Beyond Blogs // Businessweek, June 2, 2008. – P. 47.
5. Blogosphere // <http://en.wikipedia.org/wiki/ Blogosphere> – Сайт відвідано 14.09.2008.

7. Див.: <http://go.reuters.com.newsArticle.j.html?type=technology/News&Story/D/1288658789rc=rss/> Блог Kirchhofr technology/News - Сайт відвідано 4.12.2008.

9. **Kirchhofr L, Bruns A, Nicolai T.** Investigating the Impact of the Blogosphere: Using Pagerank to Determine the Ditribution of Attention - <http://www.walexandria.using.ch/EXPORT/DL/38960.pdf>

11. ДИВ.: **Reynolds P.** Blogs: To Trust or not to Trust? // <http://newsvote.bbc.co.uk/mpapps/paetools/print/news/bbc/co/uk/1/hi/tech.../4965500.st> – P. 1 – 2.

13. **Hartman R.** BBC on a Bus and on a Box Road Trip // [http:// www.bbc.co.uk/blogs/theeditors/](http://www.bbc.co.uk/blogs/theeditors/) - P. 3.

15. **Зернецька О.** Уроки Британії. Роль і місце PR і media у виборах // Президентський вісник, 27.06.2001; **Зернецька О.** „Битва розкруток” і не тільки. Британські вибори-2001 в умовах інформаційної доби // Віче, 2002. - № 2/119. С. 12 - 16.

17. **Sullivan A.** Barack Obama is Master of New Facebook Politics // Times Online, May 25, 2008 - http://www.timesonline.co.uk/tol/comment/columnists/andrew_sullivan/article3997523.ece

19. **Sullivan A.** Barack Obama is Master of New Facebook Politics // Times Online, May 25, 2008. - http://www.timesonline.co.uk/tol/comment/columnists/andrew_sullivan/article3997523.ece - p. 2.

21. **Loury T.** Obama's Secret Digital Weapon // *Businessweek*, July 7, 2008. – P. 56 - 57.

Глобальний політичний менеджмент: поняття, типологія, методологія

Валерій Бебик,

доктор політичних наук,
проректор Відкритого міжнародного університету
розвитку людини „Україна”

Сучасна глобалістика, котра спочатку досліджувала переважно проблеми світової фінансово-економічної інтеграції та планетарного розуміння екологічних, технологічних і техногенних проблем [1; 8; 9], останнім часом стала суттєво наповнюватися історично-цивілізаційними та політико-культурними компонентами [5; 6; 7], які розширили понятійно-категоріальний апарат і методологічні контексти об'єкта і предмета дослідження політичного менеджменту [3]. Віддаючи належне важливості дослідження зазначених проблем і дефініцій, потрібно, на нашу думку, звернути особливу увагу на політологічне осмислення і глобальне політичне „перезавантаження” системи політичного менеджменту світової спільноти та запровадження нових методів і технологій глобального політичного менеджменту, котрі набувають все більшої ваги в умовах зростання кризових тенденцій у світовій економіці та в міжнародній політиці.

Потреба у формулюванні та розвитку понятійно-категоріального апарату глобального політичного менеджменту пояснюється, насамперед, тим, що досі політичні науки (політична теорія і політична праксеологія) робили досить обмежені спроби вийти на міждержавний рівень в межах теорії міжнародних відносин та геополітики, залишаючи поза сферою дослідницьких інтересів цілу низку проблем, які потребують не лише теоретичного осмислення, але й політико-праксеологічного наповнення [1; 8; 12].

Сучасне розуміння процесів міжнародних відносин (у першу чергу – міждержавних і міжблокових), планетарної, цивілізаційно-територіальної та регіональної інтеграції, формування політичних структур, політичних відносин, політичної свідомості і політичної діяльності в межах новостворюваних глобальної держави і глобального громадянського суспільства висувають перед наукою і практикою надзвичайно складні і

принципово нові (за формою і змістом) завдання [1; 3].

Політологічна традиція XX століття зосереджувалася переважно на дослідженні проблем суспільства, зорганізованого в певну державу-націю (націю-державу) з нібито паралельним співіснуванням відповідної національної моделі організованого громадянського суспільства (в межах того ж таки суспільства) [4; 8; 9; 11].

Початок XXI століття ознаменувався потребою формулювання і становлення нового (практично-діяльного) напрямку в надрах політології глобального світу – глобального політичного менеджменту, який має досліджувати закономірності функціонування і розвитку політичної сфери та політичного життя глобального суспільства в контексті управління структурами, які нині народжуються (глобальної держави та глобального громадянського суспільства) на глобальному, цивілізаційно-територіальному, державно-національному, регіональному і локальному рівнях.

В цьому випадку об'єктом дослідження глобального політичного менеджменту, на нашу думку, має стати проблема управління політичною сферою планетарного суспільства, яка повинна комплексно, системно вивчатися й аналізуватися у поєднанні з проблемами управління економічною і духовною сферами глобального суспільства, пов'язаних з політичною сферою глобального суспільства інтегративною функцією інформаційно-комунікаційної його сфери [2; 3; 4].

Відповідно до визначення **об'єкта** дослідження глобального політичного менеджменту сформулюємо і **предмет** такого дослідження:

- теоретичні і практичні проблеми політичного менеджменту новонароджуваної глобальної держави – через управлінські контексти формування і розвитку глобальних політичних структур (міждержавних, міжнародних урядових і транснаціональних організацій), політичних відносин, політичної свідомості і політичної діяльності в межах глобальної держави;
- теоретичні і практичні проблеми політичного менеджменту новонароджуваного глобального громадянського суспільства – через управлінські контексти формування і розвитку політичних структур (міжнародних неурядових організацій), політичних відносин, політичної свідомості та політичної діяльності в межах глобального громадянського суспільства;
- вплив глобальних організацій (формальних і неформальних), глобальних політичних відносин, глобальної політичної свідомості і глобальної політичної діяльності на становлення, функціонування і внутрішній розвиток цивілізаційно-територіальних, регіональних об'єднань, держав-націй, локальних (місцевих) самоврядних структур та відповідних моделей, структур та елементів громадянського

суспільства;

- вплив особливостей становлення, функціонування і розвитку окремих суспільств (організованих в держави-нації та національні моделі громадянського суспільства) на політичний менеджмент новонароджуваних глобальної держави та глобального громадянського суспільства тощо.

Методика і методологія глобального політичного менеджменту, на нашу думку, в цілому кардинально не має відрізнятися від аналогічних теоретико-методологічних та методичних підходів, напрацьованих в класичній (традиційній) політології [3; 4].

Єдина принципова різниця полягає лише в тому, що на додаток до політичних проблем суспільства, організованого в державу-націю і відповідну національну модель громадянського суспільства, додаються проблеми взаємин цього суспільства з іншими суспільствами у поєднанні з системним ефектом глобального політичного менеджменту та комплексної взаємозалежності країн світу, який глобалізується. А означений вище системний ефект, наприклад, залежить від впливів на конкретну державу-націю та відповідну національну модель громадянського суспільства з боку глобальної держави, цивілізаційно-територіальних і регіональних об'єднань та локальних структур у поєднанні з відповідними моделями, структурами і елементами громадянського суспільства.

Отже під **методикою глобального політичного менеджменту** будемо розуміти арсенал аналітичних методів вивчення й аналізу функціонування проблем управління політичною сферою глобального суспільства у поєднанні з економічною і духовною сферами цього суспільства, пов'язаних з означеною політичною сферою – інтегративною функцією інформаційно-комунікаційної сфери глобального суспільства.

У свою чергу, під **методологією (технологією) глобального політичного менеджменту** розумітимемо сукупність пізнавальних принципів дослідження проблем управління політичною сферою глобального суспільства у поєднанні з економічною і духовною його сферами, пов'язаних з означеною політичною сферою – інтегративною функцією інформаційно-комунікаційної сфери глобального суспільства.

Ця теоретична і практична дослідницька технологія має бути концептуально та ідеологічно вибудованою та об'єднувати методи класичних політологічних досліджень з методами, процедурами і процесами, технічними прийомами та засобами дослідження, аналізу, перевірки й оцінювання здобутих даних, які використовуються суміжними науками, насамперед теорією міжнародних відносин [3; 11; 12].

Умовно можна виокремити такі групи методів глобального політичного менеджменту:

- загальнологічні: аналіз, синтез, абстрагування, узагальнення,

індукція, дедукція, теоретичне моделювання;

- теоретичні: мисленнєвий (віртуальний) експеримент, математична формалізація, аксіоматичний метод, гіпотетичний перехід від абстрактності до конкретності;
- соціологічні: вивчення документів (контент-аналіз), анкетування, інтерв'ю, експертне опитування, спостереження, вивчення соціальних настановлень, соціально-політичний експеримент;
- соціально-психологічні: контент-аналіз, когнітивне картування, соціометричне опитування, тестування, шкалювання, спостереження, соціально-психологічний експеримент;
- порівняльно-історичні: історичного опису, конкретно-історичного аналізу, порівняльний, періодизації, хронологічний (у тому числі аналіз хронологічних серій - ARIMA) , ретроспективний;
- емпіричні (експлікативні): практичний експеримент, аналіз статистичного матеріалу, контент-аналіз, івент-аналіз, конкретне моделювання;
- системно-функціональні: системний метод, декомпозиція, композиція, інституціональний та функціональний методи, структурно-функціональний аналіз;
- прогностичні: висновки за аналогією, метод простої екстраполяції, дельфійський метод, метод побудови сценаріїв, аналіз детермінант і змінних, спектральний аналіз, комп'ютерна симуляція;
- діяльнісні (теорії ухвалення рішень): раціональна, послідовних порівнянь, змішано-сканувальна, теорія груп, ігрова теорія тощо.

Окресливши загальні теоретичні засади глобального політичного менеджменту, мусимо усвідомити, що практично-діяльнісні засади функціонування політичної сфери глобального суспільства мають не менш важливе значення, ніж ідейно-теоретичні чи політико-культурні методичні та методологічні підходи, котрі можуть бути використанні при дослідженні сформульованих вище об'єкта і предмета дослідження глобального політичного менеджменту .

Відтак виникає потреба визначити напрями розвитку глобального політичного менеджменту як загальної і головної функції управління глобальним суспільством у контексті дослідження:

- ієрархічно-територіальних рівнів політичного менеджменту;
- базових сфер політичного менеджменту (державно-правової, економічної, соціальної, духовної);
- галузево-функціональних видів політичного менеджменту;
- ієрархічно-регулятивних рівнів політичного менеджменту;
- просторово-часових видів політичного менеджменту.

Відповідно до ієрархічно-територіальних рівнів управління, пропонуємо виокремити такі рівні глобального політичного менеджменту:

- глобальний політичний менеджмент (планетарний рівень управління);

- цивілізаційно-територіальний політичний менеджмент (рівень управління сукупністю держав-націй, об'єднаних спільними цивілізаційними ознаками — західна, православна, ісламська, конфуціанська, індуїстська, буддистська, африканська, латиноамериканська, японська та інші цивілізації);

- державно-національний політичний менеджмент (рівень управління державою-нацією більш відомий під назвами „державне управління” (Public Administration) та „державна політика” (Public Policy);

- регіональний політичний менеджмент (рівень управління територіями, які мають спільні економічні, соціальні, екологічні, етнічні та інші інтереси, кордони яких можуть не збігатися з державними кордонами);

- локальний політичний менеджмент (рівень місцевого управління та самоврядування міста, селищної, сільської ради, комуни тощо).

Відповідно до базових сфер глобального суспільства (правової, економічної, соціальної, духовної) та з огляду на необхідність гармонізації політичних відносин у цьому суспільстві, узгодження інтересів і потреб суб'єктів глобальної політики, слід звернути увагу на дослідження таких видів глобального політичного менеджменту (за сферами суспільного управління), як:

- глобальний політико-правовий менеджмент (забезпечує правове регулювання суспільного життя через діяльність органів глобальної держави, які ухвалюють „глобальні закони”);

- глобальний політико-економічний менеджмент (регулює економічну сферу глобального суспільства, детермінує глобальні економічні інтереси, економічні відносини, економічну політику);

- глобальний соціально-політичний менеджмент (полягає в регулюванні соціальної сфери глобального суспільства, узгодженні соціальних відносин, інтересів і потреб особистостей, соціальних груп, націй, регіонів тощо);

- глобальний політико-гуманітарний менеджмент (спрямований на глобальне забезпечення прав людей в культурній, етнонаціональній, освітній, науковій та інших сферах діяльності);

- глобальний інформаційно-комунікаційний менеджмент (здійснює управління інформаційно-комунікаційною сферою глобального суспільства).

Галузево-функціональний підхід дослідження проблем управління передбачає такі галузево-функціональні види політичного менеджменту:

- кадровий політичний менеджмент (опікується питаннями управління людьми, мотивації, організації та контролю їх політичної діяльності);

- інтелектуальний політичний менеджмент (полягає в управлінні розпізнаванням, аналізом політичних знань, розробкою ефективніших

дій суб'єктів політики і створенням нових знань про політичну сферу суспільства через організацію і здійснення наукових досліджень та культурно-освітню політичну діяльність);

- технологічний політичний менеджмент (відповідає за розробку та реалізацію політичних технологій завоювання, здійснення та утримання політичної влади);

- маркетинговий політичний менеджмент (зорієнтований на організацію, узгодження і взаємодію внутрішнього середовища суб'єкта політики з умовами ринку політичної влади шляхом реалізації властивих цьому суб'єктові управління конкурентних переваг у боротьбі за завоювання, здійснення та утримання політичної влади);

- інноваційний політичний менеджмент (передбачає розробку планів і програм інноваційної політичної діяльності, здійснення узгодженої інноваційної політики, розгляд нових політичних проектів і технологій, створення і організацію діяльності цільових робочих груп тощо з метою підвищення ефективності функціонування суб'єктів політики);

- фінансовий політичний менеджмент (полягає в управлінні фінансовими потоками і ресурсами суб'єктів політики, інвестиційними політичними проектами, в політичному контролі за фондовим портфелем, сприянні нагромадженню фінансових ресурсів суб'єктів політики, перетворенню їх на прибутки з додатковими політичними дивідендами).

З точки зору ієрархічно-регулятивних рівнів управління (правового статусу рішень, сфери охоплення та наслідків управлінських впливів) можна виокремити такі ієрархічно-регулятивні види глобального політичного менеджменту:

- суспільно-політичний менеджмент (поширюється на всю суспільну сферу шляхом ухвалення і реалізації виконання - в межах певного суспільства - міжнародних угод, національних конституцій, законів, постанов тощо, а також методів соціально-психологічного впливу на суспільну свідомість і політичну поведінку суб'єктів та об'єктів політики);

- адміністративно-політичний менеджмент (охоплює своїм впливом регіонально-адміністративні (область, район, місто, селище, село) чи галузеві об'єкти управління (міністерство, відомство) шляхом ухвалення та реалізації адміністративно-правових політичних рішень і відповідних методів соціально-психологічного впливу);

- менеджмент політичних організацій (забезпечує управління і регламентацію внутрішньої діяльності державних і недержавних політичних організацій нормативно-правовими та соціально-психологічними методами; до таких організацій можна віднести такі об'єкти управління, як парламент, уряд, президентську, обласну чи міську державну адміністрацію, органи управління партією чи громадською організацією, штабом виборчої кампанії тощо).

Беручи за основу час дії і наслідки реалізації управлінських впливів, слід, на нашу думку, назвати такі просторово-часові види політичного менеджменту:

- стратегічний політичний менеджмент (спрямований на здійснення довготермінових, стратегічних планів розвитку глобального суспільства, регіонів, груп країн, окремих держав-націй, політичних організацій – міжнародних, регіональних, національних тощо);
- тактичний (операційний) політичний менеджмент (пов'язаний з вирішенням поточних проблем політичного управління глобальним суспільством, регіонами, групами країн, окремими державами-націями і політичними організаціями — щоправда, в межах загальної стратегії розвитку цих об'єктів політичного управління);
- технічний політичний менеджмент (забезпечує безпосереднє управління використанням наявними ресурсами влади: правовими, політичними, матеріальними, інформаційно-комунікаційними, необхідними для реалізації відповідних політичних функцій суб'єктів політики).

Насамкінець зазначимо, що глобальне суспільство (в особі глобальної держави і глобального громадянського суспільства) ще перебуває в процесі свого становлення. У цьому зв'язку ми повинні розуміти, що за умов „недооформлення” об'єкта і предмета дослідження глобального політичного менеджменту (як напрямку політології глобального світу) ми, певною мірою, працюємо на випередження.

І в цьому концептуальному понятійно-категоріальному і методолого-методичному русі глобального політичного менеджменту є як позитив (політична теорія чи не вперше випереджає політичну практику), так і загроза запропонувати рецепти до вивчення і аналізу того, що, можливо, сформується не в таку конфігурацію і не в такі терміни, як передбачає дослідник. Хоча й досить слушно видається думка, що такі „негативи” можна здолати тими ж таки підходами і засобами політичного менеджменту, передбачивши і скорегувавши майбутню політичну реальність строкастого, різновекторного і неоднозначного глобального суспільства.

Література:

1. Бебик В., Шергін С., Дегтерьова Л. Сучасна глобалістика: провідні концепції і модерна практика. - К., 2006.
2. Бебик В. Інформаційно-комунікаційний менеджмент глобального суспільства: психологія, технології, техніка паблік рилейшнз. - К., 2005.
3. Бебик В. Політична діяльність як об'єкт політичного менеджменту // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. Політичний менеджмент. Спецвипуск. - К., 2008. - С. 4 - 25.
4. Бебик В. Політологія для політика і громадянина. - К., 2004.

5. **Бебик В.** Теукри в Єгипті та Малій Азії // Пам'ять століть. – 2008. – № 3. – С. 27 – 36.
6. **Бебик В.** Тисячолітня Україна: діаспори Енеїди // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. Вип. 12. – Київ, 2008. – С. 137 – 152.
7. **Бебик В.** Глобальна українська ідея (історична розвідка) // Політика і час. – 2007. – № 6. – С. 41 – 44.
8. Політична система і громадянське суспільство: європейські і українські реалії / За заг. ред. А. Кудряченка. – К., 2007.
9. Порівняльна політика. Основні політичні системи світу / За заг. ред. В. Бакірова, М. Сазонова. – Харків, 2008.
10. **Кудряченко А.** та ін. Україна: стратегічні пріоритети. Аналітичні оцінки. – К. : НІСД, 2007.
11. **Ткач О. І.** Модернізація політичних систем країн Латинської Америки (політологічний аналіз). – К., 2006.
12. **Цыганков П.** Теория международных отношений. – М., 2003.

Ефективне управління і публічна політика як напрям реалізації політичної влади в умовах кризи

Сергій Телешун,

доктор політичних наук,
завідуючий кафедрою політичної аналітики і прогнозування
Національної академії державного управління
при Президентові України,
керівник навчально-наукового комплексу
„Аналіз державної політики”

В сучасне українське суспільство з 1990-х років повернулася давня теза: „Хоча б не було гірше”. Вона досить влучно передає суспільні настрої та очікування більшості українських громадян. Світова криза, що нині „блукає” планетою, зустрілася з українськими реаліями, специфіка яких полягає у поєднанні світової кризи у всіх її проявах – фінансово-іпотечних, економічних, внутрішньополітичних, інституційних. Наш громадянин адекватно відреагував на цю ситуацію новим анекдотом: „Летить криза над світом, пролітає над США й каже: „О, добре я тут попрацювала”. Пролітає над Європою: „І тут мої результати непогані”. Летить над Україною і здивовано запитує: „А тут який фахівець до мене так якісно реалізувався?”. Фольклор підводить фахівців до логічного висновку: Україна вже давно переживає системну кризу, а світова криза лише легалізувала її прояви у вигляді так званої „нефункціональної демократії”. При демократичній риториці і збереженні загалом демократичних принципів українське суспільство потерпає від „діяльності” неефективних владних і політичних інституцій та неякісного державного менеджменту.

Сьогоднішні українські реалії формуються аж ніяк не на традиціях суспільної довіри. Головний нині девіз: нічого не сприймати на віру, нікому не довіряти, постійно змінювати правила гри і, головне, „вижити” за будь-яку ціну. Бажання отримати надприбуток незалежно від сфери діяльності, цинізм психології накопичення, поєднаний з

псевдodemократичною риторикою, при непрозорих законах, яких, до речі, ніхто й не збирається дотримуватися, породжує, з одного боку, синдром „соціальної обережності”, що межує з апатією, а з іншого – проблему „соціального вибуху”, який може зруйнувати не тільки неефективний політико-економічний менеджмент, але й самі засади демократичного суспільства, спровокувавши прихід до влади амбіційних конформістів авторитарного ґатунку, одягнутих у псевдodemократичні шати.

Створюється враження, що в Україні існує тільки постійний рух, і це добре „для всього живого”, з одного боку, а з іншого – постійна криза з її позитивним і негативним вектором спрямування дискредитує ефективність демократичних інститутів влади і знижує їх підтримку в усіх верствах населення. Криза перестає бути індикатором системних реформ.

Суттєвого значення для визначення темпів і якості реформ набувають форми і глибина проникнення кризи в суспільні інститути. Це ілюструє те, наскільки вищі органи державної влади можуть повно і ефективно реалізовувати свої рішення в усіх сферах суспільного життя. Органи влади змушені змагатися з багатьма центрами впливу, які мають можливість змінювати на свою користь зміст і форму управлінських рішень. Державна влада наражається на постійне зниження ефективності свого політичного регулювання, втрачаючи підтримку як у власній країні, так і за її межами.

Сучасні політико-економічні реалії характеризуються системною нестабільністю, а це вже передетап системної політико-економічної кризи. Її ознаки: суспільні процеси штучно заполітизовані; інститути громадянського суспільства недостатньо розвинені; соціальна структура суспільства невиразна, бракує механізмів реалізації інтересів основних соціальних груп суспільства; державний апарат корумпований і прямо залежить від політико-фінансових груп впливу та корпорацій.

За цих умов постає нагальне питання щодо здатності органів влади здійснювати свої конституційні повноваження і не допускати у політико-правовому просторі нелегітимних силових дій; адекватно реагувати на соціально-економічні, політичні та зовнішньополітичні виклики; не допускати руйнування конституційного устрою і довільного перекроювання правового простору; не допускати зниження ефективності виконання владними інституціями їх повноважень та нести політико-юридичну відповідальність за нефахові стратегічні рішення, які стосуються суспільного розвитку; ефективно розподіляти політичні функції серед національного політико-економічного істеблішменту та унеможлиблювати громадянські конфлікти. Тобто перед українським управлінським класом, незалежно від сфери його діяльності, постає нагальна потреба навчитися ставити необхідні акценти, можливо, навіть застосовуючи вибіркового підхід у впровадженні демократичних процедур, котрі відповідають потребам часу.

Така досить жорстка раціоналізація політики зумовлюється її

стратегічними цілями, а саме необхідністю створення демократичних інститутів, які б не втратили своєї цінності в глобалізованому світі кризового періоду.

Нині, по суті, можна говорити, що відбувається процес нагромадження того демократичного потенціалу, який дозволить легітимізувати владу як сьогодні, так і з найменшими втратами адаптуватися до нового світового порядку завтра. Йдеться, насамперед, про те, що держава в окремих випадках втрачає свої арбітражні функції і перетворюється на „державу-корпорацію”, котра обслуговує інтереси національних і міжнародних компаній та їх конгломератів, користуючись демократичними інститутами впливу. Справа в тому, що під їх тиском держава, зберігаючи формальні функції арбітра суспільних відносин, спочатку продає значну частину соціальних і регуляторних функцій, а далі й позбавляється їх. Особливо гостро такі загрози постають перед перехідними суспільствами, в яких одночасно відбуваються процеси формування демократичних інституцій, боротьба за владні повноваження у всіх сферах суспільного буття, корпоратизація і монополізація в економіці та жорстка конкуренція між інститутами влади і суспільства.

Складність демократизації авторитарних систем і систем перехідного періоду дозволяє зробити припущення, що, очевидно, мають існувати певні необхідні та достатні умови для того, щоб демократичний режим став основою функціонування політичної системи. До необхідних умов слід віднести сам транзит демократії – формування інституційних основ демократичної системи, а до достатніх – здатність демократичного політичного режиму підтримувати свою легітимність, створювати соціальну базу підтримки своїх дій, формувати позитивне ставлення до режиму. При цьому слід враховувати суспільні очікування, інтелектуальні, організаційні, кадрові та інформаційні ресурси, традиції, політико-правові норми, міжнародний тиск.

Якщо правила і норми демократичного співіснування постійно змінюються з міркувань політичної доцільності, то політичний режим, навіть попри демократичну його риторику, починає „корумпуватися” у первинному значенні цього слова, тобто „розкладатися” зсередини.

Поєднання вертикальних і горизонтальних вимірів політики, де саме останній вимір є визначальним у становленні демократичного суспільства, – це дуже спрощена схема, що не відображає реальність повністю навіть у ліберальних суспільствах. Деякі дослідники застерігають, що саме обмеження кількості задіяних акторів сприяє згортанню демократизації. Але насправді ситуація складніша. Соціальне середовище впливає на мотивацію і поведінку у сфері політики. Так, неструктурованість суспільства може породжувати велику кількість стихійних груп та неінституалізованих організаційних форм впливу.

Побоювання, що такий підхід обмежить кількість задіяних акторів, а отже зменшить демократичність системи, можуть бути досить

сумнівними. Адже кількісний критерій далеко не гарантує якості прийняття рішень стосовно забезпечення вирішення суспільних проблем. Неструктурованість суспільства може породжувати велику кількість стихійних неінституалізованих груп інтересів, а це, у свою чергу, лише ускладнюватиме процес прийняття політичного рішення, що становитиме небезпеку і в без того кризовому суспільстві. До того ж, такий підхід є суттєвим спрощенням складних політичних процесів навіть у державах з високими показниками участі. Так, надзвичайно важко визначити, до якого рівня політики, вертикального чи горизонтального, належать мережі політики, особливо ті, що набувають інституалізованої форми.

І все ж головною проблемою демократизації владних інститутів залишається визначення характеру зв'язків між гілками законодавчої і виконавчої влади. Класична концепція розподілу державної влади передбачає чіткий функціональний розподіл, спеціалізацію гілок влади, їх рівність та взаємозалежність. Вважалося, що впровадження такого принципу є основним кроком до розбудови демократичної держави. Але практика внесла корективи, зробивши цей принцип не чим іншим, як лише певним формальним атрибутом демократичної держави. Нині маємо справу з двома зразками демократичного розподілу – північноамериканським і західноєвропейським. Перший, в основу якого покладено систему стримувань і противаг, максимально наближений до класичного варіанту розподілу влади. В основі другого взаємозалежність замінено на співпрацю гілок влади. Та обидва варіанти базуються на принципі, неодмінному для демократичного суспільства, – необхідності розподілу владних ресурсів з тим, щоб унеможливити їх монополізацію. Саме цей принцип становить основу політичної системи, організаційне і функціональне розмежування владних структур як умови ефективного управління.

Дискусійна тема єдності законодавчої і виконавчої влади в парламентських республіках потребує уточнення. Єдність можна розуміти і як злиття, і як співіснування гілок влади. У першому випадку не окреслюється межа компетенції гілок влади, у другому – за законодавчою владою закріплюється право формування уряду і контролю за його діяльністю, але при цьому вся повнота повноважень за здійснення державної політики покладається на уряд, який має реалізовувати публічне управління.

Різні елементи структури інститутів можуть впливати на баланс та рівновагу політичної системи. Рівновага підтримується завдяки узгодженню принципів політичної демократії і норм конституційного права з діючою структурою влади. Нині ж в Україні маємо, по-перше, конституційні норми, далекі від реалій, які більше відповідають запитам держав з розвинутою демократично-правовою системою, а по-друге, бачимо цілковиту невідповідність демократичного розподілу влади чинній структурі її інститутів. Інститут президентства виведений із системи розподілу влади. Не існує загальної основи виконавчої влади, яка

демонструвала б причетність до неї як Прем'єр-міністра, так і Президента. При цьому багато президентських повноважень стосуються сфери діяльності уряду та органів виконавчої влади. Відтак нерегламентована присутність Президента в структурі виконавчої влади автоматично породжує проблему повноти й ефективності контролю за виконавчою владою з боку законодавчої, до компетенції якої не належить контроль за діяльністю інституту президентства.

Концентрація владних повноважень в інституті, який перебуває за структурою розподілу влади, порушує рівновагу і провокує конфлікти між інститутами, усунути які лише шляхом зміни конституційної структури неможливо. Важливість та необхідність горизонтальної системи підзвітності і парламентського контролю зумовлюється ще й тим, що навіть за найдосконаліших демократичних систем здійснювати вертикальний контроль, за яким представницькі інститути безпосередньо несли б відповідальність перед виборцями, неможливо.

Процеси модернізації в поставторитарних державах характеризуються цілеспрямованим впровадженням демократичних інститутів. Тому в перспективі держава змушена буде взяти на себе відповідальність за розбудову громадянського суспільства, переклавши на нього функції, які перевантажують політичну систему і роблять її неефективною.

Скалярний характер впровадження демократичних процедур дозволяє припустити, що публічна політика може виявитися ефективним напрямом легітимації майбутніх переможців боротьби за перерозподіл фінансових, матеріальних, владних ресурсів, для тих, хто, використавши весь арсенал як законних, так і незаконних методів, навряд чи побажає опинитися за межами демократичної Європи. До того ж, забезпечення тривалого існування і панування зумовлюватиметься необхідністю нагромадження максимального владного потенціалу, який складається не лише з наявності політичної сили, а й з прихильності соціальних сил.

Використання демократичних засобів і процедур в реалізації політичного рішення надає демократичності інституту виконавчої влади. Необхідною процедурою є, в першу чергу, підзвітність парламенту. Особливо це важливо для українського суспільства, оскільки блокування урядом такої підзвітності часто пояснюється потенційною небезпекою зниження ефективною спроможності приймати рішення. Така поведінка призводить до надмірної концентрації повноважень в руках виконавчої гілки влади, наслідком чого є нагромадження односторонньо прийнятих рішень, виконання яких стає надто сумнівним, оскільки вони зачіпають важливі організаційні інтереси. Високою стає і вірогідність того, що переважна більшість політичних, соціальних та економічних акторів заявить про зняття з себе відповідальності за спосіб прийняття цих рішень. Водночас послаблення їх позицій дасть імпульс новому загостренню боротьби за владу. Основним стабілізуючим механізмом у боротьбі за владні повноваження між основними політико-економічними акторами при

збереженні ефективних демократичних інститутів є публічна політика.

Варто зазначити, що на сьогодні немає жодного визначення поняття „публічної політики”, яке б хоч трохи претендувало на універсальність. Причина, очевидно, полягає в тому, що досить сильними залишаються ліберальні традиції визначення основного агента публічної політики та механічне калькування західного досвіду в українських реаліях. Проте вітчизняні науковці від перекладу зарубіжних наукових праць переходять до системного опрацювання базових засад публічної політики та її впливу на практичну складову державного управління. Продовжуючи наукові розвідки зарубіжних і вітчизняних фахівців, мої колеги Е. Афонін, О. Титаренко, С. Ситник, О. Оболенський, В. Трощинський, Г. Ситник, І. Рейтерович, С. Вировий, О. Мельник та інші запропонували оригінальні підходи з окремих питань до нової дисципліни „Публічна політика і управління”, яка поєднає в собі світовий досвід, знання українських політичних реалій та сучасну практику.

Публічна політика, в міру розмивання ідеологічних меж, набуває комплексного характеру, бо презентує досить складний спектр комунікаційних зв'язків. Вона стає цілеспрямованим процесом застосування владних повноважень у виявленні та узгодженні інтересів, цілей, дій різних політичних суб'єктів задля артикуляції політичного рішення. За такого підходу виявити сферу публічної політики досить складно. На нашу думку, більш предметно її можна окреслити, якщо розглядати її як один з різновидів публічної комунікації, де комунікатор має не лише охопити своїми повідомленнями реципієнтів, але й довести цільовій аудиторії вартісність своїх цілей.

У подальшому аналізі публічної політики будемо орієнтуватися не стільки на предмет, скільки на проблему необхідності легітимації суб'єкта, який представляє владний інститут, а також на використання публічної політики як стратегічно спрямованої діяльності. Таке формулювання проблеми спонукає зробити низку методологічних уточнень. По-перше, під стратегією легітимації будемо розуміти конкретний напрям діяльності суб'єкта легітимаційного процесу (політичної влади), яка розгортається у певному нормативному юридично-правовому та раціональному полі. По-друге, найбільш доцільно для аналізу, на нашу думку, використовувати інституційний підхід, який розкриває зв'язки соціальних суб'єктів з політичними інститутами. Цей підхід концентрується на визнанні того, що легітимність і політичні цінності становлять основу боротьби за владу між групами, які претендують на роль політичної еліти. Завданням же демократії є досягнення балансу між легітимністю і функціональністю. Інституційний підхід максимально ефективний також при розкритті соціальних взаємин і політичних дій, пов'язаних з державою. Як вважав М. Вебер, монополія держави на використання сили дає їй можливість реорганізувати і структурувати соціальні відносини та інституції. Найбільшою проблемою за такої ситуації стане те, що не визначено

процедури самої публічної політики та її реалізації в юридично-правовому контексті. А тому публічна політика за переходу до демократичного режиму вимагатиме впровадження мінімальних демократичних процедур.

Варто зазначити, що публічна політика – це один з головних атрибутів не лише розвинутого громадянського суспільства, а й необхідна умова існування сильної демократичної держави. Адже вона реалізується як через суспільство, так і через державні інститути публічної влади. Як держава, так і громадянське суспільство при вирішенні певних проблем змушені апелювати до громадян, потребуючи схвалення своїх рішень і дій. Держава, використовуючи сучасні методи формування громадської думки, прагне досягати ефекту мобілізації суспільства і, таким чином, виникає зворотна реакція у вигляді підтримки необхідності вирішення проблеми. Це тактичні особливості публічної політики держави.

Зробити акцент саме на процесах демократизації держави як найбільш інституалізованій політичній формі суспільних відносин змушує й те, що процес розбудови громадянського суспільства в сучасних умовах ускладнюється необхідністю його інституалізації, що передбачає формування і впровадження не лише нових нормативних процедур, але й формування організаційних структур, відповідальних за їх дотримання. Важлива також соціально-психологічна складова, а саме – формування такого рівня взаємодії масових суб'єктів та організаційних структур, який би демонстрував згоду людей з певним інституційним порядком. Загальний стан суспільства і переважання патерналістських настроїв навряд чи дозволять найближчим часом говорити про прояви суспільної самоорганізації. Амбівалентні уявлення, коли громадяни визнають ліберально-демократичні цінності, але при цьому вимагають, наприклад, активізації соціальної політики держави, дають підстави говорити про необхідність демократизації саме державного механізму.

Необхідність актуалізації публічної політики в Україні зумовлюється стійкою тенденцією недовіри громадян до владних інститутів. Причина – об'єктивна недосконалість самих інститутів, а також недосконалість комунікаційних зв'язків із суспільством, що унеможливує адекватне реагування на його запити. Одним з найпроблемніших владних інститутів, залучених до реалізації публічної політики, є, як не дивно, законодавчий орган. Традиції парламентаризму свідчать, що парламенти створювалися як головні інститути, де акумулюються і розглядаються суспільні проблеми шляхом їх обговорення. Завдяки впровадженню представницьких органів, як зазначали ще на початку XX століття Дж. Медісон і А. Гамільтон, відбулося удосконалення демократії; це стало засобом лікування вад демократичної політики, оскільки політика стала не ареною реалізації вузьких корпоративних інтересів, а можливістю досягнення суспільного блага. Але, по суті, декларування високих цілей заради добробуту суспільства утворили прірву між громадянами і парламентом. Періодична необхідність звертатися до електоральної

підтримки примушує парламентарів вдаватися до публічної політики лише як до електорального ресурсу. Ця політика часто перетворюється на політику репрезентативної публічності, стає засобом боротьби за право репрезентувати волю народу. Проблема формування громадської думки під впливом залежних ЗМІ – це патологія нинішньої публічної політики. Так, більшість соціологічних центрів та медіа-експертів фіксують певну невідповідність між електоральними уподобаннями та основними положеннями партійних і передвиборчих програм. Своєрідною проблемою є і використання громадської думки як технології тактичного тиску одних політичних сил на інші або на суспільство в цілому; в даному випадку вона виступає як засіб маніпуляції, а не як вид соціальної сили, що спонукає приймати рішення.

Особливо важливо, що в кризових ситуаціях вона може бути тим елементом, який може зруйнувати стан нестійкої політичної рівноваги й поглибити суспільну та політичну кризу. Тим часом публічна політика, регламентована демократичними процедурами, легітимізує громадську думку, створює контрагента в особі громадськості, готової до діалогу. Наслідком такого діалогу стає легітимація самої влади.

Існування в суспільстві певних груп, чиї інтереси суперечать тому, що називають суспільним благом, покладає на представницький орган необхідність виконання функції досягнення балансу інтересів. Парламент, як виразник інтересів більшості, не повинен вдаватися до прийняття рішень, спрямованих на обмеження свобод людини, а також таких, що можуть викликати активний спротив меншості. Такий підхід є універсальним для розуміння реакції на владне рішення безвідносно до того, прийняте воно демократичною більшістю чи елітарною меншістю. Демократична модель представництва, яка передбачає прийняття рішень більшістю, має враховувати те, що маргіналізація меншості обернено пропорційна ступеню її опору впровадженню рішення. Це спостерігається переважно в ситуаціях, де параметри ідентифікації чітко окреслені (наприклад, етнокультурна, мовна, релігійна, бізнесово-корпоративна).

Сучасний парламент має не лише представляти інтереси різних груп, а й виконувати певні функції. Класичні функції, які виконують парламенти, а саме прийняття законів, артикуляція або лише озвучення вимог громадян, обговорення проблем, контроль за виконавчою владою роблять його досить закритим інститутом. Рівень його функціональності визначається акумуляцією вартостей згод, а тому законодавці часто змушені відмежовуватися від своїх ідеологічних засад, а отже й від своїх передвиборчих обіцянок. Соціальні групи поступово перестають бачити в партіях виразників їх інтересів, соціальна база основних політичних блоків залишається розмитою. Діяльність політичних лідерів набуває у свідомості виборців все більш негативного забарвлення. Пільги і привілеї, якими користуються депутати, безумовно сприяють підвищенню їх самооцінки, але одночасно і зниженню рівня реактивності. Прикладом

є епопея політичних інтриг та скандалів, які демонстрували гостроту боротьби за владні ресурси.

Публічна політика представницьких органів влади переповнена суперечностями. У демократичній системі завданням законодавчих інститутів є забезпечення підзвітності влади перед народом, що означає організацію і забезпечення горизонтального контролю за діями виконавчої влади. Відповідно, у функції парламенту не входить творення політики і реалізація політичного курсу, але в його повноваження входить можливість впливати на політику. Брак методів контролю і процедури підзвітності призводить до посилення клановості і закритості політичних сил. До того ж, об'єктивні фактори, серед яких технічна складність питань, які мають вирішуватися політиками, призвели до посилення ролі різного роду експертів та консультативно-дорадчих органів, що, у свою чергу, сприяє розмитості політичної відповідальності за прийняття рішень.

Така ситуація призводить до того, що основними суб'єктами публічної політики стають урядовці. Виконавча гілка безпосередньо контактує з громадськістю. Зв'язок їх завжди нерозривний, змінюватися може лише характер відносин: якщо громадськість схвалює політику уряду, то діє стан паритетних відносин, якщо ж громадська думка складається не на користь уряду, то виконавча влада, за браком демократичних процедур, намагається підкорити її авторитарними або маніпулятивними методами.

Для підвищення результативності функцій, що виконуються урядом, необхідно їх чітко формалізувати. Підвищення ефективності бюрократичного апарату, зростання професійного рівня міністерств і відомств обумовить те, що уряд зможе брати на себе додаткові функції, навіть з тієї причини, що технічні параметри дозволяють їх якісне виконання. Але при цьому уряд перетворюється на монополіста, для якого не матиме значення параметр суспільної доцільності та ефективності прийнятих ним рішень. Відтак необхідність децентралізації стає самоочевидною. Уряд має координувати дії місцевих органів влади й самоуправління та добиватися їх активізації, а не замінювати їх діяльність власною.

Часто причина відмови від делегування повноважень (за винятком, коли центральний урядовий апарат розцінюється як доступ до розподілу фінансових і матеріальних ресурсів) приховується не в тому, що інший виконавець не зможе виконати завдання належним чином, а в тому, що не існує контролю за виконанням, а також оцінки виконаної роботи. Тому проблема децентралізації виконавчого органу влади полягає не стільки у розподілі функцій між центральними та муніципальними органами, скільки у необхідності встановлення дієвого контролю за прийняттям рішень. Демократичні процедури передбачають, що центральні органи можуть обмежувати поведінку місцевого суб'єкта лише у випадку порушення ним законодавства. Тому встановлення контролю стає досить проблематичним. Однак місцеві органи не втратять своєї самостійності, а уряд збереже свої

контролюючі функції, якщо здійснюватиме регулювання через розподіл як матеріального, так й інформаційного ресурсу.

Центральні органи влади повинні виконувати, передусім, функцію інформаційно-правового центру, куди має надходити інформація від усіх (і бути доступною для всіх) місцевих суб'єктів та звідки здійснюватиметься координація у межах національного і місцевого законодавства.

Необхідність публічної політики зумовлюється необхідністю вирішення проблеми демократизації самого інституту виконавчої влади. Щоб здійснювати ефективну політику, потрібно отримувати підтримку основних груп суспільного тиску. Але за нинішніх обставин отримати легітимацію і схвалення дій практично неможливо, оскільки починають діяти стереотипні уявлення, і в сприйнятті більшості населення апіорі будь-який уряд, незалежно від партійної приналежності, сприйматиметься як малоефективний, неспроможний розв'язувати суспільні проблеми. Тому досить часто для легітимації владного інституту використовується соціальна політика, яка може далеко не відповідати фінансовим ресурсам держави і суперечити демократичним принципам. Крім того, сама влада потребує легітимації лише як процедурний момент в отриманні владних повноважень. Ключові рішення політико-економічного характеру ухвалюються в напівзакритому режимі, що може свідчити про часткову корпоратизацію владних відносин в Україні.

Розглядаючи публічну політику, варто звернути увагу на помилку, яка інколи допускається при окресленні предметної сфери, а саме – розуміння того, що влада вдається до публічної політики лише у сферах науки, освіти, охорони здоров'я і довкілля тощо. Тут існує підміна понять соціо-гуманітарної політики та публічної політики. Публічна політика – це, перш за все, легітимний спосіб формування стратегічних політико-економічних рішень та публічне схвалення політики як засобу здійснення державної політики. Тобто, та ж соціо-гуманітарна політика може реалізовуватися і без використання демократичної процедури.

Публічна політика з використанням демократичних засобів мобілізації суспільства може виступати як напрям легітимації владних структур. Демократичні засоби включають як нормативні, так і раціональні чинники, в яких процедурний розподіл повноважень поєднується з розумінням необхідності реалізації суспільно значущих інтересів.

Проте основною небезпекою для демократії стає сама демократія, якщо вона нефункціональна та нестабільна. Насамперед йдеться про змістове наповнення демократичних інститутів і процедур суспільними інтересами.

У кризових умовах боротьби за владу зміна політичної культури і політичної практики формування „неписаних правил гри” вимагає від влади, основних політичних гравців та громадян добровільного та неухильного дотримання „суспільного договору”.

Суспільство може підтримувати владу навіть тоді, коли вона й

неефективна. За цих умов підтримка населення може ініціюватися як державною владою, так і політичними та громадськими структурами, що спонукають масову свідомість відтворювати позитивні оцінки діяльності чинної влади. Але таке партнерство має базуватися на засадах відносної стабільності державних інституцій і правового поля, незмінності певного порядку у стосунках громадян з державою, прозорістю і зрозумілістю діяльності влади. Все залежить від здатності влади і політичних акторів створювати дієздатні політичні інститути та переконувати людей у правильності їх діяльності. Для формування такої легітимності потрібні інституційні та комунікативні ресурси держави і підтримка ззовні.

В демократичному суспільстві владу не люблять, проте горе тій владі, яка не може чітко пояснити місце громадянина у своїх планах і вказати місце і час реалізації цих планів.

Українська інтелігенція і влада

Олена Кіндратець,

доктор політичних наук,
професор кафедри менеджменту організацій
Запорізької державної інженерної академії

Питання про ставлення інтелігенції до влади, про її роль у перетворенні суспільства зазвичай викликають особливо жваві дискусії у періоди суспільних трансформацій. Однак в Україні ця проблема відійшла сьогодні на другий план. Чи означає це, що інтелігенція вже зробила для формування молодого держави все, що могла, а зараз переймається лише тим, чим, на думку багатьох, і має перейматися - примножує духовне багатство народу, проповідує високі моральні цінності тощо. Можливо, це і мала б робити інтелігенція в державі демократичній, правовій і соціальній, а ще і в політично стабільній, у якій утвердилась культура толерантності. Але ж у нас невирішених проблем, які непокоять суспільство, надто багато. То як же до них ставиться інтелігенція? Яка її роль в демократизації суспільства? І чи можна ставити знак рівняння між поняттями політична еліта й інтелігенція?

Поняття „інтелігенція” ніколи не мало однозначного визначення. Нині найчастіше її визначають як соціальну групу, котра виконує розумову працю. В 1980-х роках в СРСР точилися дискусії щодо правильності такого визначення. Деякі вчені вважали, що поняття інтелігенція більш містке. Інтелігенти – це не тільки люди розумової праці, а й небайдужі до долі народу особи; носії духовності, гуманізму; люди, у яких розвинуте почуття гідності тощо. Важливими рисами інтелігенції є толерантність і неагресивність.

У Політологічному енциклопедичному словнику поєднані ці два підходи: інтелігенція визначається як соціальний прошарок суспільства, професійно зайнятий розумовою (здебільшого складною, висококваліфікованою, творчою) працею, розвитком та поширенням культури у суспільстві. Особливостями інтелігенції названа її ідеологізованість, індивідуалізм і похідна від індивідуалізму загострена любов до свободи, потяг до незалежності, підвищене почуття особистої відповідальності, небайдуже

ставлення до людей [1, с. 237 - 238].

Т. Зіньківський, український філософ, письменник і громадський діяч кінця ХІХ століття, вживав поняття „інтелігенція” і „справжня інтелігенція”. „Справжня українська інтелігенція” відрізняється від решти інтелігенції тим, що самовіддано і безкорисливо працює заради блага рідного народу.

Д. Лихачов, якого багато хто називав одним з небагатьох „справжніх інтелігентів”, найважливішими рисами інтелігенції вважав порядність, моральність і свободу. На його думку, до інтелігенції належать тільки люди, вільні у своїх переконаннях, незалежні від економічного, партійного, державного примусу, ті, що не підкоряються ідеологічним обставинам. Основний принцип інтелігентності - інтелектуальна свобода, свобода як категорія моралі. Не вільна інтелігентна людина тільки від власної совісті і власної думки. Д. Лихачов не заперечував права людини змінювати свої переконання з серйозних підстав морального характеру. Але якщо людина змінює переконання з міркувань вигоди, то це аморально. На думку Д. Лихачова, якби не було старої інтелігенції, то в СРСР не було б дисидентів. А ще він вважав, що інтелігенція була головним ворогом радянської влади, оскільки була незалежною. Роки боротьби з інтелігенцією стали роками, коли в офіційній мові зникли поняття честь, совість, людська гідність, вірність принципам, правдивість, порядність, благородство [2].

Особливе місце інтелігенції в суспільстві, як вважає дехто, обумовлюється її здатністю до саморефлексії та рефлексії. Інтелігенція фіксує потреби суспільства і прагне донести їх до влади, тим самим здійснюючи зворотний зв'язок [3, с. 114].

В СРСР багато років інтелігенцію називали прошарком між робітничим класом і селянством, применшували її роль і значення в розвитку суспільства. В той же час західні пропагандисти вважали радянську інтелігенцію окремою групою, розробляли спеціальні технології впливу на неї. Про це, зокрема, писав Д. Волкогонов в опублікованій 1983 року книзі „Психологічна війна: підривні дії імперіалізму у сфері суспільної свідомості”. Однією з „підривних ідей” Д. Волкогонов називав ідею щодо особливої ролі інтелігенції в сучасному світі - інтелігенція не повинна більше задовольнятися другорядними ролями, а має рішуче проявляти свою незалежність від державних інститутів [4, с. 136]. У книзі досить ґрунтовно досліджувались методи антикомуністичної пропаганди. Хоча ця праця написана в дусі того часу, але автора не можна звинуватити в необ'єктивності - в ході „холодної війни” всі згадані Д. Волкогоновим методи використовувалися. Західні фахівці в галузі пропаганди, що розробляли методи впливу на громадян СРСР, враховували особливості різних груп населення, в тому числі й інтелігенції, розуміючи її важливу роль у розвитку суспільства.

Після революції 1917 року більшовицька влада боролася з інтелігенцією „і словом, і ділом”. На початку 1920-х років багато відомих вчених залишили

Радянську Росію, а в період сталінських репресій велику кількість представників інтелігенції було знищено фізично. Тривала боротьба з інтелігенцією, приниження і звинувачення не могли не позначитись як на самоідентифікації, самооцінці інтелігенції, так і на ставленні до неї інших соціальних груп.

В СРСР час від часу проблема інтелігенції все ж ставала предметом обговорення в середовищі науковців, журналістів, письменників. Інтерес до неї зріс в часи „відлиги”, а потім і в роки „перебудови”. За роки незалежності в Україні проводились наукові конференції, зокрема, всеукраїнська наукова конференція „Інтелігенція і влада” в Одесі, публікувались наукові розвідки, захищались дисертації, у яких розглядалась проблема інтелігенції. В кандидатській дисертації Н. Візирякіної, зокрема, визначена була роль української інтелігенції у створенні та реалізації консолідуючої ідеї суспільства, досліджувалися особливості взаємовідносин інтелігенції з владними структурами, механізми впливу інтелігенції на розвиток державотворчих процесів в Україні [5]. Однак, незважаючи на все це, поняття „інтелігенція” залишається маловживаним у вітчизняній політології. Його з політичного дискурсу майже витіснило поняття „еліта”. І це при тому, що Україна стала незалежною державою не тільки за збігом обставин (як багато хто вважає), але і завдяки зусиллям української патріотичної інтелігенції. Її роль у становленні незалежної держави надзвичайно велика. Патріотична інтелігенція протягом десяти років була носієм цієї ідеї, ця ідея завжди жила у свідомості частини населення України. Саме українська інтелігенція стала ініціатором формування Народного руху за перебудову, а згодом активно виступала за створення незалежної держави. В грудні 1991 року на всеукраїнському референдумі цю ідею підтримала більшість населення України.

А що сталося потім? Нині Україну відносять до однієї з найбільш корумпованих країн світу. Політична еліта несамовито чубиться за перерозподіл власності і влади (одне з іншим тісно пов'язане) навіть в умовах фінансово-економічної кризи. Більшість громадян неспроможна захищати свої інтереси, права. Вибори залишаються чи не єдиним способом впливу на владу. Активність українців під час виборів висока, однак значна частина виборців виявляється беззахисною перед маніпулятивними виборчими технологіями, некритично ставиться до своїх обранців.

А що пропонує робити в цій ситуації інтелігенція? Чи передбачала патріотична інтелігенція, яка боролася за незалежність України, якою буде наша молода держава? Показовою є відповідь на це питання одного з колишніх політв'язнів, який понад двадцять років провів у концтаборах: хотіли якомога скоріше досягти мети, не передбачали того, якою буде незалежна держава, про це не думали. Перемогою, як часто буває, скористалися „прагматики”, вони і створили „державу для себе”, а не „державу для всіх”. Тому і патріотизм українців доволі низький.

Інтелігенція не становить єдиної групи. Українські вчені вирізняють

кілька її груп. Виокремлюють тих, чия позиція щодо влади є активно-пошуковою; тих, хто за інерцією продовжує служити провідником апаратних директив; нарешті, значна частина інтелігенції відчужена від соціальних, політичних і владних проблем [1, с. 238]. Слід виокремити ще одна групу інтелігенції - інтелігенцію „внутрішню” опозиційну. Стан такої опозиційності є звичним для „колишньої” радянської інтелігенції, формування якої відбувалося в умовах недемократичного режиму.

В Україні все ж є інтелігенція, небайдужа до проблем суспільства, творча, інтелектуально потужна, та, яка висловлює свою незгоду з тим, що відбувається, однак вона не почута суспільством. Її погляди оприлюднюються на сторінках газет, журналів, монографій, які, на жаль, не доходять до широкого читача.

Часом інтелігенцію, для якої характерні відповідальність перед народом, небайдужість до суспільних проблем, називають неадаптованою до життя в умовах корумпованого суспільства, моральної деградації, культу грошей і споживання. В такому суспільстві честь, благородство, порядність часто асоціюються із слабкістю.

На початку XX століття, особливо після революції 1905 - 1907 років, тривалий час не вщухали дискусії про роль у ній інтелігенції. У статтях відомих в суспільно-політичних колах Росії початку XX століття філософів, економістів, юристів, літераторів, що публікувалися у „Вехах” - збірнику статей про російську інтелігенцію, розкриваються „пороки” і „гріхи” російської інтелігенції. Її звинувачували, зокрема, в тому, що вона поводитися безвідповідально, підбурюючи народ до революції. Звинувачували її також в тому, що вона не передбачила, до яких наслідків можуть призвести заклики до революції. С. Франк, зокрема, писав про безсилля, непродуктивність і неспроможність традиційного морального та культурно-філософського світогляду російської інтелігенції. Мораль, моральні оцінки, моральні мотиви, на думку С. Франка, посідають в душі російського інтелігента виняткове місце. Говорить він і про особливу релігійність інтелігенції - фанатизм, пристрасну відданість облюбованій ідеї, яка доводить людину до самопожертви і подвигів [6, с. 157 - 159].

Українська патріотична інтелігенція дещо повторила шлях, пройдений на початку XX століття інтелігенцією російською. Та ж самопожертва в ім'я благородної мети - здобуття незалежності, державності українського народу, і та ж безпорадність після того, як Україна стала незалежною. Патріотичній українській інтелігенції - „справжній” інтелігенції - докласти б максимум зусиль для розбудови квітучої, демократичної держави. Однак романтизм завадив їй усвідомити ризики, які чигали на країну в нових історичних умовах. Передбачивши їх, інтелігенція могла б підготуватися до реагування на них, до боротьби з тим, що заважало ефективній державотворчості.

На думку М. Славинського, інтелігенція - це своєрідна інтелектуальна лабораторія, в якій, крім суто культурних цінностей, створюються форми

і типи національної громадянськості і політичного устрою. Інтелігенція тримає у своїх руках ключі від національної долі свого народу. Вона стоїть на захисті всіх елементів його національної свідомості. Її культурним розвитком визначається міра культури народу [7, с. 416]. Частина „справжньої інтелігенції”, незадоволена існуючою ситуацією, прагне змінити її шляхом впливу на владу зсередини. Як правило, це закінчується розчаруванням, усвідомленням неспроможності щось змінити на краще, відходом від політики.

Нині українська інтелігенція, на жаль, суттєво не впливає на політичне виховання, освіту, політичну соціалізацію громадян. Провідні політичні партії та їх лідери демонструють непримиримість, нетолерантність. Тим самим вони сприяють збереженню недемократичної політичної культури.

Проблема взаємостосунків інтелігенції і влади потребує вивчення. Дехто вважає, що інтелігенція є совістю нації, а тому вона має бути поза владою, контролюючи її. Інша точка зору – інтелігенція завжди обслуговувала і нині обслуговує владу. Зокрема, на думку А. Грамші, будь-яка влада тримається на згоді. Досягнення згоди залежить від постійного малопомітного впливу на людину, впливу, який поступово змінює думки і настрої людини. Інтелігенція – основний суб’єкт такого впливу; вона здатна або створювати таку згоду в суспільстві, або, навпаки, її підривати. Ця соціальна група починає розвиватись у суспільстві, коли з’являється потреба в установленні згоди з владою, з правлячим класом через ідеологію. Інтелігенти, як вважав А. Грамші, служать прикажчиками панівної групи.

В. Малахов порівнює поняття „еліта” та „інтелігенція”. Зауважуючи, що вони дуже близькі за походженням, він звертає увагу на різницю між ними. Еліта передбачає того, хто її обирає, а інтелігенція – це „мисляча субстанція”, що претендує на самостійне впорядкування буття. Еліта прагне до лідерства, до влади, проте саме це її прагнення було б неможливим без припущення якоїсь надвлади, якогось продавця владних прерогатив. Інтелігенція виступає як суб’єкт і оформлювач відповідальних рішень, що стосуються духовної долі нації, її визначальних цінностей. В. Малахов вважає, що якраз це обумовлює невід’ємний моральний відтінок в уявленнях про неї. Ставлення інтелігенції до влади – не підпорядкування їй і не ототожнення з нею, а діалог [8, с. 19 - 20]. Водночас вчений зазначає: „Біда нашої нинішньої інтелігенції... не в тому, що вона, мовляв, позбавлена амбіційного прагнення до влади, а якраз навпаки – у притаманній їй численним представникам схильності до поверхової елітаризації, до перетворення на квазіеліту, яка, не набувши справжньої елітарності, втрачає призначення, властиве інтелігенції. Досить поманити такого „інтелігента” зовнішніми атрибутами і, відповідно, привілеями, що сьогодні супроводжують владну еліту, і він з легкістю стає до лав останньої, не маючи, по суті, для того ні кваліфікації, ні хисту” [8, с. 20].

Чимало інших вчених теж вважають, що в середовищі сучасної української інтелігенції спостерігається стійка тенденція до прагнення потрапити до складу політико-владних і бюрократичних структур. Там вона може переродитись, якщо не опанує культуру аналізу соціальних процесів, політичної технології, соціальних прогнозів, прогнозування соціальних наслідків індивідуальної та колективної політичної діяльності тощо [1, с. 238]. Однак опанування культури аналізу соціальних процесів, прогнозування наслідків діяльності не виключає переродження інтелігенції. Всім цим можна опанувати для маніпулювання свідомістю мас, для ефективного використання логічних і психологічних впливів на виборців тощо. Політтехнологи, які розробляють „технології обману”, фальсифікації виборів, – це теж представники інтелігенції, якщо інтелігенцією вважати лише людей розумової праці. Такі „інтелігенти” не відповідають уявленням про інтелігенцію, вільну у своїх думках, відповідальну, небайдужу до суспільних проблем.

В. Толстих на засіданні „круглого столу”, присвяченого проблемі взаємостосунків інтелігенції і влади, що відбувся у Москві 1992 року, стверджував, що багатьох інтелігентів охопила жага, прямо таки потреба з’єднатися з владою, самим стати владою [9, с. 72]. Потяг до влади В. Толстих засуджує, вважає неприродним для справжнього інтелігента. Учасник того ж „круглого столу” В. Ожогін вважає, що потяг до влади – це інстинкт, який виник еволюційно. Вчений не погоджується, що протистояння владі – природний і одвічний обов’язок інтелігенції. Завданням її є окультурення влади. В результаті цього влада має стати суспільно корисним розпорядництвом [9, с. 75].

В Україні інтелігенції поки що не вдається окультурити владу, а от реалізувати приватні інтереси тій її частині, що перебуває при владі чи обслуговує владу, вже вдалося. І зроблено це певною мірою за рахунок розмежування еліти і народу.

В. Липинський писав, що здекласованій інтелігенції вибитись політично, забезпечити кращі умови свого матеріального існування дає змогу роз’єднання, тільки боротьба поміж собою, тільки політична конкуренція. Чим більше зростає число такої інтелігенції, чим більше її бере участь в політиці, тим гострішою стає її конкуренція поміж собою, тим більше вона диференціюється. Лідери партій можуть існувати тільки тоді, коли існують партії. Чим більше політично розбита нація, чим більш завзяту боротьбу вона веде сама з собою, тим більше в ній політичних партій, більше лідерів, більше політичних посад для інтелігенції. Політикуючи, інтелігенція живе з політичного розбивання та роз’єднання нації. Думати, що біля неї зорганізується і об’єднається в одно тіло вся нація – абсурд [10, с. 802 – 803]. Коли читаєш ці рядки, то не можеш не згадати поділ українців на три сорти в політичній рекламі 2004 року. Як можна пояснити таку поведінку політичної еліти?

В. Липинський вважав, що причина в „здекласованості” інтелігенції

в тому, що вона за своїм походженням належить до різних класів: духовенства, збанкрутілого дворянства, селянства, міщанства, всякого „різночинства” і має одну тільки спільну рису – здекласованість. Група поодиноких осіб, відірваних від традиції, а через це позбавлених усякої культури (хоч, може, дуже цивілізованих, учених і освічених) і не об’єднаних ані власною спільною традицією, ані спільним економічним інтересом – не може мати ніякої внутрішньої сили притягання, не може об’єднувати й організовувати націю [10, с. 803]. У цьому фрагменті „Листів до братів-хліборобів” В. Липинський порушував питання, дуже важливі для розуміння тієї сучасної української інтелігенції, яку він називав „політикуючою інтелігенцією”. Новою рисою частини нинішньої „політикуючої” інтелігенції є ще й корупція.

Наприкінці XIX століття Б. Чичерін окреслив плюси і мінуси багатопартійності. Один з мінусів: члени партії оцінюють все, що відбувається в політичній сфері, керуючись інтересами своєї партії. Дійсно, економісти, політологи, юристи, представлені у владних партіях і блоках, часто виправдовують навіть помилкові рішення їх лідерів. У деяких випадках це обумовлюється бажанням залишитися в рядах правлячої партії і отримувати від цього дивіденди у вигляді високої заробітної платні та пільг. Або ж пояснюється прагненням підтримати авторитет своєї політичної сили, намаганням „не виносити сміття з хати”. Таких політиків не полишає надія переконати своє керівництво більше не припускатися подібних помилок.

Н. Візірякіна виокремлює представників інтелігенції, які відсторонилися від участі в державотворчих процесах, „внутрішньо емігрували”, а також тих, хто, протестуючи проти окремих дій владних структур, свідомо бере участь у зміцненні авторитету державного апарату, підтримує його ініціативу в розбудові державних інституцій. Сьогодні, на думку дослідниці, певна частина української інтелігенції, не погоджуючись з окремими діями влади, налаштована на вибірково-конструктивну співпрацю з нею [5].

Фактори, що впливають на формування сучасної „несправжньої” української інтелігенції, – корупція, споживацьке суспільство, нинішні символи успішності. Згідно з Б. Расселом, якщо інтелектуал має якусь роль у суспільстві, то вона полягає в тому, щоб зберігати тверезу і неупереджену думку перед лицем усіх спокус [11, с. 108]. „Несправжня” українська інтелігенція не встояла перед новими спокусами.

В роки репресій неупереджена думка інтелектуала-інтелігента могла коштувати йому життя. За радянської влади, як відзначає В. Суханов, більшість представників гуманітарної інтелігенції була активними або пасивними агентами соціалістичної ідеології [12, с. 60]. Однак не слід забувати й того, що в умовах недемократичного режиму значна частина інтелігенції була „внутрішньо” опозиційною, а тому з ентузіазмом сприйняла ідеї „перебудови”, а згодом і державної незалежності. Економічна криза 1990-х років, а згодом споживацьке

суспільство, яке так швидко почало формуватися в Україні в роки деякого економічного зростання, стали не менш небезпечними для інтелігенції, ніж недемократичний режим. Але це була небезпека зовсім іншого характеру. Це вже був не диктат ідеології, а диктат грошей. Якщо раніше „поступалися принципами” заради кар’єрного зростання, збереження роботи, а в роки репресій – заради збереження життя, то нині „поступаються принципами” заради грошей.

Бути іншим, не приймати правил гри, які суперечать нормам моралі, означає нині бути нонконформістом. У цьому випадку тиск суспільства зростає. Будь-яка людина в будь-якому суспільстві відчуває тиск соціального оточення. Споживацьке суспільство продукує нові символи успішності, нові стандарти життя. Це спонукає добиватися успіху за допомогою будь-яких засобів. Корупція у вищій школі призводить до переродження цього важливого інституту формування інтелігенції, а ще, як вважає дехто, до депрофесіоналізації, деінтелектуалізації нації. Очевидно, корупція призводить також і до дегуманізації суспільства.

Д. Лихачов, говорячи про інтелігенцію, згадував селянство. В 1930-і роки репресії спрямовувалися не тільки проти інтелігенції, але й проти селян, бо селяни, яких прийнято вважати „безграмотними”, володіли своєю тисячолітньою культурою [2]. До цього слід додати, що селяни були непокірні, мали власну думку, що є однією з ознак інтелігентності. Голодомор 1932 - 1933 років повинен був поставити селян на коліна.

Український етнос, на думку О. Нельги, відчуваючи небезпеку для свого існування, спромігся виробити в собі нову ментальну рису – інтелігентність, яка постала як форма пасивного супротиву етноцидним тенденціям, як засіб збереження самобутності. В середині XVII століття духовна шляхетність українського етносу постала як своєрідна компенсаторна реакція на втрату шляхетності політичної [13, с. 157]. О. Нельга посилається на висловлювання щодо інтелігентності народу С. Лур’є та Г. Успенського. На думку С. Лур’є, особистісна свідомість селян, як правило, мала релігійне забарвлення, а люди, у яких така релігійна особистісна свідомість була найбільш розвиненою, відігравали важливу роль у житті громади, створюючи у її складі особливу – народну інтелігенцію. Г. Успенський вважав, що народна інтелігенція завжди існувала [13, с. 155 -156]. „Панські” палаци, колекції картин, бібліотеки були збережені для нащадків у роки революцій і селянських бунтів представниками саме народної інтелігенції.

Почуття гідності селянства пов’язане зі свободолюбством. Народна інтелігентність формувалася під впливом християнської віри, а ще під впливом того, що називають гармонійним поєднання людини з природою. Наприкінці XX та на початку XXI століття стала популярною ідея гармонійного розвитку людини і природи. Споживацьке ставлення до природи викликає не тільки загрозу екологічної катастрофи, але й загрозу гуманізму, співчуттю тощо.

Справжня інтелігенція черпає силу в протистоянні з нищівними тенденціями сьогоdnішнього буття саме в народі. Попри всі негаразди, народ зберігає уявлення про справжні цінності - справедливість, порядність; хоча він і не завжди розпізнає і протистоїть маніпуляціям, але щиро підтримує тих, хто здається відданим загальній справі.

Справжня інтелігенція не повинна залишатись осторонь того, що відбувається в політичному житті країни. Яку ж роль сьогodні має відіграти українська інтелігенція? Очевидно, та інтелігенція, що не має на меті використання влади для свого благополуччя, не обслуговує владу за гроші, а є справді патріотичною, справжньою, має відіграти роль посередника в конфлікті різних груп політичної еліти. Звичайно, є дуже серйозна перешкода у виконанні цієї ролі. Адже посередництво можливе лише тоді, коли учасники конфлікту бажають вирішити конфлікт, проявляють добру волю.

Нині настав час створення недержавної коаліції, яка б об'єднала всіх небайдужих до своєї держави і народу, - провідних науковців, письменників, лідерів громадських організацій, всіх, хто не втратив „честь, совість, людську гідність, правдивість, безпристрасність, порядність, благородство”.

Література:

1. **Клімачова А. В., Іванова Н. Ю.** Інтелігенція / Політологічний енциклопедичний словник / Упорядник В. П. Горбатенко; За ред. Ю. С. Шемшученка, Д. В. Бабкіна, В. П. Горбатенка. - 2-е вид., доп. і перероблене. - К.: Генеза, 2004. - 736 с.
2. **Лихачев Д. С.** О русской интеллигенции / Письмо в редакцию // Новый мир. - 1993. - № 2. - С. 3 - 9.
3. Письмо в редакцию Е. Асминой // МЭ и МО. - 2007. - № 6. - С. 114.
4. **Волкогонов Д. А.** Психологическая война: Подрывные действия империализма в области общественного сознания. - 2-е изд., доп. - М.: Воениздат, 1984. - 320 с.
5. **Візірякіна Н. І.** Вплив інтелігенції на державотворчі процеси в Україні. Автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.03. / НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. — К., 2000. — 18 с.
6. **Франк С. Л.** Этика нигилизма / Вехи; Интеллигенция в России: Сб. ст. 1909 - 1910 / Сост., коммент. Н. Казаковой; Предисл. В. Шелохаева. - М.: Мол. гвардия, 1991. - С. 153 - 184.
7. **Славинский М. А.** Русская интеллигенция и национальный вопрос / Вехи; Интеллигенция в России: Сб. ст. 1909 - 1910 / Сост., коммент. Н. Казаковой; Предисл. В. Шелохаева. - М.: Мол. гвардия, 1991. - С. 406 - 418.
8. **Малахов В.** Інтелігенція та еліта: становлення в сучасній Україні //

Політична думка. – 1994. – № 3. – С. 19 – 20.

9. Интеллигенция и власть. Круглый стол // Полис. – 1992. – № 3. – С. 72 – 85.

10. **Липинський В.** Листи до братів-хліборобів / Політологія. Хрестоматія. Навч. посібник. – К.: Альтерпрес, 2004. – 832 с. – С. 796 – 809.

11. **Рассел Б.** Философский словарь разума, материи и морали / Пер. с англ. – К.: Port-royal, 1996. – 368 с.

12. **Суханов В. М.** Башкортостан: проблемы идентичности в мультикультурном пространстве // Полис. – 2008. – № 4. – С. 55 – 65.

13. **Нельга О. В.** Теорія етносу. Курс лекцій: Навчальний посібник. – Київ: Тандем, 1997. – 368 с.

Криза довіри громадськості до представницьких політичних інститутів

Сергій Білошицький,
кандидат історичних наук,
докторант Інституту політичних і етнонаціональних досліджень
ім. І. Кураса НАН України

Аналізується ситуація, що склалась нині у сфері функціонування представницьких політичних інститутів провідних країн світу. Встановлюються причини наростання кризових явищ у відносинах між громадськістю і цими інститутами. Автор доходить висновку, що сучасні представницькі політичні інститути розвинених країн функціонують за децю іншою логікою, ніж передбачається нормативною моделлю ліберальної демократії, що викликає кризу довіри громадськості до цих інститутів та обумовлює делегітимацію сучасних ліберально-демократичних режимів.

Сучасне українське суспільство вкрай потребує вироблення адекватного уявлення про ресурси, проблеми і перспективи розвитку ліберально-демократичної доктрини, яка в останні десятиліття стала домінуючим фактором трансформації політичної організації провідних країн світу.

У межах комплексного дослідження феномена ліберальної демократії важливо встановити рівень довіри до базових представницьких політичних інститутів (парламентів, урядів, партійних систем, партій та їх висуванців, а також політичних виборів) сучасної ліберально-демократичної держави з боку громадськості, що визначає рівень легітимності такого політичного режиму. У загальному вигляді проблема полягає в тому, що успішне функціонування ліберально-демократичного режиму, з уваги на нормативний зміст цієї ідеології, передбачає високий рівень довіри громадян до інститутів політичної влади, які забезпечують представництво їх інтересів. У цьому випадку загальний рівень легітимності державного устрою зростає, що сприяє стабільному і гармонійному розвитку суспільства. Водночас є серйозні підстави вважати, що в сучасних ліберально-демократичних країнах рівень довіри громадськості до представницьких політичних інститутів знижується, і це ставить під

сумнів ефективність та, відповідно, легітимність самих ліберально-демократичних практик.

Деякі аспекти цієї проблеми висвітлювали такі вчені, як Ф. Хайєк, З. Бжезинський, Дж. Гелбрейт, О. Тоффлер, Дж. Сорос, Л. Туроу, Т. Фрідман, Ф. Фукуяма, В. Хаттон, І. Валлерстайн, С. Хантінгтон, М. Ротбард, А. Пшеворський, М. Делягін, О. Панарін, О. Зінов'єв, В. Іноземцев, С. Удовік. Однак вони розглядали лише окремі аспекти питання, уникаючи широкого науково-критичного погляду на загальний стан проблеми в цілому.

Таким чином, **завдання статті** – визначити рівень довіри громадськості сучасних ліберально-демократичних суспільств до представницьких політичних інститутів; проаналізувати основні фактори, що впливають на цю динаміку; встановити причини наростання кризи у відносинах між громадськістю і представницькими політичними інститутами; оцінити вплив цих процесів на формування соціальної бази легітимності ліберально-демократичних режимів.

Відомо, що за ліберальної демократії вся система державного управління в ідеалі створюється на основі загальних виборів, на яких народ делегує своє право здійснювати владу своїм представникам. Механізм, який дозволяє представникам народу одержувати й здійснити владу, знайшов своє втілення у вигляді інституту політичних партій. Самі політичні партії в сучасному їх розумінні виникли в середині XIX століття, однак тільки через сторіччя перетворилися на універсальні суб'єкти політичних систем [1]. Це безпосередньо пов'язувалося з розширенням виборчого права. Кількість виборців в умовах конкуренції за владу зростала, отже їх потрібно було краще знайомити з кандидатами та залучати на свій бік. Спочатку цю функцію виконували тимчасові виборчі комітети; пізніше вони трансформувалися в постійно діючі політичні партії.

Згідно з нормативним змістом ліберальної демократії, закріпленим в конституціях і законах більшості демократичних держав у тій чи іншій формі, партія є виразником політичної волі певної частин суспільства [2]. Відтак партія формує політичні погляди соціальних суб'єктів, їхні вимоги до зміни чи розвитку відносин, які панують у суспільстві і які партія має намір захищати, а народ, голосуючи за ту чи іншу партію, підтримує чи не підтримує наміри тих, хто претендує на владу. Якщо ж партія, одержавши владу, не виконує своїх обіцянок, то на наступних виборах народ може відмовити їй у підтримці, проголосувавши за іншу партію [3]. При цьому ідеологи лібералізму обов'язково підкреслюють, що гарантом демократії може бути тільки багатопартійна система, яка обумовлює конкуренцію партій у боротьбі за владу. Самі ж партії мають забезпечувати внутріпартійну конкуренцію між її членами за право висуватися на лідерські позиції [4].

На практиці ця схема не має нічого спільного з реаліями сучасних ліберальних демократій. Скоріше навпаки – основні тенденції еволюції

сучасних партій і партійних систем мають виразний антиліберальний та антидемократичний характер. Наприклад, учені вже давно фіксують тенденцію виродження багатопартійних систем у фактично двопартійні. В одних країнах (США, Велика Британія, Австралія) така ситуація вже канонізована як особлива політична традиція, в інших (Франція, Італія, Німеччина) вона проявляється у вигляді протистояння двох партійних блоків. На думку А. Міграняна, така двопартійна чи двоблокова конфігурація зі звуженою центристською орієнтацією щодо основних проблем внутрішньої, зовнішньої і соціальної політики покликана служити гарантом стабільності політичних систем, у чому й зацікавлені правлячі еліти [5].

Як відзначав О. Зінов'єв, в умовах політичного лібералізму „партії існують за загальними законами ринку”, а отже зведення багатопартійності до двопартійності, а останньої – до компромісу переможця й переможеного „відображає загальну тенденцію ринку до концентрації та укрупнення підприємств”. При цьому політичний ринок усіяло перешкоджає появі потенційних конкурентів, яким „не дають ходу не заради якихось вищих ідеалів, а з побоювання, що вони можуть повернути на свій бік виборців і зіпсувати визнаним партіям їхню політичну ситуацію” [6].

Становлення двопартійної системи знаменує собою процес олігархізації та монополізації політичного життя суспільства. Дж. Гелбрейт, наприклад, стверджує, що в США обидві мегапартії – республіканська і демократична – однаково відгороджені від життя рядового громадянина, вони „віддзеркалюють у політиці і діях потреби та бажання багатих і забезпечених” [7]. А Ф. Ландберг підкреслює, що в США фактично існує „єдина партія – партія власників, що складається з двох частин – республіканської і демократичної”. Головна причина „повного провалу третіх партій у США” полягає в тому, що „жодна хоч трохи значна група власників не вважала за потрібне підтримати будь-яку з них” [8].

Аналогічні процеси відбуваються й у внутрішньому житті партій. „Керівництво партій, – зазначає відзначає М. Дюверже, – має природну тенденцію набирати олігархічну форму”. В них утворюється справжній „правлячий клас”, більш-менш замкнута каста, „внутрішнє коло”, до якого нелегко проникнути. Ротація еліт у партіях має тенденцію до уповільнення як через опір самих еліт, котрі „приватизують” партійну структуру, так і через консервативність мас, які „прив’язані до звичних лідерів і не довіряють новим особам” [9]. У самих політичних партіях реальна влада переміщується від партійної маси до партійного центру, її публічного лідера або боса – керівника тіньової структури партії, який вирішує питання, пов’язані з її фінансуванням. Найчастіше, констатує М. Дюверже, обидві ієрархії, публічна і тіньова, нероздільні [10]. Проблема „босизму” в сучасній йому партійній системі цікавила й М. Вебера, який одним з перших виявив, що реальний керівник партії – бос – „не має твердих політичних „принципів”, він зовсім безпринципний і цікавиться

лише одним: що забезпечить йому голоси” [11]. Ф. Хайек, один з найбільш послідовних апологетів політичного лібералізму, пояснює цей феномен тим, що голова партії „може в душі прагнути до будь-яких принципових цілей”, однак для їх здійснення „йому потрібна влада, а отже – більшість”. Щоб заручатися підтримкою більшості, він має залучити на свій бік групи, чиїх представників мало цікавлять його ідеї. Отже йому для підтримки своєї програми доводиться обслуговувати інтереси „численних груп з особливими інтересами”, внаслідок чого програма може змінитися до невпізнанності [12]. Вплив груп інтересів (лобістів) на політичні партії і представницькі установи в цілому, на думку Г. Грасса, сьогодні досягнув настільки великих розмірів, що саме лобісти пишуть більшість законів. За такого стану справ, відзначає він, „законодавці стають об’єктом глузувань, парламент – філією біржі, а демократія підлягає світовому і космополітичному капіталу” [13].

Відхід політичних партій від твердих ідеологічних принципів з орієнтацією на політичний ринок перетворюється на сучасну універсальну практику. Необхідність завоювання електоральної підтримки, особливо в тих політичних системах, де перемога на виборах забезпечується незначною більшістю голосів, змушує політичні партії дотримуватися позицій, схожих з позиціями їх найближчих конкурентів. У ситуації, коли „праві партії прагнуть рівнятися на вкрай правих як тільки зростає сила останніх, а ліві сповзають вправо, – відзначає Д. Кола, – партійні програми втрачають будь-яку ідеологічну визначеність” [14]. Більше того, сучасні партії, як правило, не мають „певної концепції суспільства, історії й людини, сукупності цінностей і моральних принципів, принципів діяльності влади, проєктів майбутнього стану суспільства... далекоглядних цілей і програм їх досягнення”, а в політичній діяльності „керуються найближчими практичними цілями” [15]. Саме „тимчасову базу політики” О. Тоффлер називає найбільш руйнівним фактором ліберальної демократії. Часовий горизонт політика, зазначає він, звичайно простягається не далі наступних виборів, що не дозволяє суспільству серйозно замислюватися над проблемами хоч трохи віддаленого майбутнього [16].

Поряд з аморфною зовнішньою (публічною) ідеологією, в політичній партії існує внутрішня (закрита) ідеологія, котра визначається безліччю реальних інтересів керівників і власників партії. Внутрішня ідеологія „є реальністю, що не підлягає гласності і широкому обговоренню... її положення не зафіксовані у вигляді документів” [17]. Однак саме відповідність цим вимогам, що „відображають світогляд і мислення керівництва партії”, є орієнтиром у поведінці членів партії, які бажають зробити політичну кар’єру. І навпаки – бажання партійного політика розглядати зовнішню ідеологію партії як фактор, що зв’язує його імперативними зобов’язаннями перед виборцем, неминуче призведе до конфлікту з партією. Таким чином, саме відповідність вимогам внутрішньої (закритої, непублічної) ідеології наділяє партійних політиків легітимністю,

як це було в практиці недемократичних інституцій, наприклад, релігійних сект чи таємних організацій.

Слід зазначити, що сучасні двопартійні (двоблокові) системи руйнують нормативне уявлення ліберальної демократії про поділ влади та загалом призводять до її концентрації. Наприклад, коли (у парламентській республіці) одна партія має більшість у парламенті і обіймає всі посади в уряді, то вона фактично підмінює собою законодавчу і виконавчу владу, що руйнує систему конституційних протизваг, як це буває в однопартійних системах. Навіть наявність сильної опозиційної влади в такому випадку не обмежує концентрацію влади. Крім того, опозиційна партія може або перейти на конформістську позицію, очікуючи, коли маятник електоральних настроїв схилиться на її бік, або, як зазначає М. Каддафі, опозиційна партія, щоб довести некомпетентність правлячої сили, „намагається звести нанівець її досягнення і дезавувувати програму її діяльності, навіть якщо ця програма служить інтересам суспільства” [18]. В обох випадках запропоновані моделі важко назвати оптимальними для розв’язання завдань, які постають перед політичними системами ліберальних демократій.

Б. Гаврилишин у доповіді Римському клубу дійшов висновку, що ліберально-демократичні політичні системи, декларуючи на нормативному рівні „підтримку стимулів для опозиції перспективою приходу до влади”, не можуть гарантувати, що головною її метою насправді буде „стримування використання влади”. На думку суспільствознавця, коли основним мотивом опозиції стане бажання прийти до влади, то вона почне діяти так, щоб послабити тих, хто при владі, загострити суперечності, поширити конфлікти, поляризувати суспільні сили, посилити чвари, а відтак перетворити потенційно корисну суспільну енергію на зайву політичну напругу. Цей процес Б. Гаврилишин називає соціально-політичною ентропією, що являє собою „інституціоналізовану, законну і навіть добродісну руйнацію влади” [19].

Тенденції еволюції партій і партійних систем у цілому характерні і для становлення такого інституту, як „політик загальнодержавного масштабу” (наприклад, кандидат у президенти). Практика президентських виборів свідчить, що вибори глави держави відбуваються з 3 - 5 рейтингових кандидатів, причому кількість реальних кандидатів рідко перевищує дві особи. І якщо ситуація, пов’язана з монополізацією політичного ринку кількома партіями, може не здаватися громадянам парадоксальною, то аналогічна ситуація у сфері боротьби за президентські повноваження іноді бентежить. Як відзначає В. Цаплін, вибори президента з двох реальних кандидатів у таких країнах, як США або Росія, демонструє суспільству, що „у середньому лише одна людина зі ста мільйонів здатна виконувати на загал звичайні адміністративні функції”, а це доводить, що „процедура висунування вкрай недосконала, представництво виборів є фікцією, і вища влада дуже рідко опиняється в руках справді яскравої й оригінально

мислячої особистості, здатної приймати неординарні і продуктивні рішення” [20].

Система виборів взагалі має дуже важливе значення для визначення майбутнього ліберальної демократії. З огляду на нормативний (ідеологічний) зміст ліберальної демократії, вибори є квінтесенцією самої ідеї народовладдя; що стосується їх технології, то вибори забезпечують передачу влади мирним шляхом від одних осіб іншим; що ж стосується політико-правового боку справи, то вибори забезпечують легітимність державної влади, а отже й суспільно-політичного ладу. При цьому, як зазначає О. Тоффлер, в сучасних політичних системах вибори виконують скоріше функцію „масового ритуалу навіювання”, метою якого є „переконування громадян у їх причетності до всього, що відбувається”, в умовах, коли правлячі еліти „по суті, зберігали постійний контроль над системою представницької форми правління” [21].

З цією оцінкою погоджується й О. Зінов'єв, підкреслюючи, що суть системи виборів, яка діє в розвинених країнах, полягає не в тому, щоби реалізовувати абстрактну ідею демократії, а в тому, щоби дати можливість практично відібрати певних осіб в органи влади й узаконити їх діяльність у них. Така система виборів за всіх її вад (з огляду на нормативний зміст ліберальної демократії – С. Б.) дозволяє здійснювати змінюваність формально вищої влади, зберігаючи при цьому стабільність, наступність системи державності, захищаючи суспільство від небезпечних радикальних змін [22].

Підкреслюючи утопічність ліберально-демократичної теорії, О. Зінов'єв наполягає на тому, що „коли навіть припустити, що реалізувалася б абсолютна справедливість і у кандидати висувалися б найрозумніші й найчесніші громадяни, а всі кандидати мали б однакові умови тощо, то становище у владі і тоді б не поліпшилося. Швидше за все, воно погіршилося б, тому що були б обрані не професіонали управління, а безликі дилетанти, які влаштовують більшість, і поводитися б вони не за правилами поведінки у владі, а як примітивні новачки” [23].

Наявність розриву між нормативним і емпіричним змістом сучасної ліберальної демократії робить надзвичайно уразливою в перспективі легітимність таких режимів, їх правлячих еліт і державної політики в цілому. „Кольорові революції” засвідчили, що реальне публічне оголошення механізмів виборів делегітимує їх результати [24]. При цьому такі події можуть відбуватися не тільки в молодих демократіях, але й у таких визнаних ліберальних демократіях, як США, де президентська кампанія 2000 року закінчилася скандальним перерахуванням голосів у Флориді та перемогою Дж. Буша-молодшого, який одержав на 100 тисяч голосів менше, ніж його опонент А. Гор, що завдало серйозного удару по легітимності американської двоступінчатої системи виборів [25].

Уразливість легітимності системи виборів настільки висока, відзначає С. Мірзоев, що в сучасному світі складається практика використання

різними суб'єктами політики (міжнародними організаціями, іноземними державами, політичною опозицією, ЗМІ тощо) технологій легітимації/делегітимації влади, що припускають співвідношення процесу конкретних виборів цілому ряду нормативно-правових актів і документів – про права людини, меншин, неурядових організацій, принципів формування державних органів, здійснення влади [26].

Незважаючи на те, що вибори в демократичних державах відбуваються регулярно, вони, як правило, рідко радикально змінюють склад правлячої еліти. Кандидати, котрі володіють більшими ресурсами, перемагають, за словами В. Хаттона, „з регулярністю, котра лякає”. Наприклад, 1998 року в США було обрано з числа „старих” 98 % членів Палати представників і 90 % сенаторів [27]. На місцевих виборах у такому мегаполісі, як Нью-Йорк, 90 % переможців у мажоритарних округах були відомі заздалегідь, а тому в більшості округів вибори відбуваються на безальтернативній основі – як „вибори до міської ради Москви в радянські часи” [28].

В ході опитування, проведеного Інститутом Геллапа на замовлення ООН в 1999 році (було опитано 57 тисяч осіб у 60 країнах світу, які належать до ліберальних демократій), „у більшості країн більшість опитаних заявили, що вибори в їхніх країнах були вільними і справедливими. Незважаючи на це, дві третини із загального числа респондентів висловили думку, що їхні країни управляються не волею народу” [29]. Все частіше респонденти відзначають тенденцію олігархізації сучасних політичних систем. Якщо 1964 року лише 29 % населення вважало, що країна управляється в інтересах багатих, то через 30 років уже 80 % громадян погодилися з таким твердженням [30].

Починаючи з 1960-х років, соціологи фіксують стабільну тенденцію до зниження ступеня залучення громадян демократичних країн до участі у виборах та інших проявах публічного політичного життя. Так, Р. Патнем провів дослідження з виміру рівнів політичної активності населення США за останні 30 років за кількома параметрами і зробив такі висновки: „Американці стали на 10 – 15 % менш активними у демонстрації свого ставлення до того, що відбувається в країні; на 15 – 20 % менш зацікавленими в участі у суспільно-політичному житті країни; приблизно на 25 % знизилася виборча активність і приблизно на 35 % – готовність відвідувати публічні заходи як партійні, так і позапартійні; приблизно на 40 % скоротилася участь американців у партійній діяльності й у цілому в політичних і громадських організаціях” [31].

Якщо на дванадцяти президентських виборах у США (1856 – 1900 рр.) число виборців жодного разу не склало менше 70 %, то після Другої світової війни кількість громадян, що брали участь у президентських виборах, коливалося від 49 % до 61 %. Ще нижчі показники явки на виборах до Конгресу – 35 % – 42 %, і тільки на виборах до місцевих органів влади вони можуть істотно коливатися – від 5 % до 80 % [32]. Проблеми з явкою на місцеві вибори призвели до того, що в багатьох демократичних

країнах правочинний кворум скорочено до 1/4 громадян, а в США взагалі до 1 людини. У деяких американських штатах (наприклад, у Флориді) виборчий закон допускає, щоб кандидат, у якого немає опонента на виборах, був „обраний” автоматично, без занесення його імені в бюлетень. Саме так, мінаючи процедуру голосування, два кандидати від штату пройшли 1990 року в Конгрес [33].

Своєю невякою на вибори, відзначає американський соціолог Д. Несбіт, люди хочуть сказати, що „дуже мало цінують як політичні інститути, так і людей, які ці інститути утворюють. Не голосуючи, вони просто висловлюють думку, що політики або не можуть, або не хочуть робити те, що потрібно виборцям” [34]. М. Леонард, європейський колега Д. Несбіта, вважає, що зниження явки виборців і скорочення чисельного складу політичних партій свідчить, „що люди вже не вважають, що політика може змінити світ на краще” [35].

Твердження деяких політиків про те, що низька явка виборців на вибори – ознака задоволення громадян своїм життям, викликає протест у Ф. Закарії. Він констатує: „Таке твердження має означати, що в минулому, коли явка була вищою (скажімо, в 1950-і роки), люди перебували в революційному настрої; але це не відповідає дійсності”. Крім того, відзначає він, американці зустрілися з безпрецедентним падінням рівня довіри до федерального уряду. Від середини 1960-х років, коли уряд підтримувало понад 70 % громадян, протягом наступних сорока років щороку рівень підтримки знижувався в середньому на 1 % поки не досяг 2001 року 30 %, а це означає, що „більшість громадян зневірилася в американській демократії” [36].

Дані соціологічних досліджень, здійснених у розвинених країнах, засвідчують високий рівень недовіри громадян до виконавчої і законодавчої гілок влади, а також до політичних партій. Як правило, частка осіб, що довіряють цим інститутам, у кілька разів менша за частку тих, хто їм не довіряє. Зокрема, дослідження, проведене 2004 року в США й провідних країнах Європи, засвідчило, що рівень недовіри громадян до діяльності уряду коливався в межах 52 % – 69 %, парламенту – 49 % – 62 %, політичних партій – 65 % – 81 % [37]. Роком раніше лише 5 % громадян України заявили, що партії виражають їхні інтереси, і тільки 14,5 % громадян висловили повну чи часткову довіру політичним партіям, тоді як 73,1 % респондентів у такій довірі відмовили [38].

На думку К. Генса, джерелом втрати довіри стала зміна поведінки правлячої еліти, яка перестала відчувати відповідальність перед виборцями [39]. Проте Ж. Бодрійяр пропонує розглядати проблему в ширшому контексті. Він зазначає, що посилення байдужості громадян до „політики й до принципу демократичного представництва... дуже помітно збігається з байдужістю до власного життя”, і тому „цей феномен не є ані поверховим, ані випадковим”. Соціолог вбачає причину цього в посиленні „загального занепокоєння, постійного переслідування”, яке відчувають

люди, занурені в реальність сучасного лібералізованого суспільства [40]. З цим частково погоджується й Ф. Фукуяма, констатуючи, що „в більшості американських інститутів стан справ не набагато кращий. Корпорації, організована праця, банки, медичний персонал, релігійні організації, армія, освітні установи, телебачення і преса – до всіх довіра населення зменшилася в період між початком 70-х і початком 90-х років”. Тільки наукова спільнота, відзначає він, „користується відносно стабільною довірою” [41].

Висновки

Сучасні представницькі політичні інститути провідних країн світу (парламенти, уряди, партійні системи, партії та політичні вибори) функціонують за дещо іншою логікою, ніж це передбачається нормативною моделлю ліберальної демократії.

Еволюція сучасних партій і партійних систем носить яскравий антиліберальний і антидемократичний характер. Це проявляється в таких тенденціях, як виродження багатопартійних систем у фактично двопартійні (двоблокові); перешкоджання політичним системам появи нових партій; „олігархізація” керівництва політичних партій і уповільнення ротації партійних еліт; відхід політичних партій від твердих ідеологічних принципів, їх орієнтація на досягнення найближчих практичних цілей всупереч стратегічним інтересам суспільства.

Чітко окреслилася тенденція втрати населенням ліберально-демократичних країн інтересу до участі у виборах представницьких органів влади. В останні 40 років соціологи фіксують стабільну тенденцію до зниження ступеня залучення громадян демократичних країн до участі у виборчих кампаніях, виборах та інших заходах публічного політичного життя, що може означати втрату значним числом громадян віри у свою спроможність впливати на чинну систему політичних інститутів.

Останнім часом стабільно фіксується й тенденція до зростання рівня недовіри громадян до виконавчих і законодавчих гілок влади та суб'єктів їх утворення – політичних партій. Як правило, частка осіб, які довіряють цим інститутам, у кілька разів менша частки тих, хто їм не довіряє.

Ця ситуація є додатковим стимулом для наукової спільноти звернутися до проблем еволюції суспільства і запропонувати наукове пояснення кризи довіри громадян до більшості соціально-політичних інститутів сучасних ліберальних демократій. Це завдання вимагає рішучої деідеологізації суспільної науки і створення адекватної теорії ліберальної демократії.

Література:

1. **Бєбик В. М.** Політологія для політика і громадянина: Моногр. — К.: МАУП, 2003. — С. 202.
2. **Шаповал В. М.** Конституційне право зарубіжних країн: Підручник.

— 4-е стер. вид. — К.: АртЕк, 2001. — С. 12 - 13.

3. Основы демократии: Навч. посібник для студентів вищ. навч. закладів / Авт. колектив: М. Бессонова, О. Бірюков, С. Бондарук та ін.; За заг. ред. А. Колодій. — К.: Вид-во „Ай Бі”, 2002. — С. 324 - 326.

4. **Ясперс К.** Истоки истории и ее цель // Ясперс К. Смысл и назначение истории / Пер. с нем. — М.: Политиздат, 1991. — С. 175 - 176.

5. **Мигранян А.** Политические партии, государство // 50/50: Опыт словаря нового мышления / Под общ. ред. М. Ферро и Ю. Афанасьева. — М.: Прогресс, 1989. — С. 331.

6. **Зиновьев А. А.** Запад. — М.: ЗАО Изд-во Центрполиграф, 2000. — С. 215.

7. **Гелбрейт Дж. К.** Суспільство блага. Пора гуманності. — К.: Видавничий дім „Скарби”, 2003. — С. 147.

8. **Ландберг Ф.** Богачи и сверхбогачи / Пер. с англ. Вступ. ст. и ред. проф. В. С. Зорина. — М.: „Прогресс”, 1971. — С. 63.

9. **Дюверже М.** Политические партии / Пер. с франц. — Изд. 3-е. — М.: Академический Проект; Королев, Парадигма, 2005. — С. 199.

10. Там само. — С. 195.

11. **Вебер М.** Политика как призвание и профессия // Вебер М. Избранные произведения / Пер. с нем. Сост., общ. ред. и послесл. Ю. Н. Давыдова; Предисл. П. П. Гайденоко. — М.: Прогресс, 1990. — С. 683.

12. **Хайек Ф. А.** Общество свободных / Пер. с англ. А. Кустарева. — Лондон: Overseas Publications Interchange Ltd, 1990 — С. 38.

13. **Grass Guenter.** Liberte offerte // Le Nouvel Observateur. — 2004. — 13 mai.

14. **Кола Д.** Политические партии, государство // 50/50: Опыт словаря нового мышления / Под общ. ред. М. Ферро и Ю. Афанасьева. — М.: Прогресс, 1989. — С. 336.

15. **Зиновьев А. А.** Фактор понимания. — М.: Алгоритм, Эксмо, 2006. — С. 339.

16. **Тоффлер А.** Футурушок / Пер. с англ. — СПб.: Лань, 1997. — С. 397.

17. **Мейтус Виктор, Мейтус Владимир.** Политическая партия: стратегия и управление. — К.: Эльга, Ника-Центр, 2004. — С. 67 - 68.

18. **Кадафи М.** Зелёная книга. — М.: Междунар. отношения, 1989. — С. 29.

19. **Гаврилишин Б.** Дороговкази в майбутнє. Доповідь Римському клубові / Пер. з англ. Л. Л. Лещенко. — К.: Основи, 1993. — С. 141.

20. **Цаплин В.** Странная цивилизация. — М.: Астрель: АСТ, 2006. — С. 217 - 218.

21. **Тоффлер Э.** Третья волна. — М.: ООО „Фирма „Издательство АСТ”, 1999. — С. 139 - 140.

22. **Зиновьев А. А.** Логическая социология. — М.: Социум, 2002. — С. 155.

23. **Зиновьев А. А.** Фактор понимания... — С. 334.
24. **Калашников М., Бошенко И.** Будущее человечества. — М.: АСТ: Астрель: Хранитель, 2007. — С. 230.
25. **Казинцев А.** На что мы променяли СССР? — М.: Изд-во Яуза, Изд-во Эксмо, 2004. — С. 132.
26. **Мирзоев С.** Гибель права: легитимность в „оранжевых революциях”. — М.: Издательство „Европа”, 2006. — С. 19 - 20, 37.
27. **Хаттон У.** Мир, в котором мы живем / Пер. с англ. под ред. В. Л. Иноземцева. — М.: Ладомир, 2004. — С. 33.
28. **Къеза Дж.** Война империй: Восток — Запад. Раздел сфер влияния / Пер. с ит. Н. Мироновой. — М.: Эксмо, 2006. — С. 285.
29. **Делягин М. Г.** Мировой кризис: Общая теория глобализации: Курс лекций. — 3-е изд., перераб. и доп. — М.: ИНФРА-М, 2003. — С. 173.
30. **Туроу Л. К.** Будущее капитализма. Как сегодняшние экономические силы формируют завтрашний мир / Пер. с англ. А. И. Федорова. — Новосибирск: „Сибирский хронограф”, 1999. — С. 46.
31. Цит. за: **Капхен Ч.** Закат Америки: Уже скоро / Пер. с англ. Б. Сыркова. — М.: ООО „Издательство АСТ”; ОАО „ЛЮКС”, 2004. — С. 551.
32. **Геевский И. А., Сетунский Н. К.** Американская мозаика. — М.: Политиздат, 1991. — С. 65.
33. **Кара-Мурза С. Г.** Советская цивилизация. Книга первая. От начала до Великой Победы. — М.: Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2002. — С. 415.
34. **Нейсбит Д.** Мегатренды / Пер. с англ. М. Б. Левина. — М.: ООО „Издательство АСТ”; ЗАО НПП „Ермак”, 2003. — С. 233.
35. **Леонард М.** XXI век — век Европы / Пер. с англ. Т. Банкетовой. — М.: АСТ: МОСКВА: ХРАНИТЕЛЬ, 2006. — С. 137.
36. **Закария Ф.** Будущее свободы: нелиберальная демократия в США и за их пределами / Пер. с англ. под ред. В. Л. Иноземцева. — М.: Ладомир, 2004. — С. 172 - 173.
37. **Немировский В. Г.** Тайные общества и заговорщики. — СПб.: Питер, 2007. — С. 53.
38. **Мейтус Виктор, Мейтус Владимир.** Политическая партия... — С. 76.
39. Особенности американских выборов. Интервью Куртиса Гэнса, директора Центра изучения американского электората при Американском университете (22 сентября 2008 г.). — Сайт „Washington ProFile”. — <http://www.washprofile.org/ru/node/7410>.
40. **Baudrillard Jean.** Au royaume des aveugles // Liberation. — 2002. — 18 mai.
41. **Фукуяма Ф.** Великий разрыв / Пер. с англ. под общ. ред. А. В. Александровой. — М.: ООО „Издательство АСТ”, 2003. — С. 75.

Особливості формування політичного іміджу держави

Володимир Данилов,
аспірант

Центру перспективних соціальних досліджень
Міністерства праці та соціальної політики України
і Національної академії наук України

У статті визначаються функціональні завдання і методи формування політичного іміджу держави. Робиться висновок, що імідж держави є своєрідним індикатором її економічної сили, рівня розвитку культури країни, дотримання в ній прав і свобод громадянина, рівня соціальної захищеності населення тощо. Від іміджевих характеристик залежить авторитет держави як на внутрішньополітичній, так і на міжнародній арені.

Поняття „імідж” виводиться зазвичай від англійського слова „image”, що означає „образ”. Звернемося до словників. Отже:

1) імідж - цілеспрямовано сформований образ (особи, явища, предмета), покликаний справити емоційно-психологічний вплив на когось з метою популяризації, реклами тощо [1];

2) імідж - рекламний, представницький образ когось (як правило, громадського діяча), що створюється для населення [2];

3) імідж - індивідуальний образ чи ореол, який створюється засобами масової інформації, соціальною групою чи власними зусиллями особистості з метою привернення до себе уваги [4].

В сучасному світі, в тому числі й в Україні, все ширше використовуються різноманітні технології формування іміджу політичних суб'єктів - як окремих політичних, громадських чи державних діячів, так і органів державної влади та місцевого самоврядування з метою досягнення певних стратегічних і тактичних цілей.

Органи державної влади являють собою певну систему. А. Панасюк, наприклад, пропонує таке визначення іміджу системи: „Імідж фірми (системи) - це думка про певну організацію у певної групи людей на основі сформованого у них образу (образу-уявлення) цієї фірми (системи) внаслідок прямого контакту з нею чи інформації, отриманої від інших людей, чи від іншого джерела інформації (засобів масової інформації); по

суті імідж фірми (системи) – це те, який вигляд вона має в очах людей” [5]. Політика ж – це вид людської діяльності, пов’язаний із завоюванням та здійсненням влади, насамперед державної [6]. Із співвіднесення визначень „імідж системи” і „політика” випливає, що політичний імідж інституту держави – це думка про інститут державної влади певної групи людей на основі сформованого в них образу (уявлення) внаслідок прямого контакту з ним чи інформації, отриманої з інших джерел (наприклад, ЗМІ), про здійснення і реалізацію даним інститутом державної політики.

Основними суб’єктами формування політичного іміджу держави є її основні інститути влади: президент (адміністрація президента), законодавча гілка влади (парламент), виконавча гілка влади (уряд), судова гілка влади, політичні партії, органи місцевого самоврядування. Слід зазначити, що вони цілеспрямовано не працюють над створенням свого позитивного іміджу, проте від їх діяльності, реалізації ними політичних програм, від ступеня відповідності їх політики суспільним очікуванням залежить як їх власний імідж, так і імідж держави в цілому. Крім того, значно впливають на формування іміджу держави засоби масової інформації, діяльність громадських об’єднань і рухів. Позитивний політичний імідж проявляється як у вигляді високого рейтингу популярності його носія, так і в можливості впливу на громадську думку, активному формуванні політичної діяльності держави і суспільства в цілому.

Як правило, імідж – це цілеспрямовано створений образ (хоча він може складатися й стихійно). „Формування іміджу – це процедура, спрямована на створення у людей (в аудиторії іміджу) певного образу об’єкта (прототипу іміджу) з певною оцінкою цього образу у вигляді усвідомленої чи неусвідомленої думки про цей образ (прототип) задля досягнення психологічного привернення уваги аудиторії іміджу до певного об’єкта” [5]. Формування політичного іміджу має декілька рівнів, а саме: створення в аудиторії іміджу потрібного образу політичного об’єкта; створення в аудиторії іміджу певної думки про даний об’єкт; формування атракції – привернення уваги до даного об’єкта на основі позитивної про нього думки (або, як виняток, відторгнення, коли формується інвертований імідж конкурента) [3].

Виокремимо основні фактори, які впливають на формування позитивного образу держави.

Е. Галумов, зокрема, називає три групи таких факторів.

1. „Умовно-статичні” фактори формування образу держави: природно-ресурсний потенціал; національна і культурна спадщина; відносно незмінні геополітичні фактори (географічне положення, протяжність кордонів, площа території, вихід до морів); історичні події, які вплинули на розвиток державності, вклад видатних постатей, образ яких нерозривно пов’язаний з історією розвитку держави; базова форма державного устрою і структура управління.

2. „Умовно-динамічні” соціологічні фактори: соціально-психологічні

настрої в суспільстві; форми суспільно-політичної інтеграції громадян; структура, характер і принципи діяльності суспільно-політичних об'єднань; моральні й ціннісні аспекти розвитку суспільства.

3. „Умовно-динамічні” інституційні фактори формування образу держави: стабільність економіки, яка оцінюється за комплексом показників динаміки ВВП, рівнем доходу на душу населення, об'ємом інвестицій, фінансовою забезпеченістю бюджетів усіх рівнів; „правовий простір” держави і відповідність правових норм міжнародним стандартам; функції, повноваження та механізми державного регулювання різних сфер діяльності в країні.

Г. Даулінг називає такі фактори формування іміджу держави: політичний устрій; діяльність суспільно-політичних лідерів; культура; новини; наукові досягнення; імідж торгових марок; експорт культурних цінностей; спортивні „зірки” та змагання; туристи і туристична реклама; експорт товарів і послуг; реклама товарів і послуг [10].

На думку Л. Прудникова, структура політичного іміджу держави, яка формується у різних суб'єктів на основі їх уявлення про неї, включає три важливі компоненти: 1) офіційна інформація про державу та її інститути (зокрема, щодо їх політики, діяльності); 2) узагальнена інформація про державу та її політичні інститути, лідерів, еліту як соціальні організми; 3) життєві (практичні) відомості про державу, конкретну діяльність чиновників та органів державної влади [7]. Така структура дозволяє визначити потенційні можливості різних політичних інститутів і соціальних груп впливати на ті чи інші структурні елементи іміджу держави. Очевидно, що державні органи можуть досить ефективно організовувати й контролювати перший компонент, впливати в тій чи іншій мірі на другий, але практично не можуть впливати на третій компонент. Тим часом, засоби масової інформації можуть брати активну участь у формуванні всіх компонентів іміджу, але найбільше впливають на другий компонент, тобто узагальнюють уявлення про державу. Громадяни, індивідуально чи у складі певних соціальних груп, досить пасивні учасники реалізації першого і другого компонентів, але, разом з тим, активно формують третій компонент.

Е. Галумов пропонує своє бачення структури політичного іміджу держави: вона складається з образу демократії країни; іміджу влади; іміджу економіки країни; зовнішньополітичного іміджу країни; іміджу її інформаційної політики [8].

Одним з важливих функціональних завдань іміджу держави є формування в суспільстві розуміння того, що без держави та її базових інститутів неможливе існування будь-якої країни. Держава – це об'єктивно необхідний політичний інститут для можливості існування суспільства в цілому.

Далі назвемо основні функції іміджу держави.

Функція ідентифікації. Ця комунікативна функція дозволяє полегшити

аудиторії сприйняття інформації про позитивні сторони життя країни, оскільки масова свідомість готова отримати лише ключову інформацію, яка визначає основні параметри того чи іншого об'єкта.

Функція ідеалізації. Ця функція необхідна для забезпечення найбільш сприятливого сприйняття образу країни, проектуючи на аудиторію ті її характеристики, яким найбільше надається перевага в конкретній цільовій аудиторії.

Функція протиставлення (створюється на основі іміджу інших держав чи минулого певної держави). Ця функція необхідна для підготовки підґрунтя для створення позитивного образу держави в певний момент її розвитку.

Номінативна функція визначає (виокремлює, диференціює) державу в певній геополітичній ситуації з-поміж інших держав, демонструючи її особливості.

Адресна функція. Ця функція, як відповідь на запити електорату, необхідна для того, щоб забезпечити відповідність іміджу держави очікуванням цільової аудиторії [8].

Функціонально імідж держави має вирішувати важливі завдання [9].

Першим завданням є формування позитивного (ефективного) іміджу держави та її структур, а також їх ефективної діяльності в суспільстві. Це означає, що суспільство, засоби масової інформації, політичне керівництво повинні давати чітку відповідь на питання, в якому стані перебуває державний апарат і який ступінь його функціональної готовності виконувати актуальні політико-управлінські завдання. Тобто суспільству і державі необхідні, окрім засобів масової інформації, спеціальні органи, які цілеспрямовано і професійно здійснювали б формування та закріплення позитивного іміджу держави.

Другим завданням є рекламування державної служби, державних інститутів. У багатьох демократичних країнах до реклами державної служби ставляться дуже відповідально, розглядаючи її як невід'ємний елемент роботи із забезпечення державного апарату необхідними кадровими та фінансовими ресурсами.

Третє завдання – підвищення ступеня відкритості держави перед суспільством та рішень, які нею приймаються в політичній, фінансовій та інформаційних сферах. Політичні і державні структури будь-якого рівня повинні систематично оприлюднювати (а не приховувати) необхідну, повну і об'єктивну інформацію про фактичну реалізацію політичних планів для прийняття своєчасних політичних рішень. Таким чином, йдеться про громадянський контроль над політичною системою в цілому і над державою зокрема, який робить їх відкритими і зрозумілими для суспільства інститутами, що діють відповідно до свого функціонального призначення в порядку, встановленому конституцією і законами.

В реальних соціально-політичних процесах цей контроль являє собою систему заходів, які забезпечують своєчасне виявлення негативних

тенденцій у життєдіяльності (функціонуванні) тих чи інших державних організацій чи інститутів. Основна мета громадянського контролю полягає у збиранні інформації стосовно проблем, що назрівають, у своєчасному визначенні їх основних причин і необхідності реагування на них, а також у передачі такої інформації до інстанцій, які за своїм функціональним призначенням зобов'язані приймати відповідні рішення. Сутність громадянського контролю полягає в активній діяльності громадян (як через державу і політичні інститути, так і через громадські об'єднання – асоціації, комітети, рухи тощо), спрямованій на те, щоб стан держави, політичних і суспільних інститутів, їх функціонування не суперечили законам і відповідали потребам та інтересам суспільства.

Четверте завдання полягає в забезпеченні політичної освіти громадян для здійснення ефективного громадянського контролю над державою. Крім того, ця освіта сприятиме якісному формуванню основних гілок влади під час проведення виборів та відсіюватиме популістські наміри різних сил, які беруть участь у боротьбі за владу. Основними завданнями політичної освіти є: надавати об'єктивну інформацію про фактори і взаємозв'язки політичних процесів; формувати політичну свідомість, можливість і готовність давати політичні оцінки; усвідомлювати і захищати власну позицію в межах суспільства і держави; сприяти утвердженню основних цінностей вільного демократичного суспільства; сприяти розумінню сутності правил поведінки, встановлених у демократичному суспільстві, та створенню демократичного стилю поведінки.

П'ятою функцією політичного іміджу є патріотичне виховання громадян, тобто повага до національних символів, історії країни, а також підтримка держави.

Позитивний образ держави відіграє важливу інформаційно-виховну роль для її громадян, і, в першу чергу, для молодого покоління. Від іміджу держави залежить рівень патріотизму громадян, її авторитет на міжнародній арені.

Література:

1. Современный словарь иностранных слов. М., 1992. – С. 229.
2. Словарь новых слов русского языка. СПб., 1995. – С. 253.
3. Политическая имиджология / Под ред. А. А.Деркача, Е. Б. Перельгиной и др. – М., 2006. – 400 с.
4. **Шепель В. М.** Человеческая компетентность менеджера. Управленческая антропология. М., 2000. – 515 с.
5. Формирование имиджа: стратегия, психотехнологии, психотехники / Панасюк А. Ю. – 2-е изд., стер. – М., 2008. – С. 35 – 38.
6. Політологія: терміни, поняття, персоналії, схеми, таблиці. Навчальний словник-довідник для студентів. Уклали: В. М. Піча, Н. М. Хома. – К., 2000. – 320 с.

7. **Прудников Л. А.** Политические технологии как фактор формирования имиджа Вооруженных Сил Российской Федерации: Автореф. дис. ... канд. полит. наук. – М., 2004. – 12 с.

8. **Галумов Э. А.** Международный имидж России: стратегия формирования. – М., 2003. – С. 111 - 113.

9. **Фролов Е. В.** Политический имидж институтов государственной власти России: современное состояние и перспективы совершенствования: Автореф. дис. ... канд. полит. наук. – М., 2006. – 23 с.

10. **Даулинг Грэм.** Репутация фирмы: создание, управление и оценка эффективности: Пер. с англ. – М.: Консалтинговая группа „Имидж - Контакт”: ИНФРА – М., 2003. – XXVI. – 368 с.

Чи може зріла демократія бути неліберальною?

Олександр Романюк,

кандидат історичних наук,

доцент кафедри філософії і політології

Харківської державної академії культури

Останнім часом російські політики і політологи все наполегливіше поширюють думку, що Російській Федерації, як і багатьом іншим країнам, що не належать до євро-американської цивілізації, ліберальна демократія не підходить, а отже треба створювати свою, „тубільну демократію”. При цьому заперечуються загальновизнані стандарти демократичного врядування. У цій статті автор прагне довести: 1) зріла демократія не може бути неліберальною; 2) за моделями „демократій”, альтернативних ліберальній, приховуються спроби прикрити демократичним фасадом недемократичні за своєю суттю правління.

Поняття ліберальної демократії

Дефініція „ліберальна” походить від латинського слова **libertas**, що українською означає **воля, свобода**. Вона зазвичай використовується як синонім поняття „вільна”. Закріплення цієї дефініції у політичній думці пов’язане зі створенням ідеології лібералізму, згідно з якою свобода індивіда визнається головною цінністю суспільства; джерелом суспільного прогресу проголошується вільна конкуренція, а його економічною основою – приватна власність; роль держави зводиться до встановлення раціонального правового порядку та стеження за його дотриманням у процесі саморегуляції суспільного життя (державна – „нічний сторож”). Проте поняття „ліберальна демократія” зовсім не означає, що в політичній системі домінуючі позиції посідає ідеологія лібералізму. До ліберальних демократій належать і країни, в яких популярною є ідеологія соціал-демократії, як, приміром, у Швеції, де завдяки тривалому правлінню Соціал-демократичної робітничої партії (1932 - 1976 рр.) було розбудовано „шведську модель соціалізму”.

Говорити про панування якоїсь однієї ідеології в умовах демократії взагалі не коректно, бо, по-перше, демократичні режими за своїми

структурними характеристиками є режимами загального плюралізму, яким притаманний не тільки плюралізм політичний (багатопартійність, вільні змагання партій за урядову владу) та економічний (велика чисельність та багатоманітність самостійних суб'єктів економічної діяльності і вільна конкуренція між ними), але й ідеологічний (співіснування різних ідеологій та їх вільне змагання за уми людей) [1, с. 20]. По-друге, відкритий характер демократичних систем пом'якшує ідеологічні розбіжності. Прагнення вдосконалити суспільне життя, керуючись практичним досвідом, зумовлює запозичення одними ідеологіями раціональних ідей, які містяться у інших. Так, в умовах становлення монополістичного капіталізму, який ніс загрозу вільній конкуренції та сприяв посиленню соціального розшарування, лібералізм переглянув своє ставлення до ролі держави і висунув ідею регульованого капіталізму. У неоліберальній доктрині наголошується, що вільне суспільство передбачає обмеження свободи тих елементів, які зазіхають на свободу інших, бо свобода передбачає рівність умов конкурентної боротьби. Забезпечити повернення до вільної конкуренції має держава шляхом регулювання економічної діяльності за допомогою податків, кредитів, позик, дотацій, антимонопольного законодавства тощо. Для подолання соціальних конфліктів держава має забезпечити необхідний прожитковий мінімум кожному членові суспільства, активно боротися проти безробіття, злиднів, інших соціальних негараздів [2]. З іншого боку, соціал-демократи, переконавшись у тому, що найсприятливіші умови для соціально-економічного розвитку створюються на ґрунті ринкової (капіталістичної) економіки, у другій половині XX століття остаточно відмовились від ідеї „усуспільнення виробництва”, звівши сутність соціалістичної ідеї до справедливого розподілу суспільних благ [3, с. 24 - 31].

Поняття „ліберальна демократія” сьогодні характеризує не стільки ідеологічні джерела (доктрину лібералізму) та економічне підґрунтя (вільний ринок) режиму, а насамперед те, що це „політичний режим з добре розвиненими та міцно захищеними особистими та груповими свободами” [4, с. 12]. Основні властивості ліберальної демократії узагальнив Л. Даймонд: 1) реальна влада належить виборним особам і тим, що призначаються ними; 2) виконавча влада конституційно обмежена; 3) підзвітність виконавчої влади забезпечується незалежною судовою владою, парламентом, обмундсменами, генеральними аудиторами; 4) є реальна можливість чергування партій при владі; 5) жодній групі, що дотримується конституційних принципів, не відмовлено у праві створювати свою партію і брати участь в електоральному процесі; 6) культурним, етнічним, конфесійним та іншим меншинам, так само, як і групам більшості, не забороняється захищати свої інтереси у політичному процесі та використовувати свою мову і культуру; 7) окрім партій і періодичних виборів існує багато інших каналів висловлювання та представництва інтересів і цінностей громадян – автономні асоціації,

рухи та групи, які громадяни можуть створювати і до яких мають право приєднуватися; 8) існують альтернативні джерела інформації, незалежні ЗМІ, до яких громадяни мають необмежений політичний доступ; 9) індивіди користуються основними свободами, включаючи свободу переконань, думок, обговорення, слова, публікацій, зборів, демонстрацій, подання петицій; 10) усі громадяни політично рівні, хоча й відрізняються за обсягом політичних ресурсів, які мають у своєму розпорядженні; 11) особисті та групові інтереси ефективно захищені незалежною, позапартійною судовою владою, чії рішення визнаються і втілюються у життя іншими центрами влади; 12) влада закону захищає громадян від свавільного арешту, вигнання, терору, тортур та невинуватого втручання в їх особисте життя з боку не тільки держави, але й організованих антидержавних сил [4, с. 13 - 14].

Усвідомивши ці критерії, спробуємо чесно відповісти на запитання: чи може вважатися демократією система, у якій громадяни не користуються особистими та груповими свободами, або політичні права і громадянські свободи не мають ефективного захисту, або не існує необхідних для цього інституційних структур і нормативної бази? На мою думку – ні, бо якось не віриться у можливість існування демократії рабів, демократії кріпаків, демократії взагалі невольних людей. Так чому ж і сьогодні з'являються „демократичні” проекти, альтернативні ліберальній демократії?

Поширення у світі свободи і демократії

Появу альтернативних „демократичних” проектів спричиняють, передусім, провідні тенденції світового політичного процесу. Сучасний етап політичного розвитку людства характеризується збільшенням зони свободи (таблиця 1).

Таблиця 1

Збільшення свободи у світі

	1975		1985		1995		2005		2007	
	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%
Вільні країни	40	25,0	56	33,5	76	40,0	89	46,0	91	47,0
Частково вільні країни	53	34,0	56	33,5	62	32,0	58	30,0	58	30,0
Невільні країни	65	41,0	55	33,0	53	28,0	45	24,0	45	23,0

Джерело: [5].

За даними Freedom House, нині у світі налічується 91 „вільна країна” (47 % від загального числа сучасних країн), населення яких становить майже три мільярди осіб (46 % світового населення). Ще півтора мільярда людей (18 %) живе у 58 „частково вільних країнах” (30 %)

Збільшення зони свободи корелюється з поширенням демократії. Загальна кількість країн, політичні режими, яких відповідають мінімальному критерію демократичного урядування, становить 123, що дорівнює 64 % від загального числа політичних режимів (таблиця 2).

Таблиця 2

Світове поширення демократії

	1974		1987		1991		1997		2007	
	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%
Електоральні демократії	39	25	66	40	91	50	117	61	123	64

Джерела: [6, 7].

Домінування демократій на мапі світу та неухильне збільшення вільних суспільств обумовлюються наступними обставинами.

По-перше, на сьогодні ліберальні демократії є найбільш досконалими суспільно-політичними системами, які у довгостроковому вимірі демонструють найбільш динамічні і стабільні темпи науково-технічного та соціального прогресу, зростання суспільного виробництва та добробуту населення; забезпечують найвищий рівень продуктивності праці й соціального захисту; створюють умови для реалізації прав і свобод та виявлення творчого потенціалу громадян у різних галузях суспільного життя. Найбільш індустріально розвинені та фінансово потужні країни світу є ліберальними демократіями. Аналіз кореляції між рівнем соціально-економічного розвитку і характером політичного режиму свідчить, що, незважаючи на наявність чи неаявність природних ресурсів, ліберальні демократії забезпечують високий рівень соціально-економічного розвитку; натомість багаті природні ресурси у країнах з авторитарним правлінням зовсім не гарантують його.

По-друге, тоталітарні та авторитарні режими скомпрометували себе. Маючи здатність (за певних передумов) швидко вирішувати деякі економічні та політичні проблеми, вони виявились неспроможними забезпечити послідовний суспільний поступ. До того ж, соціальна ціна, яку авторитарії платять за вирішення актуальних питань, непомірно висока (вони діють, не рахуючись із жертвами) порівняно з результатами.

По-третє, в сучасних умовах, коли не існує жодної іншої глобальної системи міжнародних стосунків окрім системи „вільного світу”, розвиток перехідних суспільств багато в чому залежить від західних демократій. У період „холодної війни” вони підтримували чимало авторитарних режимів за умови їх антикомуністичної та антирадянської спрямованості. Крах світового комунізму зняв таку мотивацію. Дійшовши висновку, що відкриті системи створюють сприятливіші умови для політичної модернізації, західні демократії посилили тиск на уряди перехідних

країн, аби примусити їх діяти в демократичному річизці, до максимального використання потенціалу свого народу в реформуванні суспільних відносин [8, с. 132 – 134]. Не бажаючи більше миритися зі злочинами проти людяності, що чиняться в окремих країнах, західні демократії не зупиняються перед застосуванням щодо злочинних режимів військових санкцій.

Оскільки усі автократичні типи політичних режимів на сьогодні зазнали морального краху, сучасним диктаторам нічого іншого не залишається, як наряджати свої режими у одягу демократії. Р. Даль зазначає: „...однією з найвідчутніших змін у межах нашого століття було зникнення режимів, які відверто заперечували законність участі суспільства в управлінні країною. Існує лише кілька країн, які й досі не надали хоча б символічного права голосу своїм громадянам або не проводять хоча б символічних виборів” [9, с. 11].

Два підходи до розуміння демократії

Хоч проектів „демократії”, альтернативних ліберальній, створено чимало, але усіх їх об’єднує те, що у їхньому підґрунті лежить **волюнтарний підхід** (від лат. *voluntas* – воля) до розуміння сутності політичної демократії. Демократія, згідно з ним, розглядається як політичний режим, за якого **народ через своїх представників у владних структурах реалізує свою волю**. Таке трактування сутності демократії має дві головні вади.

Перша – **постулат щодо „волі народу”**. Оскільки у природно диференційованому суспільстві, де інтереси різних верств і прошарків суспільства часто входять у суперечність, сформувати одностайну „волю народу” є справою досить проблематичною, то „воля народу” зазвичай трактується як воля більшості. Але, як зауважує Й. Шумпетер, „воля більшості є воля більшості, а не воля „народу” [10, с. 338]. Підміна волі народу волею більшості призводить до нівелювання прав соціальних, етнічних, релігійних та інших меншин.

Друга вада полягає в **ігноруванні ролі процедурних засад одержання представницького мандату**. Брак чіткого розуміння процедур, необхідних для формування представницьких інститутів, несе в собі потенційну небезпеку узурпації права на артикуляцію волі народу (більшості) окремими політичними силами або навіть особами.

На відміну від волюнтарного, **процедурний підхід** (від лат. *procedere* – просуватися), що сьогодні домінує у політичній науці, в підґрунтя розуміння демократії поклав саме демократичну процедуру. За цим підходом „воля народу” трактується не як мотиваційна сила політичного процесу (що притаманне волюнтарному підходу), а як його продукт, який виробляється через певні процедури.

Сучасна демократія ґрунтується на двох формах здійснення: прямій (безпосередній) та представницькій (репрезентативній). **Пряма форма** має такий механізм реалізації демократичного врядування (схема 1):

Схема 1

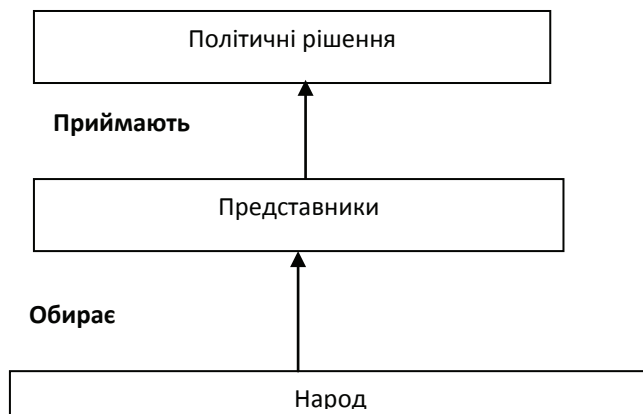
Механізм здійснення прямої демократії

Пряма форма демократії панувала у Стародавній Греції, де важливі політичні рішення ухвалювалися народом (демосом) на народних зборах (агорі). Проте таке врядування могло функціонувати тільки у невеликих державах, де всі громадяни мали можливість зібратися разом і вирішувати політичні проблеми. Природний процес укрупнення держав призвів до загибелі античних полісів та разом з ними й античної (полісної) демократії. Відродження політичної демократії відбулося у нові та новітні часи внаслідок буржуазних революцій та буржуазних реформ, але це був вже новий її різновид. В сучасних демократіях переважна більшість політичних рішень стала ухвалюватися не народом, а представниками, яких народ обрав до представницьких структур (схема 2).

Схема 2

Механізм здійснення представницької демократії

Наявність в сучасних демократіях процесу передачі влади від народу до його представників визначає чільне місце процедури у здійсненні демократичного врядування. М. Сейвард наголошує: „...демократична процедура представляє принцип, вищий за всі інші” [11, с. 35].

У підґрунті демократичної процедури лежать **вибори** – політична дія, внаслідок якої громадяни делегують певним особам владні повноваження.

С. Хантінгтон зазначає, що, незважаючи на багатоманітність форм демократичного врядування, „за всіх демократичних режимів головні урядові особи обираються в ході змагальних виборів, у яких може брати участь більша частина населення” [12, с. 122]. Вибори є прямою формою здійснення демократії, проте їх значення в механізмі демократичного врядування зумовлюється тим, що саме **через вибори відбувається перехід від прямої демократії до представницької**. Але не будь-яка дія, яку називають виборами, є насправді вибором. Для того, щоб громадяни дійсно могли обирати, політичні вибори мають бути вільними, конкурентними (альтернативними), загальними, транспарентними (прозорими). У цьому контексті прикметник **вільні** означає, що в ході виборів громадяни висловлюють своє волевиявлення, тобто вільно (без будь-якого тиску і примусу) визначають своїх представників до владних структур; **конкурентні** – на виборах існує реальна конкуренція усіх політичних сил та кандидатів, що діють у межах демократичної конституції та законодавства, і громадяни можуть вибрати з них тих, які, на їхню думку, мають більшу здатність репрезентувати їх інтереси; **загальні** – виборцями є усі правоздатні громадяни, які досягли певного віку; **транспарентні** – на усіх етапах виборчого процесу забезпечується ефективний контроль за його перебігом з боку структур громадянського суспільства та міжнародної демократичної спільноти.

Другою важливою складовою демократичної процедури є **формування за результатами демократичних виборів урядової влади**. Й. Шумпетер наголошує: „...за демократичного устрою головною функцією електорату є створення уряду” [10, с. 339]. Хоч у сучасному світі уряд ніде прямо не обирається народом, але за демократичного врядування у підґрунті процесу його створення лежать вибори. У демократичних країнах уряд формується або парламентом (як у Великій Британії), або президентом (як у США), або спільно обома цими політичними інститутами (як у Франції). Але для визнання політичного режиму демократичним необхідно, щоб структури, які безпосередньо беруть участь у формуванні уряду, були обрані народом на демократичних виборах.

Проблема становлення демократії у перехідних суспільствах

З формуванням уряду на ґрунті вільних виборів процес демократизації не закінчується, а лише відбувається перехід від одного його етапу – **запровадження демократії** до іншого – **усталення демократії** [13]. Демократичний режим з’являється як **електоральна демократія** (від англ. **election** – вибори), тобто як режим, що забезпечує певний набір громадянських свобод, необхідних, щоби змагання за урядову владу та політична участь мали реальний сенс [4, с. 11]. Електоральна демократія, являючи собою початкову стадію розвитку демократії, суттєво відрізняється від її зрілої стадії – ліберальної демократії. **На початковій стадії демократичний режим функціонує не на власній**

соціальної та культурної основі, а на тій, що дісталася йому від попереднього режиму. Нерозвиненість громадянського суспільства, брак демократичної культури, наявність значних груп населення, які з різних причин свій інтерес пов'язують з реставрацією авторитарного правління, несформованість інституціональної системи демократичної влади та її нормативної бази створюють великі проблеми для транзитивних демократій [14]. Зміст демократичного транзиту власне й становить розв'язання цих проблем, внаслідок чого відбувається розширення поля свободи, зміцнення інституційних засад та правових гарантій її здійснення і, як результат, переростання електоральної демократії у ліберальну. На відміну від електоральної, ліберальна демократія є сталою стабільною системою, яка, функціонуючи на власній соціальній та культурній основі, забезпечує реалізацію в повному обсязі політичних прав і громадянських свобод. За висловом А. Пшеворського, виникає „демократія, що сама себе підтримує” [15, с. 62]. Саме **набуття політичною системою якості ліберальної демократії і варто визнати за кінцевий пункт демократичного транзиту.**

Просування до ліберальної демократії має здійснюватися з урахуванням специфічних особливостей кожного конкретного суспільства. „Твердження про дієвість демократії позбавлені будь-якого сенсу поза конкретним часом, місцем та умовами”, – вважає Й. Шумпетер [10, с. 302]. Намагання швидко втілити в життя усі політичні стандарти, притаманні ліберальним демократіям, в умовах транзитивних суспільств часто призводять до створення сприятливих умов для консолідації антидемократичних елементів, поширення впливу деструктивних (щодо розбудови демократії) сил, що, у свою чергу, загострює політичні конфлікти, дестабілізує політичну систему. Відтак виникає реальна небезпека для подальшого розвитку демократичного процесу. Головною суперечністю транзитивних демократій є суперечність між демократизацією і стабільністю, суть якої полягає в тім, що швидка демократизація, яка здійснюється без урахування специфіки конкретної ситуації, породжує нестабільність, натомість потреби стабілізації політичної системи вимагають певного обмеження демократичної процедури.

Для ліберальних демократій не характерні обмеження на створення політичних партій. „Ліберальну демократію важко поєднати із заборонаю політичних партій, навіть коли йдеться про тоталітарні партії”, – вважають Ш. Деббаш і Ж.-М. Понтье [16, р. 317]. Проте історичний досвід свідчить, що свобода діяльності антисистемних партій становить небезпеку для транзитивних демократій. Згадаймо хоча б те, що внаслідок нездатності захистити демократію від тоталітарних сил загинула Веймарська республіка. Врахувавши це, влада Західної Німеччини в період переходу країни від тоталітаризму до демократії двічі забороняла діяльність окремих політичних партій: 1952 року – неонацистської Німецької імперської партії, 1956 року – Комуністичної партії Німеччини. Коли

ж демократична система стабілізувалася, обмеження щодо створення антисистемних партій було скасовано. 1964 року у ФРН було створено праворадикальну Націонал-демократичну партію, 1968 року – Німецьку комуністичну партію, але внаслідок перетворення політичної культури західнонімецького суспільства (1953 року тільки 50 % населення вважало демократію найкращою формою врядування для Німеччини, 1972 року – 90 % [12, с. 284]) ці партії не змогли набути громадської підтримки: вони не потрапили до парламенту і внаслідок цього не можуть істотно впливати на політичну систему. Нині у посткомуністичних демократіях, де загострилися міжетнічні та міжконфесійні відносини, існують сепаратистські настрої, не допускається створення політичних партій на етнічній та конфесійній основі (Албанія, Болгарія, Грузія, Молдова) або ж регіональних партій (Україна) [17, с. 67 - 68].

Одним із виразних індикаторів сучасної демократії є загальне виборче право [18, с. 11]. Але у низці новоутворених посткомуністичних країн (Естонія, Латвія, Словенія) право набуття громадянства та, відповідно, виборчих прав для мігрантів суттєво обмежувалося. Застосування обмежень обумовлювалося ворожим ставленням з боку більшості осіб, які перебралися до цих країн за комуністичних режимів з інших республік колишніх СРСР та СФРЮ до проголошення їх державної незалежності. У Словенії це знайшло прояв у підтримці мігрантами (переважно етнічними сербами) дій Югославської народної армії у „десятиденній війні”, розв’язаній у відповідь на рішення Скупщини Словенії (25 червня 1991 року) про вихід цієї республіки зі складу Югославії. В Естонії та Латвії обмеження зумовлені неприйняттям більшістю мігрантів відновлення державної незалежності цих країн, а також кардинальною зміною етнічного складу населення, що відбулося за часів радянської окупації (1940 - 1991 роки). На момент відновлення незалежності питома вага корінного етносу становила у Естонії 61,5 %, у Латвії – 52 % [19, с. 124, 149]. Що стосується впливу цих обмежень на розвиток демократичного процесу, то треба враховувати наступне. По-перше, критерієм їх застосування був не етнічний чинник (належність до некорінних етнічних груп), а політичний (лояльність до новоутвореної державності). Мігрантам, котрі брали участь у національно-визвольних змаганнях, громадянство надавалося. По-друге, такий захід являв собою саме обмеження, а не скасування політичних прав. У Естонії, приміром, мігрантам надається право брати участь у місцевих виборах. По-третє, обмеження мають тимчасовий термін дії. Діти мігрантів, які народилися у цих країнах після набуття державної незалежності, мають право на громадянство за фактом народження. Можна сперечатися щодо правомірності такого заходу, але завдяки йому було створено перепону для проникнення у політичну систему деструктивних сил, що сприяло швидкій консолідації політичної еліти та створенню ефективного механізму політичної влади. В результаті в короткий термін у Естонії, Латвії та Словенії було розбудовано національну державність, успішно

здійснено економічні та політичні реформи. Прийняття цих країн до НАТО (26 березня 2003 року) та Європейського Союзу (1 травня 2004 року) – міжнародних організацій, які висувають до своїх членів суворі вимоги щодо демократичності їх політичних систем, – красномовно свідчить про успіхи цих країн у розбудові демократії.

Обмеження політичних прав хоч і є відхиленням від загальноновизнаних демократичних стандартів, але за відповідної ситуації це стає необхідним для забезпечення демократичного поступу. Щоби рухатися вперед, транзитивні демократії повинні бути обороноспроможними, тобто мати здатність захистити себе від недемократичних сил. Проте позитивний вплив на розвиток трансформаційного процесу обмеження справлятимуть тільки за наступних умов: 1) вони мають стосуватися тільки тих акторів політичного процесу, які створюють реальну загрозу демократії; 2) рівень обмежень повинен бути адекватним цій загрозі; 3) запровадження обмежень має відбуватися через демократичну процедуру; 4) вони повинні мати тимчасовий (карантинний) характер; 5) при цьому не має заперечуватися політичний курс на розбудову ліберальної демократії; 6) не повинен скасовуватися плюральний, конкурентний характер політичної системи. Останнє є чи не найважливішим чинником демократизації суспільства. Фундатор транзитології Д. Растоу наголошує: „...демократія, за визначенням, є конкурентний процес, а у ході демократичної конкуренції перевагу одержують ті, хто може раціоналізувати свою прихильність новій системі, а ще більше – ті, хто щиро вірить у неї. ...у ході функціонування демократії відбувається дарвінівський відбір переконаних демократів, причому за двома напрямками – по-перше, серед партій, що беруть участь у загальних виборах, та по-друге, серед політиків, що змагаються за лідерство у кожній з цих партій” [20, с. 11].

Альтернативні проекти „демократії”

Зовсім інша ситуація виникає тоді, коли політичні режими, що декларують себе як демократичні, відкидають цінності ліберальної демократії та курс на її розбудову, а обмеження демократичної процедури набувають форми її заперечення. До таких належать режими „керованої демократії” (Н. Назарбаєва у Казахстані, І. Каримова в Узбекистані), „скерованої демократії” (У. Чавеса у Венесуелі), „дисциплінованої демократії” (військова диктатура у Бірмі). На відміну від класичних авторитарних режимів, переважна більшість сучасних „керуваних демократій” терплять існування опозиційних партій, але доти, доки ті не створюють загрозу режимові; проводять формально конкурентні вибори за участю опозиції, проте такі „вибори” не передбачають чесного суперництва, яке було б „здатне привести до відсторонення від влади правлячої партії” [15, с. 15]. Зміст „керівництва” демократією зводиться до того, що до виборів за будь-якої нагоди не допускаються опозиційні партії та окремі політики, які мають конкурентну спроможність щодо діючої влади; у ході

виборчого процесу вирішальну роль відіграє адміністративний ресурс; брак незалежних (від урядової влади) ЗМІ спричиняє навіювання виборців на підтримку режиму; влада унеможливорює контроль за ходом виборчого процесу з боку опозиції та демократичних міжнародних структур. Результатом „коригування” виборчого процесу є „обрання” президентами винятково креатур правлячої еліти та утворення „кишенькових” парламентів, які слухняно ухвалюють рішення, пропоновані виконавчою владою.

За своєю сутністю демократія являє собою систему саморегулювання суспільного життя. „Демократія – це система розв’язання суперечностей, у якій... жодна сила не контролює те, що відбувається”, і у цьому сенсі вона являє собою „царство невизначеності”, – зазначає А. Пшеворський [15, с. 30, 138]. За демократичного режиму ніхто не має права заздалегідь визначати, кому належатиме урядова влада. „Демократія – це система, за якої партії програють вибори” [15, с. 28]. Таким чином, будь-який режим, що намагається шикувати (дисциплінувати) народ, незалежно від того, яким „демократичним” прикметником він прикриває свою сутність та які процедури для своєї легітимації використовує, не може розглядатися як демократичний.

Одним з різновидів керованих „демократій” є „суверенна демократія”. Це поняття, вкинуте у політичний лексикон заступником глави адміністрації президента РФ В. Сурковим, сьогодні стало офіційним брендом політичного режиму Росії. На відміну від багатьох керованих „демократій”, які необхідність управління політичною поведінкою громадян пояснюють тим, що народ з певних причин (відсталості, неосвіченості, неорганізованості тощо) сам не здатний усвідомити свого блага і зробити „правильний” політичний вибір, а тому потребує управління з боку певної сили чи лідера, „суверенна демократія” має більш розвинене концептуальне обґрунтування. Основні ідеї, покладені у підґрунтя концепції „суверенної демократії”, зводяться до наступного. Відмова від загальновизнаних стандартів демократичного врядування виводиться з суверенітету держави. Оскільки кожна держава є суверенною (тобто джерело влади перебуває всередині її), то вона сама має вирішувати не тільки яке правління їй більше підходить, але і як його визначати. Заперечується курс на розбудову ліберальної демократії: „...досягнення стандартів західної ліберальної демократії в принципі можливе, але зовсім не для всіх”, – заявляє голова Державної Думи Росії Б. Гризлов [21, с. 7]. Це пояснюється цивілізаційними особливостями розвитку суспільства. З огляду на постулат про цивілізаційний детермінізм, стверджується, що західна (євроамериканська) цивілізація і російська (євразійська) розвиваються паралельно, внаслідок чого наслідування політичного досвіду Заходу для Росії є неприродним, згубним. Демократичність режиму виводиться з того, що російський народ ментально налаштований вручати свою долю харизматичному лідеру (цареві, генеральному секретареві правлячої

партії, президентів).

Як і всі альтернативні проекти, концепція „суверенної демократії” використовується для створення демократичного фасаду автократичного правління. Від транзитивних демократій, які вимушені в силу певних об’єктивних обставин обмежувати рівень політичної свободи, проте все ж, хоч і повільно, просуваються до стандартів вільного демократичного суспільства, російська „суверенна демократія” відрізняється тим, що демонструє стійку тенденцію руху в зворотному напрямі. За 1991 - 2007 роки показники стану політичних прав і громадянських свобод майже вдвічі погіршилися, внаслідок чого Росія перейшла з групи „частково вільних” країн до групи „невільних” (таблиця 3).

Таблиця 3

**Рейтинги свободи та громадянських прав у Росії
(за моніторингом програми Freedom in the Word)**

	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Політичні права	3	3	3	3	3	3	3	4	4	5	5	5	6	6	6	6
Громадянські свободи	3	4	4	4	4	4	4	4	5	5	5	5	5	5	5	5
Загальний рейтинг	3	3,5	3,5	3,5	3,5	3,5	3,5	4	4,5	5	5	5	5,5	5,5	5,5	5,5
Статус країни	PF	PF	PF	PF	PF	PF	PF	PF	PF	PF	PF	PF	PF	NF	NF	NF

Примітки: PF – частково вільна; NF – не вільна.

Джерело: [5]

Відповідно погіршувалися й показники демократичності політичного режиму і після парламентських виборів 2003 року та президентських виборів 2004 року. Росія стала країною з напівконсолідованим авторитарним режимом (таблиця 4).

Окрім функції легітимації режиму концепція „суверенної демократії” виконує ще й низку інших: 1) нейтралізації критики режиму з боку західних демократій; 2) акумуляції протестних настроїв, що спостерігаються у значної частини суспільства, та їх каналізації у антизахідному напрямі; 3) дискредитації демократичних сил як представників чужої культури.

Таблиця 4

Рейтинги демократизації Росії (за моніторингом програми Nation in Transit)

	1997	1998	1999	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Виборчий процес	3,50	3,50	4,00	4,25	4,50	4,75	5,50	6,00	6,25	6,50
Громадянське суспільство	3,75	4,00	3,75	4,00	4,00	4,25	4,50	4,75	5,00	5,25
Незалежність ЗМІ	3,75	4,25	4,75	5,25	5,50	5,50	5,75	6,00	6,00	6,25
Врядкування	Національне	4,00	4,50	4,50	5,00	5,25	5,00	5,25	5,75	6,00
	Місьцеве								5,75	5,75
Судова система	4,00	4,25	4,25	4,50	4,75	4,50	4,75	5,25	5,25	5,25
Корупція	н/а	н/а	6,25	6,25	6,00	5,75	5,75	5,75	6,00	6,00
Рейтинг демократії	3,80	4,10	4,58	4,88	5,00	4,96	5,25	5,61	5,75	5,86
Характер політичного режиму	TG	TG	TG	TG	TG	TG	SCA	SCA	SCA	SCA

Примітки: TG – перехідне врядування; SCA – напівконсолідований авторитарний режим.

Джерела: [22, р. 12 - 18; 23]

Висновки

Усі моделі „демократії”, які є альтернативними ліберальній, – це політичні утопії. Демократичний режим може встановлюватися та розвиватися не інакше, як через забезпечення індивідуальних, групових та особистих свобод громадян. Намагання спрямувати розвиток електорального режиму в інше річище, ніж до якості ліберальної демократії, призводять до його виродження в автократію. Досвід післявоєнних Німеччини, Японії, Ізраїлю, а в наші дні Хорватії, Болгарії, Албанії, Монголії, свідчить, що особливості історичного розвитку, національної культури, релігії, ментальних особливостей народу не стають нездоланною перешкодою на шляху демократизації. Інша справа, що одним країнам для досягнення якості ліберальної демократії треба долати менше перешкод, і тому вони здатні легше та швидше досягнути її; інші зустрічаються з більшими труднощами, внаслідок чого процес трансформації стає більш суперечливим і тривалішим за часом.

Подолання перешкод на шляху до вільного демократичного суспільства нерідко потребує впровадження певних обмежень політичної свободи. Відмінності таких обмежень за демократичних режимів від фактичного заперечення політичної свободи автократіями полягають в причинах їх застосування, їх характері та наслідках. Транзитивні демократії вимушені застосовувати обмеження внаслідок загроз демократичному розвитку. Такі обмеження мають тимчасовий (карантинний) характер; вони спрямовані проти антидемократичних сил і сприяють просуванню суспільства демократичним шляхом. Натомість автократії застосовують політичні

„обмеження” для збереження влади правлячої еліти. Ці „обмеження” не лімітовані в часі й спрямовані проти демократичних сил. Їх наслідком є розвиток тенденції відхилення від стандартів демократичного врядування. Демократична трансформація суспільства великою мірою залежить від його політичної еліти. Найважливішою передумовою демократичного розвитку будь-якої країни є орієнтація цієї еліти на ідеали ліберальної демократії та готовність дотримуватися фундаментальних принципів демократичної процедури.

Література:

1. **Романюк О. І.** Проблема типологізації політичних режимів в контексті аналізу демократичних транзитів // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. – № 555: серія: „Питання політології”, вип. 4. – Харків, 2002. – С. 16 - 25.
2. **Романюк А.** Что такое либерализм? // Ліберальна газета. – 1997 – № 5 (16 липня). – С. 7.
3. Современная социал-демократия: словарь-справочник / В. Я. Швейцер; под общ. ред. А. А. Галкина. – М.: Политиздат, 1990. – 287 с.
4. **Даймонд Л.** Прошла ли „третья волна” демократизации? // Полис. – 1999. – № 5. – С. 10 - 25.
5. www.freedomhouse.org/uploads/fiw/FIWScores.xls
6. www.freedomhouse.org/uploads/pdf/Charts2006.pdf
7. www.freedomhouse.org./template.cfm?page368year=2007
8. Звіт про світовий розвиток. Важке завдання розвитку / Світовий банк реконструкції і розвитку. – Київ: Абрис, 1994. – 270 с.
9. **Даль Р. А.** Поліархія. Участь у політичному житті та опозиція / Пер. з англ. – Харків: Каравела, 2002. – 216 с.
10. **Шумпетер Й. А.** Капіталізм, соціалізм і демократія / Пер. з англ. – К.: Основи, 1995. – 526 с.
11. **Сейвард М.** Теорія демократії і показники демократизації // Визначення і вимірювання демократії / За ред. Д. Бітема. Пер. з англ. – Львів: Літопис, 2005. – 318 с.
12. **Хантингтон С.** Третя волна. Демократизація в кінці ХХ века / Пер. с англ. – М.: РОССПЭН, 2003. – 386 с.
13. Transition from Authoritarian Rule: Tentative Conclusions about Uncertain Democracies / Ed. by G. O'Donnell, P. C. Schmitter, L. Whitehead. – Baltimore (MD), L.: Johns Hopkins University Press, 1986. – 218 p.
14. **Романюк О.** Транзитивні демократії (про визначення характеру політичних режимів перехідних суспільств) // Людина і політика. – 2004. – № 2 – С. 23 - 30.
15. **Пшеворский А.** Демократия и рынок. Политические и экономические реформы в Восточной Европе и Латинской Америке / Пер. с англ. – М.: РОССПЭН, 2000. – 320 с.

16. **Debbasch Ch., Pontier J.-M.** Introduction la politique. – Paris: Dallor, 1982. – XXI, 472 p.
17. **Юдин Ю. А.** Политические партии и право в современном государстве. – М.: ФОРУМ-ИНФРА-М, 1998. – 288 с.
18. **Шведа Ю. Р.** Теорія політичних партій та партійних систем. – Львів: Тріада плюс, 2004. – 528 с.
19. Национальный состав населения СССР: По данным Всесоюзной переписи населения 1989 г. / Госкомстат СССР. – М.: Финансы и статистика, 1990. – 159 с.
20. **Растой Д. А.** Переходы к демократии: попытка динамической модели // Полис. – 1996. – № 5 – С. 5 - 15.
21. **Грызлов Б. В.** „Цветные революции”: имели ли место „демократический прорыв”? // Философские науки. – 2006. – № 8. – С. 5 - 15.
22. Nations in Transit 2003. Democratization in East Central Europe and Eurasia / Ed. by A. Karatnycky, A. Motyl, A. Schnitzer. – N.Y.: Rowman & Littlefield Publishers, Inc., 2003. – xix, 679 p.
23. [www.freedomhouse.org.hu/images/fdh_galleries\(NIT2007\)/raiting](http://www.freedomhouse.org.hu/images/fdh_galleries(NIT2007)/raiting)

Етнополітичні протести та повстання в контексті західної етнополітичної конфліктології

Ольга Маруховська-Картунова,
кандидат філософських наук,
заступник завідуючого кафедрою суспільних наук
Університету економіки та права „КРОК”

Стаття присвячена дослідженню концепцій щодо причин виникнення та шляхів і методів запобігання ескалації етнополітичних конфліктів, які існують у західній етнополітичній конфліктології. Акцентація при цьому робиться на аналізі сутності концепції „дилеми етнополітичної безпеки” та низки її основних гіпотез.

Актуальність проблематики

Друга половина 1980-х та 1990-і роки відзначалися вибухом та ескалацією цілої низки етнополітичних конфліктів у багатьох країнах. В одних випадках вони відбувалися (а подекуди й досі тривають) у формі ненасильницьких дій і протестів, а в інших випадках – у формі повстань, революцій чи навіть громадянських війн. Все це, з одного боку, актуалізувало науково-теоретичні дослідження причин ескалації і сутності етнополітичних конфліктів, а з іншого – посилило практичне значення аналізу питань, пов’язаних з пошуком оптимальних шляхів та ефективних засобів і методів їх деескалації і розв’язання. Це, зокрема, засвідчує поява десятків монографій і сотень статей з цієї проблематики як у зарубіжній, так і у вітчизняній науковій літературі. Серед західних видань слід, перш за все, відзначити праці Б. Гарф, Д. Горовця, Т. Гурра, М. Есмана та багатьох інших; серед російських – В. Авксентьєва, Е. Паїна, серед українських – В. Котигоренка, А. Кіссе, І. Кресіної, Г. Перепелиці та інших. Західні автори досліджують досить широке коло загальних проблем, що стосуються етнополітичних конфліктів. Однак тут слід враховувати щонайменше дві важливі обставини. По-перше, більшість праць західних вчених мало або й зовсім не відомі широкому загалу вітчизняних науковців, а по-друге, у західній науці й досі немає спільної точки зору щодо більшості питань із зазначеної проблематики.

Завдання статті полягає в тому, щоб дослідити стан, проблеми і перспективи вивчення західною етнополітичною конфліктологією питань, пов'язаних з етнополітичними конфліктами, в першу чергу – з протестами і повстаннями, виявленням, зокрема, їх сутності, з'ясуванням передумов і причин їх виникнення, пошуком оптимальних шляхів і методів їх розв'язання тощо.

Одразу ж відзначимо, що в сучасній західній етнополітичній конфліктології точаться досить гострі дискусії навколо двох основних питань: 1) чи впливають процеси демократизації суспільства на етнополітичні конфлікти і якщо впливають, то як саме; 2) які політичні інститути виявляються найбільш ефективними при залагодженні цих конфліктів.

Думки щодо цих питань у західній етнополітичній конфліктології можна поділити на три великі групи. Так, одна група науковців стверджує, що процес демократизації поліетнічного суспільства сприяє зародженню нових та ескалації існуючих етнополітичних конфліктів. Ці дослідники утримуються від рекомендацій щодо розширення демократії як дійового засобу їх розв'язання. Вони також вважають, що федералізм, зокрема – етнофедералізм, президентська форма правління, пропорційне представництво етнонаціональних спільнот у владних структурах не забезпечують позитивних політичних та етнополітичних наслідків і не обумовлюють скорочення кількості етнополітичних конфліктів та їх деескалації. Друга група вчених дотримується протилежної точки зору. Ситуація ускладнюється тим, що представники обох груп західної етнополітичної конфліктології наводять чимало аргументів на користь саме своєї точки зору. Нарешті, представники третьої групи дотримуються позиції, яку ми пропонуємо назвати „золотою серединою”. Вони, зокрема, вважають, що демократизація, федералізм і президентська форма правління можуть бути не настільки проблематичними, як дехто стверджує, і що пропорційне представництво може пом'якшувати жорстке етнічне насильство.

Мета статті – аналіз основних гіпотез та висновків представників третьої групи західних науковців, оскільки вони, на нашу думку, становлять найбільший інтерес, причому як науково-теоретичний, так і практичний. Є достатньо підстав для того, щоб до цієї групи включити таких американських вчених, як С. Сейдеман, Д. Лейноув, М. Кемпенні, С. Стентон та деяких інших. На особливу увагу заслуговує фундаментальна, певною мірою новаторська праця цих вчених „Демократизація, політичні інститути та етнічний конфлікт”, оприлюднена 2002 року в американському журналі „Порівняльні політичні дослідження” [12]. Інноваційність її полягає в тому, що в ній вдало застосовано нову навіть для західної етнополітичної конфліктології дослідницьку концепцію під назвою „дилема етнічної безпеки” (The Ethnic Security Dilemma).

Фундаментальності праці С. Сейдемана, Д. Лейноува, М. Кемпенні і С. Стентона надало те, що вона побудована на матеріалах тривалого (з 1985 по 1998 рік), досить дорогого і найбільшого за масштабами і глибиною дослідження „Minorities at Risk” („Меншини в небезпеці”), здійсненого групою західних фахівців під керівництвом одного з батьків-засновників теорії етнополітичних конфліктів Т. Гурра [3]. Цю працю, нарешті, можна вважати програмовою з огляду на те, що в ній висувається, по-перше, ціла низка (сім!) досить цікавих гіпотез, а по-друге, пропонується кілька перспективних напрямів досліджень етнополітичних конфліктів.

Розпочинаючи аналіз концепції „дилеми етнічної безпеки”, нагадаємо що її основу становлять положення концепції „дилеми безпеки міжнародних відносин” (The International Relations Concept of the Security Dilemma). Цю концепцію ще наприкінці 1970-х років розробили американські дослідники Р. Джервіс і К. Уолц. Сутність її полягає в тому, що „в міжнародних відносинах ситуація, за якої не існує єдиного уряду, та анархія у стосунках ставлять держави в ситуацію, коли немає на кого покластися, окрім як на самих себе”. Така „система самообслуговування” змушує держави замислюватися над тим, що інші держави потенційно можуть зробити з ними. Оскільки держави, які опинилися в такій ситуації, мають розглядати, перш за все, те, що інші держави можуть зробити з ними, ніж інформацію про те, що вони збираються з ними зробити, тому будь-яка спроба однієї держави зміцнити власну безпеку загрожує безпеці її сусідів. Отже сутність цієї дилеми полягає в тому, що будь-яка спроба будь-якої держави зміцнити власну безпеку послаблює безпеку інших держав [7; 14].

Доречно нагадати, що концепцію „дилеми безпеки міжнародних відносин” при вивченні і поясненні причин та наслідків внутрішніх етнополітичних конфліктів вперше використав американський вчений Б. Поузен ще 1993 року. Щоправда, він тоді застосовував її лише при аналізі етнополітичних конфліктів у „імперіях, що колапсують, та державах, які банкрутують” [9]. І лише 2002 року група американських дослідників поширила застосування цієї концепції вже на всі без винятку етнополітичні конфлікти, які постійно нуртують в абсолютній більшості поліетнічних держав.

Принагідно відзначимо, що автор цих рядків та деякі інші вітчизняні дослідники зробили це ще 1998 року, висунувши концепцію, яку назвали концепцією етнополітичної безпеки [1]. Обґрунтовуючи подібний підхід, американські науковці, які спирались при цьому на праці Д. Горовця і Р. Руммеля [5; 11], зазначають: „Наше бачення дилеми етнічної безпеки починається з ідеї, що уряд будь-якої держави є найбільшою потенційною загрозою для будь-якої (етнонаціональної – **О. М.-К.**) групи у межах своїх кордонів. Він зазвичай використовує державні ресурси для геноциду, і страх групового зникнення є важливим елементом етнічної

ідентичності та групового конфлікту. Групи можуть боятися, що інші групи контролюють уряд і можуть використати його ресурси (армію, таємну поліцію, суди, економічні важелі) проти них. Пошуки безпеки спонукають групи у розділених суспільствах домагатися контролю над державою або відокремлення від неї, якщо вона не може гарантувати свого нейтралітету". Вочевидь, продовжують дослідники, ці зусилля можуть загострювати ситуацію, оскільки спроби однієї групи контролювати державу будуть посилювати страхи інших, а тому вони відповідатимуть посиленням боротьби за вплив і навіть контроль над урядом. Отже дилема етнічної безпеки неодмінно виникає тоді, коли прагнення однієї групи контролювати уряд погіршує безпеку інших. „Змагання між групами, – підсумовують вчені, – створюють ризик, що відносно нейтральний уряд потрапить до рук однієї групи, яка може домінувати над іншими” [12].

Автори цієї концепції вважають (на нашу думку, цілком слушно), що вона може бути корисною для розробки низки припущень щодо того, які політичні інститути мають відношення до етнічної безпеки, яким ймовірно може бути їх вплив та які можливі наслідки цього впливу. На їхню думку, етнічні групи почуватимуться у більшій безпеці, якщо вони: матимуть реальний доступ до прийняття рішень, що стосуються їх існування і розвитку; у разі потреби зможуть заблокувати несприятливу для себе політику уряду; будуть спроможні та матимуть можливість накласти вето на потенційно небезпечні для себе рішення держави тощо. Отже, роблять вчені припущення, такі чинники, як електоральні системи, виконавча і законодавча влада й федералізм можуть сприяти обмеженню або посиленню загрози, котру відчують різні етнічні групи. Інститути, що сприяють розподілу влади або запроваджують певний рівень представництва у владних структурах, а також самоврядування для етнічних меншин вважаються більш придатними для послаблення чи запобігання ескалації етнополітичних конфліктів.

Досить близькими до цих інституціональних проблем, на думку американських фахівців, є „питання невпевненості”. „Оскільки тенденція до протесту і насилля цілком пов’язана з груповою безпекою, то ми припускаємо, що вони невпевнені у своєму становищі і перспективах. Таким чином, – роблять науковці висновок, – ми очікуємо більше етнічних конфліктів у періоди інституціональних зрушень, коли встановлюються нові режими, а вибори відбуваються вперше”. До того ж, у зв’язку з тим, що авторитарні режими досить часто забезпечують певний рівень стабільності, встановлюючи його інколи із застосуванням брутальних методів, можна припустити, що етнічні заворушення справді посилюватимуться саме при розширенні демократії [12].

Такою чи приблизно такою у стислому переказі є сутність концепції „дилеми етнічної безпеки”. Спираючись на неї, американські дослідники розробили кілька гіпотез щодо взаємовідносин між політичними інститутами, з одного боку, та етнічними протестами і повстаннями, з

іншого. При цьому вони зробили наголос на тому, що оперують двома різними поняттями і вимірами етнополітичного конфлікту, а саме: „протест” і „повстання”. „Етнічним протестом” вони вважають дії, які „включають звернення до лідерів уряду з висловленням скарг”. Під „етнічним повстанням” розуміють „свідому спробу дестабілізувати (а в деяких випадках й усунути) сам уряд”. Застосування двох різних понять і вимірів етнополітичного конфлікту, зокрема – ненасильницького, з одного боку, та насильницького, з іншого, конфліктологи цілком слушно вважають надзвичайно важливим і ефективним підходом, особливо тому, що деякі політичні інститути можуть утворюватися саме для того, щоб пом’якшувати ненасильницькі виступи задля запобігання використанню сили незадоволеними етнічними групами.

Свої гіпотези американські дослідники, по-перше, поділяють на два „полюси”: гіпотези, що стосуються типу політичного режиму, та гіпотези, що стосуються специфічних політичних та електоральних інститутів. По-друге, всі ці гіпотези вони формулюють досить чітко й коректно і прагнуть всебічно їх обґрунтувати, часто посиляючись при цьому на висновки інших вчених. Наводимо ці гіпотези і подаємо у стислому вигляді основні аргументи на користь кожної з них.

Гіпотеза 1. Етнічні протести і повстання більш імовірні при демократичних, ніж при авторитарних режимах.

Аргументація. Етнічний протест більш імовірний при демократичному режимі, тому що „демократичні змагання створюють невпевненість”. Але існують і додаткові причини можливості такого взаємозв’язку. При демократичних режимах ціна опротестування значно менша, а можливі здобутки значно більші, оскільки етнічні протести можуть впливати на політиків.

Та чи впливає тип режиму на застосування насилля? Відповідаючи на це запитання, дослідники вкотре наголошують, що „стрижневим положенням дилеми етнічної безпеки є страх, що інша група може спробувати контролювати державу за рахунок інших”. І хоча захоплення уряду якоюсь ворожою етнічною групою може статися як при авторитарному, так і при демократичному режимі, спокуса є, мабуть, більшою при демократичному режимі, за якого лідери часто змагаються за те, щоб бути „кращим захисником своєї етнічної групи”. І саме тому „етнічні перегони” є надзвичайно динамічними в етнічно розділених демократіях, стверджують вони, посиляючись при цьому на праці таких відомих на Заході фахівців, як Д. Горовиць, Д. Ротшільд та інші [6; 10].

На думку С. Сейдемана та його колег, змагання з іншими елітами примушує політиків бути „більш націоналістичними”, ніж їхні суперники. Це внутрішньогрупове змагання, яке взаємодіє з міжгруповим змаганням, змушує етнічні групи боятися одна одної і, отже, надавати допомогу найбільш націоналістичним політикам. Таким чином, страх може бути досить раціональним: змагання серед націоналістичних політиків групи

А збільшує зрештою ризик для членів групи В, особливо якщо вони підтримують менш націоналістично налаштованих політиків [12].

Демократії роблять такий процес більш імовірним з огляду на необхідність грати на широку аудиторію. При авторитарних режимах лідери можуть змагатися за підтримку виборців з певної етнічної групи, однак, оскільки ця частина виборців є чисельно меншою, простіше вдаватися до більш специфічної діяльності для того, щоб запобігти відходові своїх прихильників та залучити виборців інших політичних опонентів. Якщо при авторитарних режимах легше підкупити чи примусити до підтримки частину інших етнічних груп, то звернення до етнічної ідентичності менш актуальне. При демократичних режимах змагання між політиками посилюють страх в етнічних групах і напругу між ними. Тому можна передбачати, що етнічні протести і повстання більш імовірні саме при демократичних режимах. Тим більше, що будь-які колективні акції та повстання, у тому числі й етнополітичні, легше підготувати і провести при демократичних режимах, ніж при авторитарних [12].

Гіпотеза 2. Етнічні протести і повстання більш імовірні в державах з молодими політичними інститутами.

Аргументація. Посилаючись на Т. Гурра і Л. Діамонда, автори гіпотези зазначають, що „третя хвиля демократизації збіглася із зростанням кількості етнополітичних конфліктів” [3], а певне послаблення демократії після 1992 року [2] супроводжувалося зменшенням кількості нових етнополітичних конфліктів [4]. Вони цілком слушно, на нашу думку, вважають, що це не випадковість, а досить чітка тенденція. Звідси робиться висновок: політичні зміни, незалежно від їх спрямування, призводять до етнополітичного конфлікту або до поглиблення поділу поліетнічного суспільства. Тобто перебудова політичної системи може спричинити більші етнічні заворушення навіть тоді, коли держава рухається до широкої демократії. „Дилема етнічної безпеки” передбачає, що політичні трансформації імовірно посилюють небезпеку етнічних груп, оскільки групи стають невпевненими щодо свого майбутнього і спокушаються діяти на випередження. На додаток до цього, держава стає більш вразливою для захоплення контролю над нею однією етнічною групою за рахунок інших саме в період трансформацій. Щодо більш старих політичних режимів, демократичних чи недемократичних, то вони вже вжили заходів, які або задовольняють домагання конкуруючих етнічних груп, або придушують схильність до заворушень за допомогою міцних репресивних інститутів [12].

Гіпотеза 3. Молоді демократії менш імовірно демонструють жорстоку етнічну боротьбу.

Аргументація. Автори гіпотези стверджують, що „дилема етнічної безпеки” пропонує дві різні методології з суперечливими висновками. По-перше, дилема передбачає, що політичні змагання можуть посилити етнічну боротьбу, а політичні зміни – посилити невпевненість. Таким

чином, зазначають конфліктологи, посилаючись на С. Сейдемана, комбінація цих тенденцій може ще більше посилити етнічну небезпеку. На їхню думку, „безпеко-орієнтована методологія” передбачає, що процес демократизації суспільно-політичного життя більш імовірно посилює етнічну боротьбу. Однак, продовжують вони, події у колишньому СРСР засвідчують, що етнополітичні конфлікти можуть також призводити і до демократизації суспільства, оскільки нові демократії часто репрезентують деякі форми залагодження конфліктів минулого. Якщо конфлікт і змагання за політичну владу серед етнічних груп призводить до справді демократичного політичного змагання, то це може послабити повстання або протест, оскільки етнічні групи матимуть можливість більше розповісти про свою політичну долю. Розуміючи, що повстання може обійтися їм досить дорого, етнічні групи в нових демократіях можуть намагатися працювати і діяти через політичну систему доти, доки не розчаруються в ній і не візьмуть участі у серйозних заворушеннях. Хоча політичні змагання можуть посилювати етнополітичні конфлікти, є підстави вважати, що зростаюча участь в них етнічних груп значно поліпшує умови цих змагань [12].

Гіпотеза 4. Етнічні протести і повстання більш імовірні, коли країна проводить свої перші вибори в умовах існуючої політичної системи.

Аргументація. Висуваючи цю гіпотезу, дослідники посилаються на те, що вибух етнополітичних конфліктів у Східній Європі та в колишньому СРСР збігся з першими важливими тут політичними виборами за багато останніх років. Оскільки авторитарні політичні режими вирішили провести вибори до початку справжнього переходу до демократії (як це сталося у випадку з Югославією), то варто звернути увагу на те, що перші вибори та молода демократія – це не одне й те саме. Дійсно, як показує досвід багатьох країн, перші більш-менш вільні політичні вибори в авторитарній країні можуть вести, а можуть і не вести до демократії. Якщо перші вибори спричиняють етнополітичні конфлікти, як це було на початку 1990-х років, то вони заслуговують на спеціальну увагу і ґрунтовний аналіз, як це зробив А. Тернер [13]. Під час перших виборів може статися значно більше етнічних заворушень, оскільки ці вибори часто стають першою можливістю для етнічних груп заявити про свої наміри та вимоги. Можна очікувати посилення етнічних протестів під час перших виборів ще й тому, що вони часто характеризуються нерегулярністю. Щодо етнічних повстань, то етнічна небезпека так само імовірно зростає у рік, коли політична система стикається зі своїми першими виборами. Перші вибори також посилюють невпевненість і тих, хто управлятиме державою. І хто б не виграв перші вибори, він має змінити правила гри так, щоб не було інших виборів, або зробити все, щоб майбутні вибори не були конкурентними. Таким чином, змагання між етнічними групами під час перших виборів можуть бути інтенсивними, а групи можуть відчувати більший страх, що може призвести до посилення етнополітичних протестів і повстань [12].

Гіпотеза 5. Етнічні конфлікти більш імовірні при парламентських, ніж при президентських системах.

Аргументація. Перш ніж обґрунтувати цю гіпотезу, американські фахівці цілком слушно зазначають, що існують три основні виміри, за допомогою яких аналітики можуть визначати здатність певних політичних інститутів управляти етнополітичними конфліктами: 1) природа виконавчої влади; 2) тип виборчої системи; 3) розподіл влади між центральним урядом та іншими владними підрозділами. Вчені зауважують, що західні компаративісти жваво дискутують питання, яка політична система – президентська чи парламентська – є кращою для політичної та етнополітичної стабільності. Більшість прагне довести, що президентська система є в цьому випадку кращою завдяки більшій відповідальності, більшій визначеності та застосуванню взаємного контролю.

Згідно з концепцією „дилеми етнічної безпеки”, президентські системи кращі для послаблення етнополітичних конфліктів. При президентському правлінні етнічні групи опиняються у більшій небезпеці, а отже найбільш імовірно можуть вдаватися до насилля та випереджальних дій лише тоді, коли не мають можливості блокувати політику, яка може заподіяти їм шкоду. Розподіл влади між президентом і законодавчим органом дозволяє кожному з них контролювати одне одного, навіть якщо одна й та ж партія домінує в обох гілках влади. Парламентаризм може бути досить загрозливим для етнічних меншин, якщо вони не можуть отримати значного представництва в парламенті, і особливо небезпечним, якщо одна партія прагне встановити над законодавчим органом свій контроль, навіть не бажаючи створювати коаліцію. Підсумовуючи свою аргументацію, американські вчені, тим не менше, відзначають, що етнічні групи можуть бути у більшій безпеці при президентських системах, оскільки при ній існує більше можливості блокувати несприятливі для них рішення і дії [12].

Гіпотеза 6. Етнічний конфлікт більш імовірний при системах, які характеризуються плюралізмом, ніж при системах з пропорційним представництвом.

Аргументація. Автори гіпотези зазначають, що в кінцевому підсумку причетність президентської чи парламентської системи до етнополітичних конфліктів не зовсім зрозуміла без врахування виборчої системи, хоча й навколо виборчих систем точаться гострі дискусії. І це природно, оскільки вибір між електоральними системами є вирішальним для формування політичних результатів. Плюралістична система тяжіє до зміцнення влади найсильніших партій, тоді як пропорційне представництво передбачає запровадження того, що міститься у його назві, а саме – розподілу місць пропорційно до отриманих голосів. „Що ж пропонує дилема етнічної безпеки щодо електоральних систем?” – запитують американські конфліктологи. „Ми припускаємо, – відповідають вони на власне запитання, – що плюралістичні системи посилюють групову небезпеку, оскільки

політичні зміни можуть бути досить драматичними, а результати часто непередбачуваними. Якщо етнічні групи не мають можливості блокувати небажану для них політику, тоді вони можуть вдаватися або до протесту, або до застосування сили з тим, щоб мати вплив". При системах пропорційного представництва, з іншого боку, коаліції можуть змінюватися, але етнічні групи можуть отримувати представництво і відігравати політичну роль або як партнери по коаліції, або в опозиції до уряду [12].

Гіпотеза 7. Складається з двох взаємопов'язаних гіпотез: гіпотеза 7-а: етнічний протест більш ймовірний у системах, які характеризуються федералізмом; гіпотеза 7-б: етнічне повстання менш імовірне в системах, які характеризуються федералізмом.

Аргументація починається з нагадування того, що федералізм може існувати і при демократичних, і при авторитарних режимах. Прикладом останнього може бути Югославія часів Й. Тіто, де значна частина політичної влади зосереджувалася на республіканському рівні. Показово, що деякі західні дослідники проблем етнополітичної конфліктології прагнуть довести, що Югославія, як і Чехословаччина та СРСР, дезінтегрувала саме внаслідок того, що була федерацією. (Автор цієї статті вважає за потрібне зазначити, що СРСР, Югославія і Чехословаччина насправді були авторитарними державами і аж ніяк не федераціями, а лише квазіфедераціями). Тим часом А. Лійпгарт, як і деякі інші його однодумці, вважає, що „федералізм корисний для управління етнічними суперечками”, а „сегментована автономія є вельми важливою складовою розподіленої демократії”. Надання етнічним групам прав і можливостей визначати й контролювати своє життя значно зменшує і кількість, і гостроту етнополітичних конфліктів навколо того, хто має контролювати федеральний уряд. І хоча федералізм є однією з форм сегментованої автономії, він досить широко використовує й інші „владно-розподільчі інститути”, включаючи двопалатність, можливість задовольняти потреби чисельно більших етнічних груп у конституційних змінах тощо [8].

Відповідно, „дилема етнічної безпеки” передбачає, що федералізм пом'якшує етнополітичну боротьбу. Федералізм дає багатьом етнічним групам можливість впливати на деякі політичні та етнополітичні процеси. Але тут дослідники роблять два застереження. Перше: „федералізм часто ставить чисельно дрібніші меншини на грань ризику, тому що титульна нація може домінувати в республіці за рахунок інших груп”. Як приклад тут наводиться той факт, що напередодні дезінтеграції СРСР етнонаціональні меншини в Грузії відчували для себе загрозу. (Принагідно зазначимо, що передчуття загрози для існування згаданих меншин – зокрема, південних осетинів та абхазів – перетворилося на жахливу реальність, про що свідчать кілька війн, розв'язаних проти них урядами З. Гамсахурдіа та М. Саакашвілі). Друге: федералізм сприяє колективним діям, оскільки індивіди можуть впливати на місцевий уряд через свою участь у ньому. „І тим не менш, – підсумовують свої міркування автори

гіпотези, – ми вважаємо, що федералізм посилюватиме протест, але послаблюватиме повстання” [12]. Іншими словами, у федеративній державі поліетнічні суперечності й конфлікти як такі не зникають, але тут суттєво зменшуються передумови, а отже й небезпека їх загострення та ескалації.

Підсумовуючи наведене, зазначимо, що ставитися до гіпотез американських дослідників та їх аргументації можна по-різному. Але вони, поза сумнівом, становлять значний методологічний, науково-теоретичний і практичний інтерес для посттоталітарних поліетнічних держав, зокрема й для України. Тим більше, що політичні еліти, українське суспільство в цілому і досі не визначилися з формою державного правління, що суттєво впливає на етнополітичну ситуацію в країні та на стан і самопочуття етнонаціональних спільнот. До того ж у нашій поліетнічній країні існує чимало політичних сил, які напередодні та під час чергових і позачергових парламентських та президентських виборів намагаються отримати максимальну підтримку з боку тих чи інших етнонаціональних спільнот, причому як домінуючої, так і субординованих, не зупиняючись навіть перед розіграшем так званої етнічної карти. При цьому ставка робиться: 1) не лише на поширення інформації про реальні факти порушення індивідуальних та колективних етнополітичних прав людини й етнонаціональних меншин чи зростання проявів расизму, шовінізму, ксенофобії та антисемітизму; 2) а й на відверту дезінформацію та фальсифікації. І якщо перше можна розглядати як хоч і малоприємні, але конче потрібні заходи, то друге – вкрай безвідповідальні і дуже небезпечні методи.

Саме тому проаналізовані вище підходи, досить об’єктивні оцінки, застереження, досить обґрунтовані гіпотези та цілком переконлива аргументація відомих представників західної етнополітичної конфліктології мають привернути увагу тих, кому не байдужі теоретичні та практичні питання подальшого розвитку етнополітичної сфери суспільного життя, підвищення етнополітичної безпеки, зміцнення національної єдності та збереження територіальної цілісності України.

Література:

1. **Картунов О. В., Кремень В. Г., Маруховська О. О.** Жодний тип суспільства не має імунітету від етнічних домагань // Віче. – 1998. – № 6. – С. 3 – 13.
2. **Diamond L.** Is the Third Wave Over // Journal of Democracy. – 1996. – Vol. 7. – № 3.
3. **Gurr T.** Minorities at Risk: A Global view of Ethnopolitical Conflicts. – W., 1993.
4. **Gurr T.** Peoples Versus States: Ethnopolitical Conflicts and

Accommodation at the End of the 20th Century. – W., 2000.

5. **Horowitz D.** Democracy in Divided Societies // Journal of Democracy. – 1993. – Vol. 4 – № 4.

6. **Horowitz D.** Ethnic Groups in Conflict. – Berkeley, 1985.

7. **Jervis R.** Cooperation Under the Security Dilemma // World Politics. – 1978. – Vol. 30. – № 1.

8. **Lijphart A.** Democracy in Plural Societies. – New Haven, 1997.

9. **Posen B.** The Security Dilemma and Ethnic Conflict // Survival – 1993. – № 35.

10. **Rothschild J.** Ethnopolitics: A Conceptual Framework. – New York, 1981.

11. **Rummel R.** Death by Government. – New Brunswick, 1994.

12. **Saideman S., Lanove D., Campanni M., Stenton S.** Democratization, Political Institutions, and Ethnic Conflict // Comparative Political Studies. – 2002. – Vol. 35. – № 1. – P. 111.

113. **Turner A.** Postauthoritarian Elections: Testing Expectations About First Elections // Comparative Political Studies. – 1993. – Vol. 26. – № 3.

14. **Waltz K.** Theory of International Politics. – New York, 1979.

Використання геоінформаційних систем у виборчих кампаніях

Кирило Черкашин,

кандидат політичних наук,

доцент кафедри політології

Донецького національного університету

У статті розглядається питання про можливість використання геоінформаційних систем (ГІС) з метою підвищення ефективності виборчих кампаній. Пропонується визначення поняття ГІС. Дається перелік наукових центрів на пострадянському просторі, які використовують ГІС на виборах. Визначаються напрями застосування цих систем у виборчих кампаніях: „цільова робота” на територіях, оцінка ступеня успішності політичної сили на конкретній території, боротьба з фальшуванням підсумків голосування. Звертається увага на основні проблеми використання ГІС у виборчих кампаніях (неточність електронних карт, значні витрати часу і коштів тощо). Пропонуються шляхи їх вирішення.

Одна з найважливіших проблем сучасної політичної науки – незатребуваність її досягнень у політичній практиці. Причому це стосується як Заходу [1], так і пострадянського простору. Теорія і практика існують ніби у паралельних світах. У „реальній політиці” в кращому випадку застосовуються окремі прикладні політологічні „технології”, які можуть негайно дати хоч якийсь ефект. Внаслідок цього: 1) політична наука через свою незатребуваність поступово деградує, скочується до схоластики; 2) політичні рішення зазвичай не спираються на глибокі (наукові) знання, а відтак виявляються не такими ефективними, як могли б бути. Основний шлях до подолання такого становища – демонстрація явної корисності справді ефективних, життєздатних досягнень сучасної політології.

У статті йтиметься про можливість застосування у виборчих кампаніях геоінформаційних систем (ГІС) – напряду, що виник на перетині інформатики та географії.

Сказати однозначно, що таке ГІС, досить складно. Наведемо деякі варіанти дефініцій. Отже, ГІС – це: 1) комплекс електронних і цифрових

карт, баз геоданих, об'єднаних у певну технічну оболонку з програмними додатками, які забезпечують виконання запитів до баз даних з наступним відображенням результатів на карті [2]; 2) сучасна комп'ютерна технологія для картування й аналізу об'єктів реального світу, а також подій, що відбуваються на планеті. Ця технологія поєднує традиційні операції роботи з базами даних (запит, статистичний аналіз) з перевагами повноцінної візуалізації та географічного (просторового) аналізу, які надає карта. Це відрізняє ГІС від інших інформаційних систем і забезпечує унікальні можливості для її застосування в широкому спектрі завдань, пов'язаних з аналізом і прогнозуванням явищ і подій, з осмисленням і визначенням головних факторів і причин, а також їх можливих наслідків, з плануванням стратегічних рішень і поточних наслідків дій [3].

У країнах Заходу геоінформаційні системи використовуються вже досить широко. За їх допомогою вирішуються проблеми транспортних розв'язок у великих містах, розміщення будинків і підприємств, систематизації та аналізу інформації про рівні захворювання, злочинності, самогубств на конкретних територіях. Використовуються вони й при моделюванні можливих наслідків екологічних катаклізмів, у тому числі й техногенного характеру, використовуються у військовій сфері, де картографічний метод давно посідає міцні позиції. Нині взагалі вже непросто перелічити галузі, у яких ефективно застосовуються ГІС.

На Заході системи ГІС широко використовуються, зокрема, для аналізу підсумків голосування, а також для планування виборчих кампаній [4]. „Візуалізація” підсумків виборів стала там нормою. Виборча кампанія в багатьох аспектах схожа з військовою операцією, і картографічний метод тут може бути в такій же мірі ефективним і затребуваним.

Ми не претендуємо на вичерпний аналіз досягнень у використанні ГІС на виборах – таких напрацювань нині багато. Та все ж вважаємо за необхідне звернути особливу увагу на діяльність кількох наукових центрів (груп дослідників, шкіл) на пострадянському просторі, які, використовуючи ГІС в електоральних цілях, добилися певних успіхів. Це, наприклад, група Санкт-Петербурзьких дослідників – співробітників кафедри регіональної діагностики і політичної географії Санкт-Петербурзького університету, а також ЗАТ „Інститут прикладної географії”. Вони з цієї проблематики оприлюднили низку досить цікавих праць [5 – 6]. На сайті Інституту представлено масштабні розробки в межах проекту „Атлас Санкт-Петербурга”, де, зокрема, міститься й візуальна інформація про особливості поведінки виборців цього мегаполіса на рівні виборчих дільниць [7].

Якщо Санкт-Петербурзькі науковці добилися помітних успіхів у мікрогеографічному аналізі (дослідження поведінки виборців на рівні виборчих дільниць), то представники московської школи акцентують увагу на вивченні електоральної географії всієї Росії. Більшість із них (зокрема, Р. Туrowsький, В. Колосов, Н. Петров, Д. Орешкін, А. Тітков) працює на

географічному факультеті МДУ та в Інституті географії РАН. Їх розробки докладно представлені на сайті „Електоральна географія” [8].

В Україні чи не найбільших успіхів у використанні ГІС в електоральних цілях добилися вчені Інституту передових технологій (Київ). Цей інститут кілька років співпрацював з ЦВК України, зокрема в межах створення ГІС „Вибори-2002”. Керівник інституту О. Барладін у співавторстві з одним із своїх співробітників оприлюднив цікаву статтю стосовно використання ГІС у підготовці виборчих кампаній [2].

Праці інших дослідників з питань електоральної географії України, візуалізації та аналізу характеристик поведінки виборців за допомогою комп'ютерних технологій можна знайти в Інтернеті [9 – 10].

За наявною у нас інформацією, політичні сили України створюють і використовують ГІС для підготовки й проведення виборчих кампаній. Наприклад, Партія регіонів створила таку систему ще напередодні президентських виборів 2004 року. Однак ГІС використовуються переважно як „сховища” інформації, що стосується виборів. В них, зокрема, представлені електронні карти територій великого масштабу, адміністративно-територіальний поділ регіонів, основні ЗМІ адміністративно-територіальних одиниць, таблиці підсумків голосувань на різних територіальних рівнях, соціально-демографічні характеристики населення тощо. Така інформація, безперечно, може сприяти успішним виборчим кампаніям. Однак у цьому випадку можливості ГІС використовуються далеко не повністю. Адже їх призначення не в тому, щоби бути просто базою даних. Цей метод дозволяє на основі аналізу зібраної інформації знаходити нові, нестандартні рішення, давати якісно нове бачення ситуації, у тому числі й на більш узагальненому рівні, тобто знаходити можливості для якісно нового вирішення проблем, зокрема і на конкретних територіях.

Як вже зазначалося, поняття ГІС досить широке. У зв'язку з цим і проблему використання їх на виборах слід розглядати „за частинами”. З одного боку, картографічний метод – це неодмінна частина якісного вивчення характеристик „реалізованої” поведінки виборців, а також планування й аналізу виборчих кампаній. З іншого боку, програми ГІС (MapInfo, ArcGIS тощо) досить своєрідні – політологів користуватися ними без допомоги програмістів-професіоналів складно. Та й не завжди необхідно використовувати програми-додатки ГІС – часто вистачає лише „візуалізації” за допомогою електронних карт.

Відзначимо наступне.

1. Відображення електоральних показників на електронних картах є важливою процедурою, яка сприяє як проміжному аналізу показників, так і представленню підсумків досліджень.

2. Значна частина аналізу, що сприяє плануванню кампаній, може бути здійснена і не в програмах ГІС, а в більш звичних програмних продуктах, наприклад в XL. І тільки на останньому етапі дані можуть бути перенесені

на електронні карти.

3. Справа не в „повній візуалізації”, а в поглибленому аналізі електоральної статистики; візуалізація є тільки однією з процедур, що сприяють якісному аналізу.

Загальний висновок: проблема „використання ГІС на виборах” є „умовною”, „загальною (поширеною) назвою”, суть же її полягає в глибокому аналізі електоральної статистики, і використання ГІС є тільки неодмінною частиною такого якісного аналізу. Тобто у статті мова йтиме скоріше про глибокий аналіз електоральної статистики, питання ж використання ГІС на виборах є ніби „маркером” цієї головної проблеми.

Як цілком правильно зазначається на сайті Інституту прикладної географії, застосування геоінформаційних систем у межах виборчих кампаній допомагає вирішувати різні завдання [7]. Тобто окреслити коло цих можливостей непросто, оскільки вони можуть варіюватися й розширюватися. Можливості варіюються, в першу чергу, в залежності від рівня територіального аналізу. Якщо на рівні всієї країни (мінімальні одиниці - регіони) ГІС дає можливість, передусім, візуалізації, то на менших територіальних рівнях крім цього забезпечується й автоматизація і спрощення процедури аналізу.

Використання ГІС у виборчих кампаніях на територіальних рівнях (округи, адміністративно-територіальні одиниці, дільниці тощо) найбільш ефективним може бути в наступних трьох основних напрямках.

1. На основі аналізу електоральної статистики минулих років (можливо, у поєднанні з даними опитувань) можна визначити найбільш перспективні і найбільш проблемні території для діяльності. Це відкриває перспективи для „цільової” роботи на територіях (а, отже, заощаджувати засоби), для коректування стратегії і тактики діяльності на них.

2. Об'єктивна оцінка підсумків голосування на конкретних територіях - визначення успішності результатів політичної сили з урахуванням „електоральної історії” та особливостей території. Можливість такої оцінки створює передумови для більшого зацікавлення представників місцевих інфраструктур партії в одержанні якомога вищих показників. Наприклад, напередодні виборів функціонерам місцевих відділень партії можуть бути запропоновані приблизні „норми” для виконання в ході виборчої кампанії. За перевищення цих показників співробітники преміюються. „Норми” ж після голосування уточнюються з урахуванням загальних підсумків виборів.

3. Виявлення „аномалій” у підсумках голосувань - „підтасування” підсумків голосування відбивається в електоральній статистиці; існують методики виявлення таких „аномалій” [11 – 15]. Створюються можливості для боротьби з підтасуванням результатів виборів як перед голосуванням, так і для оцінки рівня вірогідності офіційних підсумків попереднього волевиявлення.

Таблиця

Класифікація учасників виборчого процесу 2006 - 2007 років

Голосування	„Помаранчеві”	„Антипомаранчеві”
Вибори до ВР-2007	БЮТ, НУ – НС, „Свобода”	ПР, КПУ, СПУ, ПСПУ, КПУ(о)
Вибори до ВР-2006	БЮТ, „Наша Україна”, УНБ Ю. Костенка та І. Плюща, Пора-ПРП, „Свобода”, НРУ за єдність, Українська консервативна партія, УНА.	ПР, КПУ, Блок Н. Вітренко „Народна опозиція”, „Не Так!”, „Держава – Трудовий Союз”, „Партія політики Путіна”, „За Союз”.

Візуалізацію електоральних переваг виборців продемонструємо на прикладі електоральної карти України на рівні адміністративно-територіальних одиниць (**картограма 1**). Аналіз підсумків двох останніх голосувань – парламентських виборів 2006 і 2007 року на предмет рівня підтримки „помаранчевих” та „антипомаранчевих” (класифікацію див. у **таблиці**) показав, що в країні явно виділяються дві основні групи територій. Це території переважної частини Південного Сходу, де перемогу здобули „біло-блакитні”, та більшої частини Заходу і Центру, де популярними були „помаранчеві”. При детальнішій диференціації виділяється 6 кластерів (метод кластеризації – „середнього зв'язку”), що досить точно відбивають закономірності електоральної географії країни. Назвемо деякі з цих характеристик, не прагнучи охопити все й повторювати загальновідоме.

1. У складі країни явно виділяються два полюси підтримки протидіючих політичних течій. З одного боку – це Донбас, а з іншого боку – Галичина й частина Волині.

2. „Вісь” основної електоральної диференціації країни проходить по лінії: Захід – Південний Схід, і трансформація електоральних переваг у рамках цієї осі проходить досить плавно, поступово.

3. Разом з тим, електоральна диференціація багато в чому пов'язана з адміністративними межами регіонів, які часто є й „історичними межами”. Тобто електоральні відмінності часто досить точно проходять по межах регіонів – по них здійснюються „якісні переходи”, „стрибки”. Зазвичай таке явище пояснюють впливом „адмінресурсу” – це регіональні еліти „роблять” підсумки виборів. Однак пояснення цього явища може бути й складнішим. Дослідник В. Рогатін, наприклад, пояснював його відносною самостійністю регіонів, які з різних причин (економічних, культурних, адміністративних „комунікацій”) перетворюються на самостійні політико-культурні цілісності [16]. Тобто населенню „прикордонних” адміністративно-територіальних одиниць у ментальному відношенні найчастіше „ближчим” є обласний центр, аніж розташований поруч район сусідньої області.

4. Якщо поглянути на 10 регіонів Центру, де перемагали „помаранчеві”, то стає очевидно, що з південного сходу й північного заходу Центр

„затиснутий” територіями з вищим рівнем підтримки „антипомаранчевих” – прояв впливу Південного Сходу й сусідніх держав (Білорусі, Росії). Тобто основна „вісь” „традиційного голосування” Центру проходить з його південного заходу на північний схід. При цьому досить чітко проглядається специфіка півночі країни – прикордонних або недалеко розташованих від державного кордону адміністративно-територіальних одиниць, де рівень підтримки „антипомаранчевих” досить високий. Причому ця специфіка проявляється майже в усьому Центрі й Заході.

5. Обласні центри практично завжди мають політичні орієнтації схожі з орієнтаціями, властивими більшій частині конкретних регіонів. Тобто в цілому регіональні відмінності в Україні є більш критично значимими у порівнянні з відмінностями по лініях Місто – Село або (обласний) Центр – Периферія.

6. Прикметна наявність у регіонах „альтернативних центрів” – великих міст, а часто й територій навколо них, підсумки голосування в яких істотно відрізняються від результатів виборів в обласних центрах і більшості адміністративно-територіальних одиниць регіону. Такі „альтернативні” центри є практично в кожному регіоні: Олександрія в Кіровоградській області, Мелітополь у Запорізькій, Конотоп у Сумській, Севастополь у Криму, Коростень у Житомирській, Мукачеве в Закарпатській області.

Візуалізація підсумків голосувань по адміністративно-територіальних одиницях дозволяє побачити ще низку цікавих особливостей. Наприклад, високий рівень підтримки „помаранчевого” руху в Недригайлівському районі Сумської області – на „малій батьківщині” В. Ющенка. Тут показники „помаранчевих” можна порівняти з галицькими показниками, хоча на сусідніх територіях Сумщини такого високого рівня підтримки „помаранчевих” не простежується (прояв ефекту „друзів і сусідів” – підтримки кандидатів-земляків). Голосування за опозиційну для регіонів політичну силу представників „опозиційних” (не повністю інтегрованих) національних меншин – кримських татар за „Нашу Україну” в Криму, високий для західного регіону рівень підтримки Партії регіонів у Закарпатті на територіях, де проживають угорці, румуни й русини, а також на Буковині в адміністративно-територіальних одиницях, де значною частиною населення є румуни. Голосування „інтегрованих” національних меншин за „помаранчевих” – болгар на півдні Одещини, греків і поволзьких татар у Донецькій області. На думку політолога А. Єрмолаєва, постсоціалістичні „державні проекти” в цілому не толерантні до „малих народів”, чим і може пояснюватися їхня підтримка в Україні „ненаціоналістичних” „антипомаранчевих”.

Здійснений аналіз дозволяє „бачити” ситуацію в країні в цілому й в окремих її регіонах (подібні картограми можна побудувати і для кожного регіону окремо), виявляти групи територій, які відзначаються своїми електоральними особливостями, знаходити „аномалії” у підсумках голосувань. Такі розрахунки й візуалізації можна виконати і для будь-яких

числових показників – підсумків голосувань (явка, показники політичних сил, частка тих, хто голосував „проти всіх”, кількість зіпсованих бюлетенів), соціально-демографічної статистики, результатів опитувань тощо.

Картограма 1

Шість груп адміністративно-територіальних одиниць за рівнем підтримки „помаранчевих” – „антипомаранчевих” на виборах 2006 і 2007 років (підсумки кластер-аналізу)

Але, мабуть, найбільш ефективно можна використовувати ГІС для мікрогеографічного аналізу - докладного вивчення характеристик поведінки виборців (підсумки голосувань) на рівні виборчих дільниць. На **картограмі 2** представлено приклад такого аналізу для 60 дільниць Кіровського району Донецька для виборів 2006 і 2007 років. За даними досліджень, виборчі дільниці в залежності від низки показників (типу забудови, місця розташування тощо) мають досить стабільні „електоральні характеристики” [6; 17]. Тобто виокремлюються дільниці, на яких традиційно (від голосування до голосування) популярні політичні сили одного ідеологічного спрямування, і дільниці, що тяжіють до підтримки їх опонентів. Саме така стабільність і спонукує здійснювати дослідження на цьому „молекулярному” територіальному рівні. Дані, одержані в результаті такого мікрогеографічного аналізу, можуть мати суттєвий прикладний характер – вони дозволяють „бачити ситуацію” на конкретних територіях, коректувати стратегію і тактику передвиборчої боротьби. Це вже не повторення „загальних місць” електоральної політології.

Для мікрогеографічного аналізу на електронну карту міста (більшість

таких карт створено в програмі MapInfo) у вигляді нового шару інформації наносяться дані про підсумки голосувань. У технологічному відношенні ця процедура досить складна й потребує чимало часу. Вона складається з таких основних етапів.

1. Нанесення меж виборчих дільниць на електронну карту. Цей процес поєднується з виправленням великої кількості помилок як в описах територіального складу дільниць, опублікованих ЦВК [18] (невключення або/і багаторазові включення будинків, вулиць), так і неточностей у картах, у тому числі й електронних (помилкові номери будинків, неправильні назви вулиць, неврахування змін, що сталися на територіях в останні роки тощо).

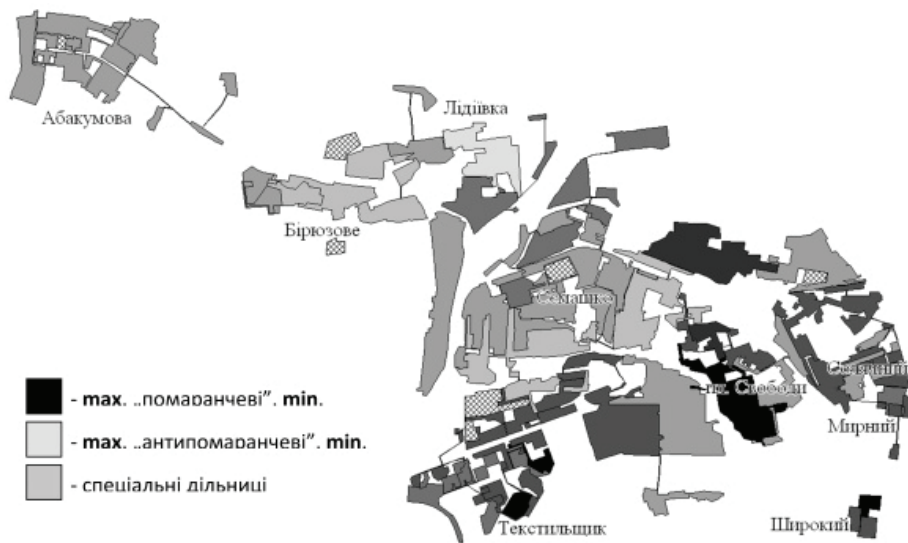
2. Аналіз підсумків голосувань. Тут мається на увазі: а) виправлення помилок і неточностей в електоральній статистиці (на сайті ЦВК інформація має оперативний характер, отже у ній можуть бути помилки); б) вибір основних факторів для аналізу (наприклад, підтримка „помаранчевих” чи „антипомаранчевих”); в) презентація отриманої інформації в найбільш точному й наочному вигляді (для класифікації територій ефективний кластер-аналіз, який дозволяє визначати групи об'єктів, що формуються не штучно, а відповідно до їх „природи”).

3. Нанесення підсумків голосувань на електронну карту, тобто в межі дільниць.

У зв'язку з тим, що докладні електронні карти створено для більшості великих міст країни, а на узагальненому територіальному рівні (більший масштаб) - і для всіх регіонів, то мікрогеографічний аналіз може здійснюватися майже для всіх великих міст, а також і для сільських територій всіх регіонів.

Головні результати мікрогеографічного аналізу підсумків голосувань 2006 і 2007 років у Кіровському районі Донецька коротко можуть бути описані в такий спосіб. Основний показник, згідно з яким диференціюються дільниці, - ступінь розмаїтості результатів виборів. На відносно благополучних територіях (забудованих багатоповерхівками сучасного типу і розташованих близько від основних транспортних комунікацій або в адміністративному центрі району) спостерігається найбільший ступінь такої розмаїтості: вищий, ніж на інших територіях, рівень підтримки дуже різних, у тому числі й непопулярних у регіоні сил („помаранчевого” руху, явних політичних аутсайдерів, „третіх сил”), а також істотна частка тих, хто голосував „проти всіх”, і більша виборча активність. У концентрованому вигляді всі ці відмінності в Донецьку у найзагальнішому та спрощеному вигляді можуть характеризуватися залежно від рівня підтримки „помаранчевих” і „антипомаранчевих”. За ступенем підтримки цих сил дільниці району можна поділити на 7 основних чи на 2 більших кластери.

**Дільниці Кіровського району Донецька за рівнем підтримки
„помаранчевих” – „антипомаранчевих” на виборах 2006, 2007 р.
(підсумки кластер-аналізу)**

Аналіз показав, що особливості поведінки виборців Кіровського району Донецька на рівні дільниць визначалися двома основними факторами. 1. Типом забудови територій – антагоністами тут були, з одного боку, „багатоповерхівки сучасного типу” (9 і більше поверхів), де рівень „розмаїтості” електоральних пріоритетів був максимальним, а з іншого боку – приватний сектор, де найбільшою була підтримка „традиційної” для регіону політичної сили (Партії регіонів). 2. Просторове розташування дільниць (згідно з фактором Центр – Периферія): а) близькість під'їздів до центру міста (розвиток транспортних комунікацій); б) просторовою орієнтацією в межах району (антагоністи: адміністративний центр району – явні окраїни).

Відповідно, в межах району максимальною часткою „розмаїтості”, а разом з тим і підтримки „помаранчевих” сил відрізнялися: 1) території південного сходу, забудовані багатоповерхівками, із зручними під’їзними шляхами до центру міста (мікрорайони Сонячний, Мирний, Широкий); 2) території південного заходу, забудовані багатоповерхівками сучасного типу (великий мікрорайон Текстильник); 3) території, розташовані в (адміністративному) центрі району, забудовані переважно „хрущівками”, із зручними під’їзними шляхами до центру міста (район площі Свободи).

Мінімальний же ступінь „розмаїтості” голосування, а разом з тим і максимальним ступенем підтримки „антипомаранчевих”, а також і з найменший рівнем виборчої активності, мали території: а) забудовані

приватним сектором „старого зразка”; б) далекі від зручних транспортних комунікацій, що зв'язують з центром міста; в) розташовані на периферії району. У першу чергу це стосувалося північних територій району – Лідіївки, Бірюзова, Семашка, а в цілому явно периферійних територій, „глухих місць”. При цьому зовсім не обов'язково це були найбільш віддалені від центру району території – тут більше впливала розвиненість транспортних комунікацій – найбільш віддалений північно-західний район цієї території – Абакумово був не найбільш „радикальним” саме у зв'язку з відносною розвиненістю тут транспортних комунікацій. Подібне ж стосується й окраїнної південно-східної території – мікрорайону Широкий, одного з найбільш „помаранчевих” (при загальному низькому рівні підтримки цього політичного напрямку). У двох останніх випадках значну роль відігравало те, що дві ці території є кінцевими пунктами кількох транспортних маршрутів і добратися з них (від кінцевих зупинок) до центру міста найчастіше значно легше, ніж з територій, які ці маршрути оминають. Остання особливість пояснюється й „структурою розміщення” великих міст України й Донецька зокрема – багато установ розташовані в центрі міста, і для населення важлива можливість вільно добратися до центру.

Залежно від політичних пріоритетів виборців Кіровський район ділиться на дві великі частини – ближчий до „центрального голосування” південний схід і ближчий до „периферійного голосування” північний захід. При цьому просторові закономірності не так явно виражені, як у випадку з усією Україною (**картограма 1**) – на рівні дільниць „територіальна протяжність” не настільки важлива у порівнянні з „структурою території” (тип забудови, транспортні комунікації), підсумки голосування можуть суттєво відрізнятись навіть в сусідніх дільницях.

У межах мікроекономічного аналізу можливості ГІС можуть застосовуватися ширше, ніж на інших територіальних рівнях. Тут, зокрема, можуть з'явитися такі додаткові можливості: 1) допомога комісіям в уточненні й оптимізації меж і складу дільниць (у тому числі й виявлення помилок в описах дільниць – невключення будинків, вулиць тощо), визначення зручного розташування пункту для голосування; 2) у випадку доступу до електронних списків виборців за дільницями можливе встановлення потенційно найбільш перспективних для певної політичної сили дільниць; 3) аналіз персонального складу виборчих комісій – можуть бути встановлені представники їх керівництва, на дільницях яких раніше спостерігалися „аномалії” в електоральній статистиці, що свідчить про „маніпуляції” (підтасування).

Серед основних технічних проблем, пов'язаних із застосуванням ГІС у ході виборчих кампаній, відзначимо наступні. Існуючі в Україні докладні електронні карти міст часто містять багато неточностей – помилки у назвах вулиць, номерів будинків тощо. Створення ГІС пов'язане зі значними часовими, інтелектуальними та фінансовими витратами. Така

робота, принаймні при здійсненні мікрогеографічного аналізу, належить до розряду „ювелірних” і не терпить поверхового до себе ставлення.

Однак ці вади не слід вважати неподоланими. Як вже відзначалося, візуалізація абсолютно всіх етапів проведення кампанії не є необхідністю, здійснювати її слід лише тоді, коли вона справді може дати якісно нову інформацію. А, крім того, стовідсоткова точність в електронних („електоральних”) картах часто просто не потрібна. Основні шляхи вирішення означених проблем бачимо такими. 1) Постійний моніторинг територіальних змін, що відбуваються в місті, і нанесення їх на електронні карти. Така діяльність найбільш ефективно здійснюватиметься при взаємодії структур, зацікавлених у наявності точних електронних карт – органів влади, наукових інститутів, бізнесових структур, транспортних і будівельних організацій тощо. 2) Нанесення даних на електронні карти необхідно максимально автоматизувати – уведені в базу дані вулиці чи будинку (території) мають автоматично відображатися на електронній карті. Нині ж вищеописані процедури досить технічно складні, принаймні, в основній програмі, що дозволяє створювати ГІС для докладних територіальних рівнів – MapInfo. Тобто необхідно вдосконалити програмні продукти.

Ще одна важлива проблема використання ГІС – недовіра до них представників політичних сил. Кампанії ведуться поверхово, багато чого (чи не все!) робиться „в останній момент”, вважається, що кращий ефект дають „домовленості”, а не наукові розробки. Тим часом, створення ГІС виводить виборчі кампанії на якісно новий рівень. Це необхідний і неминучий „технологічний” етап, до якого ми неодмінно прийдемо. Завдання полягає лише в тому, щоб ГІС виконували чіткі дослідницькі завдання, спрямовувалися на досягнення конкретної мети, а не були дорогою іграшкою. А також і в тому, щоб ГІС не створювалися „в останній момент”, а готувалися задовго до голосування – лише в цьому випадку вони принесуть практичну користь.

Висновки

Створення ГІС є потужним сучасним дослідницьким напрямом. Одна з важливих сфер їх застосування – підвищення ефективності проведення виборчих кампаній. У країнах Заходу в цьому досягнуто значних успіхів. Найбільш ефективним застосування ГІС у цій сфері може бути в трьох випадках: при „цільовій роботі” з територіями, за об'єктивної оцінки успішності отриманих результатів, у боротьбі з підтасуваннями підсумків виборів (до й після голосувань).

Основні проблеми використання ГІС у виборчих кампаніях: значні часові, фінансові й інтелектуальні витрати на їх створення; неточності електронних карт; недовіра політиків до сучасних наукових технологій і особливості формування виборчих штабів. Вирішувати ці проблеми можна при: 1) координації діяльності структур, зацікавлених у наявності

точных электронных карт, уточненні цих карт і моніторингу змін, що відбуваються на територіях; 2) вдосконаленні програмних продуктів ГІС у напрямі їх більшої автоматизації; 3) демонстрації політичним силам явної ефективності використання ГІС для планування, проведення й аналізу виборчих кампаній.

Література:

1. **Риччи Д. М.** Трагедия политической науки // Политическая наука. – 2000. – № 4. – С. 58 – 62.
2. **Барладин А. В., Даценко Л. Н.** Современные геоинформационные технологии при подготовке избирательной кампании // www.iat.kiev.ua/index.php?ind=1003&PHPSESSID=f3fe264da58a71801792e4b3f9e6b8c8
3. Сайт компании „DATA+”. Что такое ГИС? http://www.dataplus.ru/Industries/100_GIS/GIS.htm
4. Сайт Электоральная география 2.0. Ссылки. // www.electoralgeography.com/new/ru/links
5. **Аксёнов К. Э., Зиновьев А. С., Плющенко Д. В.** Крупный город – регион – Россия: динамика электорального поведения на парламентских выборах // Полис. – 2005. – № 2. – С. 41 – 52.
6. Сайт кафедры региональной диагностики и политической географии СПбГУ. Web-Публикации. http://politreg.pu.ru/index.php?option=com_content&task=blogcategory&id=17&Itemid=37
7. Сайт Института прикладной географии (г. Санкт-Петербург). Геоинформационное обеспечение работы в округе // www.niipg.ru/ourus/11/34.htm
8. Эволюция электорального ландшафта. Студенческая монография. Под ред. А. Сидоренко, М.: Комкнига, 2005. // Сайт Электоральная география 2.0. Статьи. <http://www.electoralgeography.com/new/ru/articles>
9. Сайт Электоральная география 2.0. Украина. <http://www.electoralgeography.com/new/ru/category/countries/u/ukraine>
10. Карты Васильченко <http://www.vasylchenko.in.ua/>
11. **Заварзин А. В., Орешкина Д. Д., Тикуннов В. С.** Электоральная культура России: классификации и картографирование в геоинформационной среде // www.gisa.ru/10295.html
12. **Орешкин Д. Б.** География электоральной культуры и цельность России // Полис. – 2001. – № 1. – С. 73 – 93.
13. **Собянин А., Суховольский В.** Демократия, ограниченная фальсификациями. Выборы и референдумы в России в 1991 – 1993 годах. – М., 1995. <http://www.electoralgeography.com/new/ru/articles>
14. **Черкашин К.** Поведение избирателей Донецкой области на парламентских выборах-2006: общие закономерности и проблема достоверности официальных итогов голосования // Вестник Донецкого

отделения социологической ассоциации Украины – 2006. – № 2(4). – С. 44-58. <http://www.electoralgeography.com/new/ru/articles>

15. **Войтенко В. П.** Математична експертиза аномалій у виборчих протоколах. – К.: 1999. – 21 с.

16. **Рогатин В. П.** Регион как фактор электорального поведения: влияние административно-территориального деления Украины на результаты голосования в 2002 – 2006 гг. // Матеріали Всеукраїнської конференції „Стосунки сходу та заходу України: минуле, сьогодення та майбутнє”, Луганськ, 25-26 травня 2006 р. – Луганськ, 2006. – С. 162 – 173.

17. **Черкашин К. В.** Електоральна поведінка населення незалежної України в регіональних зрізах: Автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02 / Таврійск. нац. ун-т. ім. В. І. Вернадського – Сімферополь, 2005. – 19 с.

18. Офіційний веб-сервер Центральної виборчої комісії України // www.cvk.gov.ua

Принципи соціальної держави: традиції і сучасність

Юлія Лисенко,
асистент кафедри політології і соціології
Київського національного економічного університету
ім. В. Гетьмана

У статті уточнюється сутність поняття соціальної політики, розглядаються основні підходи до його визначення, а також аналізуються основні положення теорії соціальної політики, розроблені деякими українськими і російськими мислителями, філософами, громадськими діячами, вченими.

В останні роки проблема соціальної політики опинилася в центрі теоретико-політологічних і політико-правових дискусій. Адже світова практика довела, що соціальна політика є одним з найважливіших напрямів регулювання соціально-економічних умов життєдіяльності суспільства, його розвитку загалом.

Теоретико-методологічний аналіз феномена соціальної політики та її складових містять праці українських і російських дослідників, зокрема, В. Бабкіна, Е. Гансової, О. Іванової, Е. Лібанової, А. Сіленко, В. Скуратівського, Н. Волгіна, Н. Лапіної, О. Дороніна, А. Стребкова та інших. Є. Головаха, наприклад, визначає соціальну політику як „діяльність держави по збалансованому розвитку суспільства, забезпеченню стабільності державного правління й соціального захисту населення” [1, с. 621]. Проте на сьогодні все ще не існує універсального, загальноприйнятого визначення цього поняття. Соціальна політика у її широкому розумінні – це не стільки система заходів, скільки система взаємовідносин і взаємодій між соціальними групами, суспільними прошарками, головною метою яких є людина, її соціальний захист, добробут, соціальний розвиток та соціальна безпека. Соціальну політику розглядають і як громадський інститут, діяльність якого спрямовується на забезпечення основних соціальних потреб суспільства. Водночас це ще й один із найважливіших напрямів внутрішньої політики держави, що містить у своїй основі соціальну доктрину, котра визначає стратегію і мету розвитку суспільства, а також діяльність інститутів громадянського суспільства. У своїй основі соціальна

політика – це напрям соціальної теорії, галузь наукових досліджень, а також навчальна дисципліна. І це, нарешті, система практичних заходів, спрямованих на поліпшення всіх аспектів соціальної сфери.

У перших теоретичних концепціях соціальної політики, які виникли на межі XIX і XX століть, починаючи з напрацювань створеного в німецькому місті Ейзенаху „Союзу соціальної політики”, увага акцентувалась на соціальних реформах як основному завданні цієї політики, спрямованій на поліпшення умов життя людей, запобігання революційним потрясінням. Цієї позиції дотримувалися, зокрема, такі відомі західні соціологи, як М. Вебер і В. Зомбарт. Розвиток соціальної політики у країнах Заходу був пов’язаний з переходом від державної і громадської благодійності стосовно нижчих станів населення до вироблення загальнодержавних локальних систем соціальної допомоги, оптимальний рівень розвитку якої дозволяє, на думку багатьох західних соціологів, реалізовувати ідею „держави загального благоденства” [1, с. 621]. Проте, як зазначає А. Сіленко, поняття „соціальна політика” в науковий обіг було запроваджене не у Німеччині, а у Франції теоретиком утопічного соціалізму Ш. Фур’є, який наголошував на обов’язку держави надавати своїм громадянам певні соціальні гарантії. Для цього, на думку Ш. Фур’є, держава мала монополізувати торгівлю, емісію грошей і збір податків, оскільки саме завдяки цьому могла бути реалізована ефективна соціальна політика.

Розуміння сутності соціальної політики на сучасному етапі розвитку суспільства пов’язували із завданнями економічної політики держави в цілому. Так, М. Вебер вважав, що слід підпорядковувати соціальну політику національному ідеалу й інтересу, розглядаючи її як складову економічної політики. Подібні думки висловлював і В. Зомбарт, який наголошував на тому, що до заходів соціальної політики можуть бути віднесені заходи економічної політики, спрямовані на регулювання економічної системи [2, с. 119]. Та поступово утверджувалося розуміння того, що крім власне соціальної політики соціальну орієнтацію повинна мати вся економічна політика [3, с. 75]. Отже можемо говорити про тісний взаємозв’язок політики соціальної і політики економічної при вирішенні головних проблем соціальної сфери.

Слід зазначити, що уявлення про сутність і роль соціальної політики розвивалися в концепції соціальної держави (у тісному зв’язку з економічною політикою) не тільки в західноєвропейських країнах, але й в Україні та Росії. Так, М. Туган-Барановський у праці „Промислові кризи в сучасній Англії, їх причини та найближчі впливи на народне життя” (1894 р.) окреслив своє бачення державної соціальної політики, яка має спрямовуватися на подолання криз. Вчений детально розглядав вплив промислового циклу на „народне життя”, „соціальну сферу економіки”. Особливо глибоко він проаналізував проблеми безробіття і бідності та вперше у світовій науці запропонував неревольюційні шляхи подолання цих негативних явищ капіталістичного суспільства [4]. Таким

чином, соціальна політика в трактуванні М. Туган-Барановського – це можливість поєднання економічних, політичних і соціальних важелів державного регулювання суспільних відносин з метою забезпечення соціальної стабільності і добробуту всіх прошарків суспільства. Головним завданням соціальної політики М. Туган-Барановський вважав зняття соціально-політичної напруги в суспільстві, що актуально й сьогодні. На його думку, шлях людства — це насичення капіталістичних стосунків соціальним змістом. Цю тезу пізніше розвинули Р. Гароді та його прихильники, назвавши це „теорією конвергенції”. „Вростання однієї соціальної системи в іншу” здійснилося в деяких європейських країнах, забезпечивши високий життєвий рівень їх громадян та соціальну стабільність [5]. Головною заслугою М. Туган-Барановського можна вважати те, що він проаналізував шляхи подолання криз за допомогою активізації інвестиційної та соціальної політики.

Для більш глибокого розуміння сутності поняття соціальної політики цікавими є роздуми С. Булгакова, який аналізував феномен соціальної політики, поєднавши його з соціальною наукою і наукою взагалі. С. Булгаков розмірковує про науковість соціальної політики: „Соціальна політика — це нерв соціальної науки, вона володіє ключами від усіх її будівель” [4]. Соціальна політика в його уявленні має свою особливу сферу і свій об’єкт: така політика — це, насамперед, дія на соціальне тіло як ціле; це галузь наукового раціоналізму і соціологічної механізації людських відносин. Таким чином, С. Булгаков зводив соціальну політику до політики соціалістичної, як він сам її і називав. При цьому він визнавав, що не може бути єдиної системи соціальної політики. З одних і тих же наукових даних можуть впливати різні, але водночас з однаковим ступенем науковості обґрунтовані напрями соціальної політики.

Отже на межі XIX і XX століть поняття соціальної політики розвивалося в контексті поняття соціальної держави і розглядалося переважно як різновид економічної політики.

Багато тогочасних дослідників вважали, що обов’язки соціальної держави зводяться лише до проголошення соціально-економічних прав громадян на працю, відпочинок, соціальне забезпечення тощо. Але згодом утверджується розуміння того, що соціальна держава покликана вирішувати значно ширше коло питань: створювати умови для забезпечення громадян роботою, прожитковим мінімумом, сприяти збільшенню кількості дрібних і середніх власників, охороняти найману працю, піклуватися про освіту, культуру, охорону здоров’я тощо [3, с. 75].

У зв’язку з розширенням проблемного поля дослідження феномена соціальної політики постає необхідність визначити головні аспекти трактування цього поняття. О. Сергієнко, експерт з проблем соціальної політики, називає кілька підходів до встановлення дефініції „соціальна політика”, зазначаючи, що дослідники виходять з різних поглядів на її

зміст і цілі [6].

Перший підхід полягає в ототожненні соціального і суспільного, а тому соціальна політика – це суспільні дії стосовно вирішення загальносуспільних проблем. Зрозуміло, що при такому підході проблеми окремої людини, приміром, втрата роботи, хвороба, похилий вік тощо, залишаються на другому плані у порівнянні з інтересами всього суспільства.

Другий підхід ґрунтується на необхідності вирішення, перш за все, питань захисту соціально вразливих і потенційно небезпечних верств через систему державної допомоги та добродійної діяльності. Цей підхід обмежує активність державних і громадських інститутів лише щодо частини суспільства; переважна більшість („безпечні” громадяни) залишається поза увагою державних органів, однак саме в середовищі цієї більшості відбуваються основні суспільні процеси.

Третій підхід зосереджує увагу на пом'якшенні негативних наслідків індивідуальної та соціальної нерівності через систему розподільчих заходів. В його основі – податкова політика, спрямована на подолання надмірної диференціації прибутків.

Четвертий підхід передбачає дотримання принципів соціальної справедливості та соціального партнерства як основних цінностей сучасного громадянського суспільства.

П'ятий підхід виходить з необхідності регулювання, перш за все, соціально-трудових відносин, тобто відносин праці й капіталу, найманих працівників і роботодавців; всі інші соціальні заходи будуються на цій основі.

Соціальна політика розвинених країн тією чи іншою мірою використовує усі ці підходи.

При розгляді соціальної політики як суспільної теорії і практики важливо брати до уваги всі її напрями і компоненти, не виключаючи системи пріоритетів, які формуються на певних етапах державотворення і залежать від конкретних умов та етапів розвитку.

На думку Ю. Кулагіна, соціальна політика – це суспільний феномен, що поєднує різні, багатофакторні складові – конституційно-правові, інституціональні, управлінсько-регулятивні, саморегулятивні, глобальні, національні, державні, наддержавні, громадські, гуманістичні, праксеологічні, комунікативні тощо. Це обумовлює багатоаспектність соціальної політики як суспільного явища і дає можливість визначити вузьке і широке розуміння поняття соціальної політики [8, с. 446]. У вузькому розумінні соціальна політика – це цілеспрямована діяльність, що має на меті забезпечення соціального захисту, створення умов для формування безпечного соціального середовища. Соціальна політика в цьому аспекті є комплексом заходів, спрямованих на формування соціальних стандартів, забезпечення взаємодії суб'єктів соціально-політичного життя у формуванні соціальної безпеки окремої людини і

суспільства в цілому.

У широкому розумінні соціальна політика – це система цілеспрямованої діяльності суб'єктів, яка сформувалася в суспільстві на певному етапі його розвитку. Вона здійснюється на основі певних принципів та засад і спрямовується на забезпечення оптимального функціонування і розвитку соціальних відносин.

Згідно з теперішніми загальноприйнятими вимогами, забезпечення мінімально необхідного рівня соціального захисту в Україні та підвищення рівня соціальної захищеності різних категорій населення має передбачати розв'язання трьох основних завдань: 1) формування правової культури громадян, подолання правового нігілізму, „правового екстремізму” (коли боротьба з правопорушеннями асоціюється переважно з підвищенням жорстокості покарань); подолання негативних проявів передбачає вироблення програми формування правової свідомості населення та представників влади, що включала б як елементи правової освіти, так і елементи політичної соціалізації, формування громадянської свідомості демократичного типу; 2) економічні перетворення, необхідні для забезпечення переходу від неефективної централізованої економіки до диференційованої багатокладної економічної моделі, спроможної забезпечити гнучке реагування на погіршення становища окремих соціальних верств, категорій населення; 3) вироблення програм реалізації конкретних заходів для соціального захисту населення з метою забезпечення прогресу на міжнародному, національному та регіональному рівнях у різних сферах суспільного життя [1, с. 621 – 622].

Досвід розвинутих демократій свідчить, що вироблення стандартизованої системи соціальних індикаторів, які характеризують структуру і динаміку соціальної сфери, є необхідною передумовою оцінки ефективності і коригування соціальної політики. Так, у США загальнодержавна система „Соціальні показники” включає вісім блоків, у кожному з яких представлено десятки індикаторів, виміри яких потребують узагальнення статистичних даних і проведення соціологічних досліджень на загальнонаціональному і структурно-груповому рівнях. Якщо враховувати світовий досвід і національну специфіку, то відповідна система показників в Україні може включати такі блоки: структура населення; умови праці і зайнятість; освіта і професійна підготовка; охорона здоров'я і захист довкілля; доходи і матеріальний добробут людей; забезпечення житлом; суспільна безпека; міжнаціональні відносини і права меншин; соціальне забезпечення; міграція населення; транспорт і зв'язок; громадянське суспільство і соціально-політична активність. Поєднання у цій системі статистичних і соціологічних показників дозволить вимірювати не лише об'єктивні зміни соціальної ситуації в тій чи іншій сфері соціальної політики, а й визначати ступінь їх впливу на становище людини в суспільстві, на задоволення її потреб і соціальне самопочуття.

Основним суб'єктом реалізації соціальної політики в сучасному світі є

держава. Саме вона самостійно визначає перспективи свого розвитку, але науковці виокремлюють низку проблем глобальної соціально-економічної політики. Це екологічна і соціальна орієнтація економіки, зміцнення національної і міжнародної безпеки, пріоритет моделей стійкого розвитку для всіх країн світу, що має забезпечити рівність інтересів сучасного і наступних поколінь. Економіка країни залишається основою вирішення соціальних проблем, однак роль соціальної сфери у вирішенні питань економічного розвитку постійно зростає. Національні економіки все активніше залучаються до світового господарства, що збільшує ступінь їх відкритості, змінює механізм підтримки економічної і політичної стабільності.

В процесі трансформації українського суспільства змінюється характер соціальної політики і роль держави як головного її суб'єкта. Держава відходить від монополії у цій сфері діяльності. Все більшу роль у ній відіграють недержавні підприємства та організації, громадські об'єднання і рухи. Оскільки державна соціальна політика здійснюється в багатосуб'єктному середовищі, то її зміст і мета формуються в результаті взаємодії держави з суб'єктами громадянського суспільства чи їх представниками. Хоча Україна помітно демократизується, але слід визнати, що її розвиток у цій сфері характеризується певними деформаціями, зумовленими, насамперед, млявим формуванням громадянського суспільства. Як зазначає Н. Волгін, під час переходу від тоталітарного до демократичного суспільства зберігається традиція сильної ролі держави, а формування суб'єктів громадянського суспільства на практиці не відповідає суспільним запитам. Соціальна політика за таких умов мимоволі набуває державного характеру, а ресурс її демократизації використовується мало. Що стосується державної соціальної політики, то тут використовується поняття „сильна соціальна політика”, тобто активна, повноцінна політика, за якої держава, яка прагне стати демократичною, у повному обсязі виконує свої конституційні функції щодо забезпечення прав, свобод і обов'язків громадян у соціальній сфері [7, с. 91].

Стаття 1 Конституції України визначає Україну як соціальну державу, що спонукає розглядати соціальну сферу і соціальну політику як важливий компонент державного управління. Маючи на увазі наші соціально-політичні реалії, В. Скуратівський пропонує визначити як пріоритетні такі напрями реалізації соціальної політики: 1) утвердження в суспільстві соціальної справедливості як однієї з найважливіших суспільно-правових цінностей, без чого неможливими будуть розвиток суспільства, свобода задоволення потреб та інтересів людини, створення умов для соціальної безпеки; 2) формування і розвиток соціально-ринкової економіки, за якої економічна свобода має спрямовуватися на поглиблення соціальної безпеки людини і суспільства, соціального захисту особистості, її незалежності від держави; 3) формування динамічної системи соціального захисту, яка має включати сукупність соціально-орієнтованих заходів на основі

розширення і поглиблення економічної бази, правового поля, безпеки людини і суспільства, посилення соціально-правової захищеності особи; 4) досягнення соціальної злагоди в процесі суспільного розвитку на основі сталих процесів соціальної структурованості, соціального співробітництва, соціального партнерства як різних класів, груп, прошарків суспільства, так і суб'єктів соціального регулювання ринкового господарства; 5) соціально-правове регулювання ринку праці, здійснення ефективної політики зайнятості; 6) створення умов для заохочення продуктивної діяльності, зростання активності населення, відтворення і реалізації трудового потенціалу на основі формування внутрішніх джерел розвитку мотивації трудової діяльності кожної працездатної людини [8, с. 212].

Одним з найважливіших зовнішньополітичних орієнтирів України є європейська інтеграція. А це вимагає прориву на всіх основних напрямках співробітництва України з Євросоюзом – економічному, зовнішньополітичному, правовому, соціальному. Це означає, що Україна має орієнтуватися на модель соціальної ринкової економіки, яка використовується в провідних європейських країнах і забезпечує високий рівень соціальних стандартів та розвиток гуманітарної сфери, ефективний захист прав трудівників, потужну систему соціального захисту.

Література:

1. Політологічний енциклопедичний словник. За ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. – 2-ге вид. – К., 2004. – 736 с.
2. **Сіленко А.** Соціальна політика та її пріоритети у перехідному суспільстві // Людина і політика. – 2003. – № 1 (25). – С. 118 - 128.
3. **Юрженко Л., Шепіло Ю.** Конструювання моделі соціальної держави // Політичний менеджмент. – 2003. – № 1. – С. 74 - 83.
4. **Кузьменко В. П.** Теорія соціальної політики держави в розробках видатних українських, російських та австрійських вчених // Стратегічна панорама. – 2006. – № 2.
5. **Околітенко Н.** Соціальна держава М. Туган-Барановського // Персонал Плюс. – 2006. – № 50 (201). – 15 - 21 грудня.
6. **Сергієнко О.** Соціальна політика в сучасному світі та в Україні // Україна: аспекти праці. – 2002. – № 1. – С. 31 - 37.
7. Социальная политика. Уч. пособие под ред. Н. А. Волгина. – М.: Издательство „Экзамен”, 2004. – 736 с.
8. Політологія. Підручник / За ред. Ю. Кулагіна, В. Полуріза. – К.: Альтерпрес, 2002. – 612 с.
9. **Скрипнюк О. В.** Соціальна, правова держава в Україні: проблеми теорії і практики. – К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2000. – 600 с.
10. Соціальна безпека: теорія та українська практика. За ред. І. Ф. Гнибіденка, А. М. Колота, В. В. Рогового. – К.: КНЕУ, 2006. – 292 с.

Системний підхід до політологічного аналізу євроатлантичної системи безпеки

Ігор Храбан,

доктор політичних наук,
начальник кафедри Об'єднаного інституту
при Національній академії оборони України

У статті розглядаються проблеми реорганізації Організації північноатлантичного договору як євроатлантичної системи безпеки в постбіполярний період розвитку міжнародних відносин. Для розкриття сутності трансформаційних процесів, що відбуваються усередині та навколо НАТО, автор застосовує метод системного підходу.

Актуальність теми пояснюється тим, що зруйнування біполярної системи міжнародної безпеки і поява нових загроз миру і стабільності на європейському континенті змусили країни Європи замислитися над проблемою створення нової системи європейської безпеки, використовуючи у воєнно-політичній сфері вже випробуваний за роки „холодної війни” міждержавний інститут – Організацію північноатлантичного договору (НАТО).

Проголосивши державну незалежність і шукаючи шляхів гарантування національної безпеки, Україна однозначно стала на позицію входження в майбутньому до нової європейської системи колективної безпеки, що й було зафіксовано в основних офіційних документах. При цьому українське керівництво цілком усвідомлювало, що НАТО може бути вельми ефективною євроатлантичною складовою такої системи. У подальшому це знайшло відображення у першій Державній програмі співробітництва України з НАТО. В ній, зокрема, зазначалося, що „Україна розглядає НАТО як найбільш ефективну структуру колективної безпеки в Європі і вагому складову системи загальноєвропейської безпеки. Це обумовлюється значним внеском даної організації у підтримання миру, стабільності та загального клімату довіри на євроатлантичному просторі, у створення нової архітектури безпеки в Європі, у поглиблення процесів роззброєння, контролю над озброєннями і нерозповсюдження ядерної зброї масового ураження тощо” [1].

У своїх працях українські дослідники (зокрема, О. Бодрук, О. Власюк, Г.

Перепелиця, С. Пирожков, В. Смолянук, А. Соболев, А. Шевцов) висвітлили широкий спектр теоретичних і практичних проблем забезпечення національної і міжнародної безпеки за допомогою військово-політичних можливостей НАТО. Та саме це різноманіття викликає потребу розглянути проблему забезпечення безпеки цією організацією в європейському регіоні в нових геополітичних реаліях цілісно, за допомогою системного підходу.

Слід зазначити, що протягом усього післявоєнного періоду НАТО залишалась основою системи західноєвропейської безпеки і протистояла Організації Варшавського договору (ОВД). Після розпуску ОВД якісно нова ситуація породила певні сумніви щодо доцільності подальшого існування Альянсу як винятково військово-оборонного союзу. „Висловлювалися думки про недоцільність його існування. Проте неясність в умовах створення євразійської безпеки, відсутність стабільності, поява нових ризиків і викликів зумовили збереження Альянсу. Його члени дійшли висновку, що доцільніше адаптувати наявний союз до нових реалій, аніж будувати новий. Вагомі в цьому сенсі аргументи дала успішна операція США та їх союзників у Перській затоці” [2, с. 9 - 17]. Треба також мати на увазі, що однією з основних причин продовження існування та розвитку НАТО є життєва необхідність для США як її лідера за допомогою цієї організації зберігати свою присутність на європейському континенті та контролювати діяльність західноєвропейських країн у воєнно-політичній сфері.

Становленню Альянсу як найефективнішої організації у сфері підтримання миру та забезпечення безпеки на європейському континенті в нових умовах сприяла балканська криза, що розпочалася 1992 року. За тих обставин і Організація Об'єднаних Націй (ООН), і Організація з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ) виявилися неспроможними припинити жорсткий міжетнічний конфлікт. Лише НАТО була готовою до таких акцій. Отже під впливом дії зворотного зв'язку із зовнішнім середовищем спостерігався позитивний прояв функції адаптації системи.

Реакція системи на вимоги нової воєнно-політичної ситуації, що склалася у цей період, проявилася у прийнятті нової Стратегічної концепції Альянсу на Римському саміті 1991 року. В цьому документі зазначалося, що найбільш імовірні загрози для НАТО будуть пов'язані з нестабільністю, зокрема з релігійними та етнічними конфліктами чи територіальними суперечками. На тому ж саміті було ухвалено й Декларацію про мир і співробітництво, яка визначила майбутні завдання і політику НАТО в контексті створення інституалізованої структури майбутньої загальноєвропейської системи безпеки. Важливе місце в ній відводилося розвитку партнерства і співробітництва з державами Центральної і Східної Європи (ЦСЄ). Їм пропонувалася практична допомога для успішного завершення перехідного періоду та участь у роботі відповідних форумів Альянсу [3]. Саме задля цього у грудні 1991

року було створено Раду північноатлантичного співробітництва (РПАС) як форум НАТО і колишньої ОВД для консультацій з широкого кола питань політичного та військового вимірів європейської безпеки.

Проте ситуація, яка склалася в Європі після 1991 року, коли було проголошено Римську декларацію і започатковано „нову політику” щодо країн ЦСЄ та Співдружності Незалежних Держав (СНД), показала, що до реальної безпеки в цьому регіоні ще далеко. Вакуум безпеки загрожував державам регіону, по-перше, у зв'язку з тим, що війна на теренах колишньої Югославії тривала вже понад чотири роки, а по-друге, у зв'язку з тим, що хоча вже не було протистояння воєнно-політичних блоків, та все ж Росія з її амбіціями лишалася впливовою силою.

Як показав досвід 1992 - 1993 років, співробітництво країн регіону з НАТО в рамках РПАС не дало реальної відповіді на ключове питання: якими мають бути надійні гарантії безпеки для держав ЦСЄ та СНД. Єдиним способом вирішення проблеми, на думку керівництва більшості цих країн, могло б стати їх приєднання до НАТО.

Жорстка позиція Росії проти вступу до Альянсу колишніх союзників по ОВД і реакція на неї Заходу свідчили, що у прагненні „не створювати перешкод реформаторам у Москві” НАТО і, передусім, США були тоді готові, правда, з певними застереженнями, діяти в межах „доктрини Л. Брежнєва” і визнавати особливі інтереси Росії не тільки в межах колишнього СРСР, а й на теренах колишніх членів ОВД. Тому країнам ЦСЄ фактично було відмовлено в швидкому приєднанні до НАТО. Виправданням стала умова: щоб стати членом НАТО, треба не тільки поділяти погляди на основні демократичні цінності, а й відповідним чином реформувати суспільство та економіку, вийти на певний рівень економічного розвитку, чого поки що не досягли навіть найбільш розвинуті країни ЦСЄ. На нашу думку, тут тенденція до розширення євроатлантичної системи, що виявилася внаслідок реалізації функції її адаптації до умов сьогодення, зустрілася з необхідністю захисту системи від кількісного її навантаження нерівнозначними елементами, тим більше – в умовах загрози серйозного погіршення відносин з впливовим східним геополітичним елементом європейської архітектури безпеки.

Як альтернативу повноправному членству НАТО запропонувала своїм партнерам по РПАС нову програму, націлену на тісне співробітництво у різних сферах, насамперед у військовій. Так, 1994 року було започатковано програму Партнерство заради миру (ПЗМ). Нею передбачалося співробітництво НАТО з усіма країнами-учасницями ОБСЄ.

Започаткування програми ПЗМ не вгамувало, а, навпаки, посилювало прагнення деяких країн стати повноправними членами НАТО. Країни ЦСЄ розцінили ПЗМ як перший крок на шляху до остаточного приєднання до Альянсу і посилили тиск на держави-члени НАТО з тим, щоб розпочати консультації і переговори з цього питання. Тоді Альянс розробив План дій щодо набуття членства в Альянсі для 9 членів-кандидатів, який розпочали

впроваджувати з квітня 1999 року. У цьому і проявилася функція захисту цілісності євроатлантичної системи, її структурного і культурного регулювання вимог зовнішнього середовища від перевантаження іншими ціннісними підходами недостатньо економічно розвинених майбутніх елементів.

Розвиваючи успішну діяльність РПАС та ПЗМ з метою ширшого залучення країн-партнерів до співробітництва, міністри закордонних справ РПАС ініціювали створення Ради євроатлантичного партнерства (РСАП), яку 30 травня 1997 року у Сінтрі (Португалія) було проголошено спадкоємицею Ради північноатлантичного співробітництва. Потреба у такій організації зумовлювалася тим, що у сфері політичних консультацій необхідно було вийти за межі РПАС і створити форум з питань безпеки, який відповідав би глибше продуманій політиці відносин, що налагоджувалися завдяки програмі ПЗМ. Якщо спочатку участь у цій програмі визначалася за принципом належності країни до колишніх противників НАТО, то пізніше постала потреба в тому, щоб новий орган з питань співробітництва охопив усі країни євроатлантичного простору, котрі бажають брати участь у розвитку відносин з НАТО.

Процесу адаптації євроатлантичної системи безпеки значно посприяли результати роботи Вашингтонського саміту Альянсу 1999 року, де було прийнято нову Стратегію НАТО. Головними, як і в Стратегії 1991 року, залишалися принципи співробітництва і партнерства. Серед основних положень концепції, на нашу думку, слід звернути увагу на те, що: 1) у ній наголошувалося на необхідності здійснення операцій „з врегулювання криз поза статтею 5 Договору про утворення НАТО 1949 року, у яких можуть брати участь країни-партнери та інші держави”. Отже система розширила діапазон дій від постфактного реагування на агресію до превентивних акцій із залученням до їх проведення країн – колишніх членів ОВД; 2) керівництво НАТО (передусім, США), окрилене успіхами в постбіполярному світі та фактичною бездіяльністю інших міжнародних організацій, концептуально заявило, що Альянс відіграє провідну роль у розбудові нової системи європейської безпеки і є основним гарантом забезпечення безпеки на більшій частині європейського континенту після розпаду СРСР, що свідчить про чітке спрямування на створення саме натоцентриської системи безпеки Європи; 3) підкреслювалося, що „діяльність ОБСЄ є особливо активною у сфері превентивної дипломатії і запобігання конфліктам, у врегулюванні кризових ситуацій і постконфліктних реабілітаційних заходах” (НАТО чітко окреслило межі діяльності ОБСЄ); 4) наголошувалося, що „спільна зовнішня політика та політика безпеки Євросоюзу... буде формуватися сумісно зі спільною політикою у сфері безпеки й оборони, що існує в межах Вашингтонського договору, ...власне європейська система безпеки й оборони розвиватиметься в межах НАТО” [4, с. 3 - 15]. Виходячи з цього, на думку розробників концепції, ЄС у воєнно-політичній сфері має бути

лише підсистемою євроатлантичної системи безпеки.

Вашингтонський саміт Альянсу підтвердив його прихильність до політики „відкритих дверей”, закріпленою статтею 10 Договору про створення НАТО. Однак, зважаючи на причини, названі вище, та з тієї реальності, що вступ до Організації став акцією не зовсім політичною, а отримав певні військово-економічні відтінки, саміт ухвалив План дій з набуття членства, в якому визначив низку вимог для країн, які прагнуть стати членами Організації. Ці вимоги до можливого кандидата на вступ до НАТО стосуються загалом стану системи національної безпеки країни-претендента, належний рівень якого мають забезпечувати п'ять сфер її життєдіяльності: 1) політичної та економічної; 2) оборонної/військової; 3) ресурсного забезпечення; 4) безпеки; 5) права.

Поза сумнівом, дуже важливою і показовою для становлення НАТО як основної організації в сучасній архітектурі європейської безпеки стала участь Альянсу у врегулюванні югославської кризи 1990-х років. На нашу думку, проведення операції в Боснії та Герцеговині під прапором Альянсу та, особливо, військова акція НАТО під проводом США проти Союзної Республіки Югославії під назвою „Союзницька сила”, що здійснювалася у березні - червні 1999 року, мала такі наслідки. Вона дала однозначну відповідь на питання про сучасний світовий порядок – відкрито заявлено про формування однополюсного світу з гегемонією США та перетворення Альянсу на систему безпеки, що має бути основою майбутньої архітектури безпеки Європи. Конфлікт у Косовому і подальші військові дії Альянсу проти Югославії стали своєрідним каталізатором процесів, які призвели до певних змін в архітектурі європейської безпеки. Серед них, зокрема, активізація зусиль країн-членів Євросоюзу щодо вироблення спільної європейської політики безпеки й оборони, які навіч переконалися у своїй неспроможності без допомоги США заглушити будь-який військовий конфлікт на європейському континенті.

Силова акція в Югославії стимулювала розвиток європейської оборонної політики, що дещо схвилювало США, які до цього постійно обстоювали підвищення оборонних бюджетів європейців у межах НАТО. Створення незалежної від США європейської оборонної структури аж ніяк не входило в американські плани. У. Коен, міністр оборони США в адміністрації У. Клінтона, свого часу заявив: „НАТО може перетворитися на релікт, якщо європейці не виконають своєї обіцянки розширити власні військові можливості й міцно не пов'яжуть нові сили швидкого реагування з Північноатлантичним союзом” [5, с. 9].

Однак про деякі непорозуміння трансатлантичні союзники тимчасово забули у зв'язку з терористичними актами проти США. Колишній Генсек НАТО Х. Солана писав через рік після того, що „в Європі миттєвий вплив атак 11 вересня справді викликав нову хвилю емоційної солідарності з США... Європейці відчули, що ця атака була атакою проти цінностей, які вони поділяють з США”. Проте Х. Солана зазначав, що „відносини

видаються не дуже в „рожевому світлі”. Детальний погляд на факти розкриває більш критичні настрої, більш складні змішані почуття та деякий ступінь роздратування в Європі, навіть у тих, хто вважає себе стійким атлантистом” [6, р. 63]. Як би там не було, але на емоційній хвилі низка європейських держав – членів Альянсу взяла участь в антитерористичній військовій операції США проти Афганістану, коли НАТО вперше у своїй історії застосувала статтю 5 Вашингтонського договору 1949 року, яка передбачає колективні дії для відбиття агресії проти однієї з країн Альянсу.

Проте можна погодитися й з думкою деяких аналітиків, що югославську військову операцію можна розглядати як першу і, мабуть, останню справді широкомасштабну військову акцію НАТО. Вафганській операції проявилася нова тенденція щодо співробітництва США з європейськими союзниками у проведенні бойових дій, яка виражається в тому, що США вже не бажають сковувати свої військові акції узгодженням позицій з європейцями, чиї військові можливості американці вважають незадовільними. Антиталібську операцію Вашингтон провів практично власними силами, з мінімальною участю інших членів НАТО [7, с. 5]. До того ж Америку надто дратують політичні амбіції деяких європейських країн, у реалізації яких вони не бачають схвалення прагнень США до світової гегемонії. Відносини між Сполученими Штатами та їх європейськими союзниками по НАТО, перш за все з Німеччиною і Францією, щодо силового вирішення міжнародних проблем суттєво загострилися у зв’язку з подіями навколо Іраку і самою іракською війною 2003 року. „Невже загроза, яку нібито становить іракський диктатор, виправдовує війну, від якої загинуть тисячі невинних дітей, жінок і чоловіків? Моя відповідь якою була, такою і залишається: ні!” – виголошував канцлер Німеччини Г. Шрьодер. Президент Франції Ж. Ширак заявляв, що „це одностороннє рішення, яке йде всупереч волі Ради Безпеки ООН і міжнародної спільноти, яка теж прагне роззброєння” [8, с. 1]. Хоч із завершенням безпосередніх бойових дій в Іраку відносини дещо нормалізувалися, однак розбіжності залишилися.

Таким чином, комунікативна властивість євроатлантичної системи, яка входить у зв’язки усередині структури, від яких залежить її стійкість та цілісність, була певною мірою пошкоджена. Враховуючи ж реакцію деяких інших впливових акторів міжнародних відносин та ООН у цілому, можна говорити і про вплив на систему через зворотний зв’язок із зовнішнім середовищем певного дестабілізуючого фактора.

На Празькому саміті НАТО у листопаді 2002 року було заявлено, що Альянс повинен мати військово-технічні можливості дислокувати свої сили „там, де буде потрібно”. Це означає, що НАТО фактично вважає зоною своєї відповідальності не лише Північноатлантичний регіон, а й прагне стати глобальною військовою структурою [7, с. 5]. Таким чином, було трансформовано колишні уявлення про регіон відповідальності

євроатлантичної системи безпеки, знято географічні обмеження. Отже, у зв'язку з прагненням Альянсу стати об'єднаним компонентом майбутньої системи європейської безпеки, був відкоригований і територіальний простір його дій.

29 березня 2004 року сталося офіційне приєднання до Альянсу семи країн, запрошених до членства в Організації на Празькому саміті 2002 року. В результаті цього кількість населення, на яке поширилися гарантії захисту, зросла з 735 мільйонів до 839 мільйонів осіб, тобто збільшилася приблизно на 14 %. Чисельність збройних сил НАТО збільшилася до 4 мільйонів проти приблизно 3,5 мільйона (1999 рік), тобто на 16 %. На Брюссельському саміті Альянсу 2008 року ще дві країни – Албанія і Хорватія – були запрошені до Північноатлантичного союзу.

Таким чином, на сьогодні елементна база євроатлантичної системи безпеки включає не лише майже всі країни Західної і Центральної Європи, а й найвпливовіших гравців на міжнародній арені – традиційних провідних елементів усіх попередніх систем європейської безпеки (Німеччину, Францію, Велику Британію). До того ж, лідером цієї системи є єдина супердержава світу – США. За порівняно невеликий час після завершення „холодної війни” вона збільшила кількість своїх елементів більше, ніж на третину, розширивши тим самим свої територіально-просторові межі. У черзі для набуття тільки статусу кандидата до вступу в НАТО стоїть ще низка країн, у тому числі й Україна.

Первинними причинами (вимогами) продовження існування євроатлантичної системи в постбіполярному світі стали брак стабільності в Європі, поява нових ризиків і викликів, нечіткість умов створення нової системи загальноєвропейської безпеки та необхідність для США як лідера НАТО за допомогою цієї організації зберігати свою присутність на європейському континенті і контролювати діяльність західноєвропейських країн у воєнно-політичній сфері. Ці вимоги та потенційна можливість Альянсу застосовувати реальні сили і засоби для виконання захисних оборонних завдань, реалізуючи функцію ціледосягнення системи, створило умови підтримки НАТО усередині та від певних загроз її існування, які надходили від зовнішнього середовища. Результатом цього став позитивний прояв функції адаптації системи.

Підтримка та відтворення євроатлантичної системи забезпечується також загальними нормами та ідентичністю її елементів, що базується на загальній системі цінностей західної ліберальної демократії. Це, а також однакові погляди на нинішню провідну роль євроатлантичної системи в забезпеченні європейської безпеки її країн-членів, дає підстави класифікувати НАТО як систему міжнародної безпеки гомогенного типу.

Нині можна констатувати, що тенденція до розширення євроатлантичної системи, яка проявилася внаслідок реалізації функції її адаптації до умов сьогодення, зустрілася з необхідністю захисту системи від кількісного її навантаження нерівнозначними елементами, тим більше –

в умовах загрози серйозного погіршення відносин з впливовим східним геополітичним елементом європейської архітектури безпеки.

Отже, на нашу думку, основним інтегральним системоутворюючим чинником НАТО як євроатлантичної системи безпеки є її потенційні воєнно-політичні можливості в гарантуванні безпеки своїм учасникам у поєднанні з демократичними цінностями, потужним економічним розвитком держав-членів, результатом чого став високий рівень життя у цих країнах.

Альянс на всіх рівнях заявляв про ключову роль НБСЄ/ОБСЄ у забезпеченні миру в Європі. Проте ця роль бачиться НАТО в спеціалізації ОБСЄ з виконання невоєнних вузькопрофільних функцій (превентивна дипломатія та післяконфліктне відновлення). При цьому сили блоку допомагатимуть місіям ОБСЄ забезпечувати встановлення миру в постраждалих регіонах: це охоронна функція і функція матеріально-технічної підтримки для здійснення контролю над озброєнням. У цьому випадку, на нашу думку, ОБСЄ виконуватиме не ключову, а допоміжну роль у гарантуванні безпеки європейського континенту Північноатлантичним союзом.

Починаючи з підписання Маастрихтського договору про створення Європейського Союзу, євроатлантична система безпеки і системи безпеки Євросоюзу активно взаємодіють у воєнно-політичній сфері як на структурному, так і на функціональному рівнях. Проте процес розробки та втілення в життя планів спільної європейської політики безпеки і оборони виявив цілу низку проблем у відносинах між НАТО і ЄС. Це, зокрема, загроза дублювання структур, діяльності та військового потенціалу Євросоюзу і Альянсу; небезпека послаблення зв'язків між США і Європою у майбутньому; певне недопущення до вирішення питань безпеки європейських країн-членів НАТО, які не є членами ЄС. Крім того, згідно зі Стратегією Альянсу, НАТО вважає, що Євросоюз у воєнно-політичній сфері повинен бути лише підсистемою євроатлантичної системи безпеки і концентрувати свою діяльність на запобіганні конфліктам і післяконфліктному відновленні життєдіяльності, забезпечуючи водночас певні (обмежені) можливості для проведення миротворчих операцій.

Слід підкреслити, що, незважаючи на потугу НАТО, структурна побудова Альянсу в умовах постбіполярного світу та консенсусне прийняття рішень спричинили деякий підрив його властивостей як основи євроатлантичної системи безпеки, що спостерігається останнім часом, її атрибутів – цілісності (певна розбіжність у поглядах на вирішення міжнародних проблем між державами – елементами системи); комунікативності (усередині системи та вплив на неї певного дестабілізуючого зовнішнього фактора) і, як наслідок, певною мірою прогресивної сторони динамічності. Однак варто мати на увазі, що культурне регулювання вимог до системи, яка ґрунтується на гомогенному фундаменті, дає можливість подолати кризу в її функціонуванні.

Попри все, сьогодні НАТО залишається найбільш дієвим інструментом забезпечення безпеки європейського континенту та об'єднання держав – колишніх ідеологічних суперників – у воєнно-політичній сфері.

Література:

1. Указ Президента України від 4 листопада 1998 року № 1209/98 „Про Державну програму співробітництва України з Організацією Північно-Атлантичного Договору (НАТО) на період до 2001 року”. – 1998. № 1209/98 – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1209%2F98>. – Заголовок з екрану.

2. **Мацейко Ю.** НАТО: нові можливості і нові небезпеки // Політика і час. – 1999. – № 4. – С. 9 - 17.

3. Rome Declaration on Peace and Cooperation. – 2000. – Режим доступу: <http://www.nato.int/docu/comm/49-95/c911108a.htm>. – Заголовок з екрану.

4. Стратегічна концепція Альянсу. – 1110 Брюссель: Відділ інформації та преси НАТО, 2002. – 19 с.

5. **Палій О.** Ніж у серце НАТО. У пошуках нової моделі колективної безпеки // Президентський вісник. – 2000. – № 26. – 25 грудня. – С. 9.

6. **Solana J.** The Transatlantic Rift: US Leadership after September 11 th // Harvard International Review. – Winter 2003. – Vol. 24 – P. 62 - 67.

7. **Соколовський М.** Формула „двадцятки” // Дзеркало тижня. – 2002. – № 18. – 18 - 24 травня. – С. 5.

8. **Солодкий С.** Нокаут дипломатії // День. – 2003. – № 49. – 19 березня. – С. 1, 3.

Принципи формування соціальної безпеки в полікультурному суспільстві

Юлія Кисіль,

аспірант

Центру перспективних соціальних досліджень
Міністерства праці та соціальної політики України
і Національної академії наук України

Мета публікації – звернути увагу як науковців, так і практичних політиків на актуальні проблеми формування соціальної безпеки в полікультурному суспільстві.

У різні історичні періоди практикувалися дуже різні підходи до забезпечення національної та соціальної безпеки на основі стабільного світопорядку, який розуміли і як певний баланс сил, і як біполярний взаємозв'язок. Біполярна модель, зокрема, ґрунтується на певній взаємозалежності, на принципі домінування одного суб'єкта над іншим (відносини центру і периферії). Відтак виникають доцентрові чи відцентрові тенденції, які сприяють небезпечному (або безпечному) розвитку певного суспільства. В сучасних умовах, які характеризуються глобальними трансформаційними змінами, це породжує ефект полікультурності (мультикультурності).

Необхідно мати на увазі ту обставину, що значна кількість сучасних суспільств є полікультурними утвореннями, заснованими на різних історично сформованих соціокультурних традиціях. Це проявляється у двох суперечливих, але взаємозв'язаних тенденціях безпечного розвитку, а саме у прагненні як до самозбереження своєї самобутності, так і до інтеграції. Якщо в певний історичний період ефект полікультурності слугував основою для формування націй і сприяв появі національних держав або імперій, де проблеми соціальної безпеки вирішувалися насильницькими (або й ненасильницькими) засобами за принципом домінування певних інтересів, то у наш час, незважаючи на певну суперечливість, полікультурне суспільство формує якісно нове світоставлення, новий характер взаємозв'язку (загальногромадянське єднання на ґрунті культури безпеки).

На думку У. Еко, на теренах Євросоюзу питання полікультурності

зможе вирішити нова європейська еліта, яка формується в межах програми студентського обміну ERASMUS. За тридцять років європейська еліта стане європейською в буквальному сенсі цього слова [1]. Той, хто прагне добитися успіху в Євросоюзі, повинні знати мову, культуру, спосіб життя і менталітет народів, що населяють країни цього об'єднання. У майбутньому не тільки висококваліфіковані фахівці, але й усі громадяни ЄС мають мислити по-європейськи. Ментальні та мовні бар'єри все більше нівелюватимуться внаслідок інтенсивного обміну школярами, студентами, вченими, а також завдяки можливості вільного пересування через умовні кордони між країнами, що сприятиме інтенсифікації людських взаємин. Внаслідок усього цього створюватиметься нова культура соціальної безпеки.

Поняття „мультикультурне суспільство” пов'язується переважно з поняттям „ідентичність”, оскільки в соціологічному сенсі „ефект мультикультурності” позбавляє суспільство його певної стабільності через руйнування певних зв'язків і відносин та через формування різних ідентичностей. Власне кажучи, мультикультурне суспільство – це невизначене суспільство, де людина втрачає свої індивідуальні ознаки. Звідси соціальну безпеку, з одного боку, можна розглядати як уміння жити в різних світах (через розвиток біосоціальної здатності пристосування і самосвідомості), з іншого ж боку, вона пов'язана з необхідністю співіснування різних ідентичностей на основі рівноправності і толерантності. Класична форма самоідентифікації, по суті, була значущим ототожненням людини з будь-якою соціальною групою, з її культурними значеннями, цінностями, нормами. Причому це відбувалося майже несвідомо і залежало від безпосереднього соціально-культурного оточення. Проте сучасне суспільство вимагає від людини певних якостей і умінь, аби витримати тиск з боку небезпечного середовища існування, яке ставить під сумнів як його здатність до самоідентифікації, так і його індивідуальне право на безпечний розвиток. Це середовище наповнене багатьма схемами насильства, а тому людина відчуває певну напругу, тобто перебуває у постійно нестійкому стані.

У кризові періоди, коли відбувається зміна базових ціннісних орієнтирів розвитку, розпочинається зазвичай процес формування нової ідеології безпечного розвитку на новій ціннісній основі завдяки включенню природних і штучних механізмів регуляції соціальної енергетики. В умовах нестійкого стану виникає необхідність посилення контролю за вірогідними змінами, оскільки дії тих чи інших новацій можуть бути корисними при відповідній соціокультурній підготовці, але можуть і викликати різного роду соціальні небезпеки і загрози. Наприклад, нині небезпека, що викликається процесами глобалізації, полягає в тому, що зовнішні запозичення без їх критичного переосмислення впроваджуються безпосередньо в соціальне життя під виглядом апробованих ефективних суспільних засобів, які за допомогою інформаційних технологій починають

„пробивати” і руйнувати захисну реакцію традиційної культури, мімікуючи нібито під уже знайомий інтер’єр діяльності за рахунок масового тиражування і нескінченного повторення. Тому, з урахуванням потреб безпечного розвитку, необхідно звертати увагу на те, щоб ті чи інші новаційні зміни сприяли, перш за все, консолідації суспільства, йшли на користь своєму соціуму. Ототожнення себе з якимось або чимось – найзручніша форма досягнення стійкого безпечного стану, тобто самозбереження на основі самовизначення. Біологічним виразом ідентифікації є наслідування як найпростіший спосіб засвоєння інформації, необхідної для нормальної життєдіяльності. Механізм наслідування (чи копіювання) є генетично закріпленим механізмом пристосування організму до навколишнього середовища. Але для людини ідентифікація – це і біологічний, і соціокультурний механізм безпечного існування, оскільки вона живе в певному суспільстві, яке, завдяки еволюційному історичному розвитку, сформувало іншу основу самозбереження (природну і суспільну). Бути культурним означає, перш за все, мати певну біосоціальну ідентифікацію, обумовлену традиціями конкретного суспільства. Відтак ідентифікація – це значущий засіб формування тієї чи іншої біосоціальної програми соціальної безпеки суспільства, який визначає рівень соціальної безпеки.

Потрібно також зазначити, що бути соціалізованим означає дотримуватися певних нормативних правил суспільно-безпечного існування як власних. Проте якщо з боку суспільства норми і правила виступають як певний необхідний категоріальний імператив, то для індивідуума його норми безпечного існування мають певну поліваріантність, пов’язану з певним рівнем розвитку свідомості, тобто усвідомлення індивідуальної, групової, соціальної та цивілізаційної безпеки. Отже мультикультурне суспільство породжує достатню кількість небезпечних ситуацій. Наприклад, ті чи інші спільноти мають визнавати конституційні принципи країни проживання і повинні опановувати її мову, оскільки ставиться під сумнів комунікація та інтеграція їх у суспільство, внаслідок чого можуть виникати конфліктні ситуації. Водночас іноземці в мультикультурному суспільстві повинні поділяти базові принципи і норми, оскільки жодне плюралістичне суспільство не може існувати без визнання основних цінностей і основоположних правил, які лежать в його основі. Так, якщо конституція гарантує свободу віросповідання, то вона, у будь-якому випадку, встановлює певні правові обмеження, адже свобода закінчується там, де може назрівати конфлікт з іншими базовими правами, такими як свобода совісті, рівноправність жінок і чоловіків, свобода слова.

До речі, тенденція до „старіння” населення розвинених країн обумовлює необхідність припливу мігрантів. Ця тенденція привела до того, що за останні тридцять років значну частину населення таких країн стали складати етнічні групи іммігрантів (араби, турки, китайці, пакистанці, латиноамериканці, росіяни, українці), які для свого безпечного існування

сформували свої громади, діаспори. Причому, з одного боку, вони прагнуть відтворювати свої етнокультурні стандарти, а з іншого - орієнтуються на цінності країни проживання. Така суперечлива ситуація формує особливу - „маргінальну ідентичність”, яка через несприятливі умови стає небезпечним суб'єктом життя не тільки для себе, але й для тих, хто їх оточує, тобто стає загрозою національній безпеці.

Що стосується України, то слід зазначити, що головними об'єктами національної безпеки тут є: людина і громадянин - їх конституційні права і свободи; суспільство - його духовні, морально-етичні, культурні, історичні, інтелектуальні та матеріальні цінності, інформаційне і навколишнє природне середовище та природні ресурси; держава - її конституційний лад, суверенітет, територіальна цілісність і недоторканність, а основними суб'єктом - держава (державні органи влади) [2].

Отже національна безпека визначається як захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої гарантуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам [3]. Ключовим поняттям національної і соціальної безпеки є національний інтерес, який, з одного боку, генетично пов'язаний з етнокультурною традицією кожного народу, а з іншого - сукупністю соціально-економічних і політичних інтересів суспільства й держави. В сучасних умовах етнічне підґрунтя через полікультурні тенденції в розвитку суспільства замінюються на нові - цінності, пов'язані з формуванням загальнонаціонального ідеалу, підвищенням рівня і якості життя та рівня соціальної безпеки. Проте, незважаючи на процеси глобалізації, більшість сучасних держав власні національні інтереси пов'язує, у першу чергу, із забезпеченням безпеки своєї нації та свого народу.

В Україні за останнє десятиліття сформувалися два підходи до розуміння проблеми національної безпеки, які базуються на різних ідеологемах: консервативній і ліберально-демократичній. Якщо консервативний підхід на передній план висуває питання „жорсткої” (військової) безпеки, то ліберально-демократична ідеологема основним своїм завданням вважає використання „м'яких” (невосних) чинників безпеки, виходячи з того, що найсерйозніші загрози безпеці країни виникають не за межами України, а в ній самій. Неоднозначне трактування поняття „нація” призводить до суперечливого осмислення загроз внутрішній безпеці суспільства і цілісності держави. Це з одного боку. З іншого ж боку, це сформований глобальний простір, що ґрунтується на цінностях лібералізму та економічної свободи, який далеко не забезпечує рівних можливостей країнам, залученим у цей процес. Це викликає негативні наслідки, зокрема, втрату державами низки своїх повноважень, нові форми колоніальної залежності та вибухи конфліктів.

Небезпека виникнення воєнних конфліктів, зростання взаємозалежності,

яка нав'язує обмеження в застосуванні військової сили, а також етнічні проблеми, пов'язані з ситуацією гарантованого взаємного знищення, сприяли появі нових уявлень про безпеку. Безпека нині розглядається як єдине ціле, тобто зниження рівня безпеки однієї сторони неминуче знижує рівень безпеки іншої. На цій основі й формуються нові моделі безпеки (одполярні, багатополярні, універсальні) та оновлюються попередні концепції безпеки [4]. Так, всеосяжна колективна безпека має відповідати умовам, яких часто не просто дотримуватися. Серед них можна виділити п'ять груп: моральні, інституційні, юридичні, системні і ситуаційні. Моральні умови стосуються принципів незастосування сили в конфліктах, що виникають між країнами, і неподільності світу як стану міждержавних відносин, а також невтручання „третьої сторони” при вирішенні спірних питань. До другої групи включено зміцнення і вдосконалення діяльності ООН як всесвітньої організації безпеки, її інститутів, а також збройних сил, здатних ефективно вирішувати питання, пов'язані з покаранням агресора або з розв'язанням кризових ситуацій шляхом застосування миротворчих операцій. Третя група – це реальні повноваження Генеральної Асамблеї і Ради Безпеки ООН, виконання всіма державами норм і принципів ООН, ефективність діяльності Міжнародного Суду, неухильне дотримання всіма членами організації норм Статуту ООН. Умови четвертої групи стосуються необхідності мати сприятливе міжнародне середовище. Тут мається на увазі подолання біполярності, проблема скорочення озброєнь, розвиток економічних зв'язків, врахування інтересів недержавних учасників міжнародних відносин. Нарешті, п'ята група умов, необхідних для організації всеохопної системи колективної безпеки, може бути названа ситуаційною. До неї входять, перш за все, розробка загальноприйнятого визначення агресора, готовність всіх учасників організації з безпеки йти на ризик і жертви заради загальних інтересів, наявність сили, яка має перевершувати силу будь-якого потенційного агресора [5].

Національна держава, згідно з доктриною загальної безпеки (*commune securite*), не може мати виняткових прав у сфері забезпечення зовнішньої і внутрішньої безпеки. Однаковими з нею правами користуються й інші політичні суб'єкти (групи громадян, органи місцевого самоврядування, неурядові та недержавні організації, громадська думка).

Наступною особливістю є зміна уявлення про територію національної держави як пріоритетного об'єкту безпеки на уявлення про соціальну безпеку, тобто таку, яка передбачає соціальні умови, що забезпечують гідне життя, добробут і свободу людини [6]. На думку прихильників концепції безпеки людини (соціальної безпеки), нові громадянські конфлікти і масові порушення прав людини, зростання актів насилля, поширення наркоманії, тероризму, хвороб, деградація довкілля вимагають застосування нових стратегій у сфері безпеки, які мають включати наступні шість елементів: 1) за певних обставин необхідно рішуче втручатися в ситуацію, щоб захистити безпеку людей; 2) важливо оцінити практичні людські витрати

стратегії з точки зору ефективності державної і міжнародної безпеки; 3) політика безпеки повинна бути тісніше інтегрованою із стратегією підтримки прав особистості, демократії і розвитку; 4) з уваги на складний характер сучасних викликів, необхідно розширювати коло суб'єктів, пов'язаних із забезпеченням безпеки; 5) ефективність рішень залежатиме від тісної координації зусиль різних суб'єктів, включаючи політичних парламентарів, „блакитні берети”, спостерігачів за дотриманням прав людини і відповідальних за гуманітарну допомогу; 6) підвищення ролі організацій громадянського суспільства в просуванні людської безпеки, які у багатьох випадках довели свою ефективність у захисті безпеки індивідів [7].

В сучасних умовах мова має йти не про посилення тих чи інших силових структур і розширення їх правових можливостей у забезпеченні безпеки, а передусім про розвиток різних форм недержавних самокерованих організацій, які повинні здійснювати ефективний контроль за встановленням умов соціальної безпеки та безпечного розвитку з боку різних державних структур. До них можуть належати недержавні, неполітичні, некомерційні і неформальні організації, в тому числі й різні етнічні та поліетнічні громади.

Нове розуміння загальної безпеки висуває на провідне місце різні структури громадянського суспільства, здійснюючи тим самим відкритість держави щодо суспільства безпечного розвитку. У відомому сенсі рівень розвитку громадянського суспільства в XXI столітті зумовлюватиме характер як соціокультурних, так і етнонаціональних взаємозв'язків, спрямованих на забезпечення безпеки особи, суспільства, держави, людської цивілізації.

Як відомо, фундамент громадянського суспільства, на відміну від інших об'єднань, будується на таких цінностях, як переважання значущості людської особи над політичними, соціальними, економічними, культурними і національними інтересами. Суспільство формується не під впливом протиставлення різних культур, а під впливом їх позитивного взаємозбагачення, спрямованого на розкриття творчих можливостей кожної з них. Саме громадянське суспільство породжує культуру соціальної та національної безпеки, змінюючи тим самим умови, які створюють загрози, небезпеки. Якщо на рівні форм міжнародної взаємодії, що традиційно склалися, як легітимні суб'єкти національної безпеки могли виступати лише певні держави, то в умовах полікультурного співіснування необхідним є вироблення нової моделі безпеки на рівні наднаціонального – загальногромадянського співіснування. Причому слід уточнити, що поняття „громадянське суспільство” і „громадянська культура” не заперечують національної культури суспільства, а доповнюють його новим змістом, спрямованим на цілісне забезпечення безпеки різних народів, суспільств, націй, держав завдяки формуванню якісно нової системи суспільних цінностей і нової, об'єднавчої ідеології.

Перші кроки в науковій рефлексії такої ідеології вже зроблено через обґрунтування консолідуючої української ідеології, яка містить і лібералізм, і консерватизм, і патріотизм, і елементи релігійних ідеологій. Проте слід відзначити, що гуманітарне знання сфери політики вступає в інтелектуальну і політичну суперечність з ідеологією. Якщо, згідно з останньою, в сучасному світі відбудуться зміни, які не обов'язково узгоджуються з певними закономірностями і залежать від волі людей, а основною стратегією розвитку незахідних соціокультурних утворень є модернізація, під якою розуміють перехід, котрий часто зумовлюється відходом людей від традиційних форм буття до сучасних, то суспільствознавство визнає, що світовий розвиток зосереджується не на уніфікації культур, не на механічному повторенні усіма заданого шляху, а на використанні культурної, соціальної і політичної різноманітності. Але в розвинених країнах ідеологія, незважаючи на всіляке її заперечення, є, як і раніше, дієвим механізмом. Так, США досить терпимо ставляться до різних груп, що володіють абсолютно різними ідентичностями (етнічними, релігійними, сексуальними) всередині свого мультикультурного суспільства, але при цьому абсолютно не терплять жодного відхилення від заданого зовні стандарту [8]. Тому цілком закономірно, що західна демократія, наполягаючи на непорушності й універсальності західних цінностей, зазнає небезпечної деформації – вона стає антидемократичним запереченням всесвітності як цілісності [9]. На сторінках журналу „Foreign Affairs”, наприклад, його головний редактор Ф. Закарія пише: „Вісімдесят років тому Вудро Вільсон увів Америку в ХХ століття під гаслом зробити світ безпечним для демократії. В міру входження в наступне століття постає завдання зробити демократію безпечною для світу” [10]. Беручи до уваги таку суперечливість, маємо уточнити, що, по-перше, ідеологія сама по собі не є наукою, тобто системою об'єктивних знань про світ; по-друге, вона завжди відбиває інтереси певної групи суспільства. Чим більшою і впливовішою є група, тим ширшою і значимішою стає її ідеологія. За К. Марксом, ідеологія – це помилкова свідомість, яка виражає інтереси певного класу, а видається за суспільну [11].

В сучасних умовах ідеологія використовується для збереження існуючого порядку, претендуючи на об'єктивне і повне знання про людське буття. Тому сутністю ідеології є не тільки вплив на свідомість і поведінку людей у певних інтересах, з певною метою, але й мобілізація позитивної соціокультурної енергетики, необхідної для відтворення і збереження певного суспільства, домагаючись тим самим усвідомлення та реалізації загальнонаціональних цілей.

Отже можемо зробити висновок, що формування соціальної та національної безпеки в полікультурному суспільстві, її політологічне осмислення дає можливість виявити значущість цього явища в розвитку будь-якої системи, сформулювати основні ціннісні положення

політики безпеки як політики безпечного розвитку суспільства завдяки громадянському єднанню і загальнонаціональній консолідації.

Література:

1. www.info@nlo.magazin.ru
2. Закон України „Про основи національної безпеки” від 19 червня 2003 р., ст. 3.
3. Закон України „Про основи національної безпеки” від 19 червня 2003 р., ст. 4.
4. **Сергунин А. А.** Изучение проблем безопасности // В кн.: Российская наука международных отношений: новые направления. М., 2005. – С. 242 – 250.
5. Див.: **Богатуров А. Д.** Великие державы на Тихом океане. М., 1997; Вызовы безопасности и защита геополитических интересов России. М., 1999; Российская наука международных отношений: новые направления. М., 2005.
6. **Rothschild E.** What is security. Daedalus. 1995. Summer. P. 55.
7. Див.: **Торкунов А. В.** Современные международные отношения. М., 1999; **Косолапов Н. А.** Национальная безопасность в меняющемся мире // Мировая экономика и международные отношения. № 10. 1992; **Гаджиев К. С.** Геополитика. М., 1997;
8. **Немчинов В. М.** Проблема стабильности и нестабильности в поликультурном обществе // Поликультурное общество: стабильность и коммуникация: Материалы 7-й международной философской конференции. М., 2003. С. 57.
9. **Максименко В.** Происходит ли „глобализация”? // Pro et contra. Т. 4., № 4, с. 89.
10. **Zakaria F.** The Rise of liberal democracy // Foreign Affairs. 1997. Vol. 76.6. P. 43.
11. **Маркс К., Энгельс Ф.** Собр. соч. 2-е изд. Т. 13. С. 7.

Інноваційний розвиток суспільства в контексті циклічного розвитку продуктивних сил

Микола Дмитренко,
кандидат політичних наук,
заступник директора Інституту оперативної діяльності
та державної безпеки
Служби безпеки України

Стаття присвячена дослідженню проблем і перспектив інноваційного розвитку суспільства в контексті теорії „довгих хвиль”, причинно-наслідкових закономірностей циклічного оновлення технологічних структур продуктивних сил. Таке оновлення відбувається через певні проміжки часу внаслідок кількісного нагромадження відповідних удосконалень.

Науковці безпосередньо пов'язують інноваційну діяльність з постіндустріальною стадією розвитку суспільства та розвитком інформаційно-комунікативних технологій, заснованих на обміні знаннями, що прийшли на зміну індустріальним технологіям. Основний акцент робиться на тому, що в постіндустріальному суспільстві всі сфери людської діяльності базуються на володінні інформацією й технологічних інноваціях. Тим часом, в Україні ще дуже мало виконується ґрунтовних наукових досліджень щодо інноваційних технологій, які визначають форму і зміст соціально-економічного розвитку суспільства.

Актуальність дослідження проблем та перспектив інноваційного розвитку суспільства обумовлюється тим, що країни, які не можуть ані виробляти, а ні використовувати технології, загалом опиняються на узбіччі прогресу. При цьому визначальною умовою прогресу стає розвиток індивідуальності, інтелектуальний розвиток усієї нації і кожного громадянина зокрема.

Мета статті – здійснити системний аналіз циклічних коливань в економіці та їх зв'язку з технічними нововведеннями, розвитком новітніх технологій, активізацією теоретичних і прикладних досліджень у цій сфері.

Утвердження парадигми інноваційного розвитку пов'язується з

виявленням довгочасних циклічних коливань в економіці. Однією з перших спроб наукового їх осмислення став опублікований 1878 року англійським економістом В. Джевонсом статистичний аналіз, в якому доводилася наявність поряд із середньо- і короткостроковими циклами ще й довгочасних коливань ділової активності [1, с. 110].

М. Туган-Барановський виявив, що циклічні коливання в економіці прямо залежать від технічних нововведень. Вчений дав наукову інтерпретацію причинно-наслідкових зв'язків циклічного характеру капіталістичного відтворення й обґрунтував методологічні засади прогнозування ринкової економічної кон'юнктури [2, с. 16]. Його праця „Промислові кризи в сучасній Англії, їх причини і вплив на народне життя” була першою серйозною спробою вченого знайти відповідь на такі пекучі проблеми сучасності, як закономірності розвитку капіталізму та значення теорії марксизму у їх розв'язанні. Вивчаючи фабричне законодавство Англії, матеріали бюджетних обстежень, парламентських комісій тощо, вчений систематизував величезні за обсягом дані з історії криз в Англії, на основі яких запропонував якісно новий, порівняно з Марксовим, аналіз закономірностей еволюції капіталізму [3, с. 5 - 6]. На основі аналізу промислових криз, передусім в Англії, та здобутків сучасної йому економічної теорії, дослідник доходить висновку, що закономірність криз впливає з трьох особливостей капіталістичного господарства, а саме: „1) капіталістичне господарство є господарство антагоністичне; 2) капіталістичне господарство... має тенденцію до необмеженого розширення виробництва; 3) капіталістичне господарство в цілому є господарство неорганізоване” [4, с. 242].

М. Туган-Барановський приділив багато уваги виявленню причин і характерних особливостей періодичності криз, які у своєму розвитку охоплюють стадії пожвавлення, застою, піднесення і занепаду, показав зовнішні прояви, що характеризують перехід від однієї фази господарського циклу до наступної. Він вважав, що „криза залежить не тільки від випадкових причин, властивих певному історичному моменту, але й від постійних, загальних причин, властивих сучасному культурно-економічному ладу” [4, с. 10]. Підбиваючи підсумки свого дослідження, вчений наголошував на тому, що його метою було довести, що „періодичність криз є неминучим супутником розвитку капіталістичного господарства. Циклічні коливання капіталістичної промисловості, зміна періодів промислового піднесення і спаду має своєю головною сферою галузі промисловості, що створюють засоби виробництва і передусім залізобетонне виробництво, а також різні галузі промисловості з оброки заліза і дерева. Потім йдуть кам'яновугільне виробництво і взагалі гірничозаводська справа, будівельна промисловість” [2, с. 18]. Оскільки „періодичні кризи викликаються періодичною зміною розширення і скорочення виробництва основного капіталу” [4, с. 381], то найбільші коливання мають спостерігатися у виробництві машин і знарядь праці, а

також у гірничовидобувній промисловості.

М. Кондратьєв, продовжуючи дослідження свого вчителя М. Туган-Барановського, у 1920-х роках опублікував низку аналітичних досліджень з проблем довгочасних циклів в економіці: „Світове господарство та його кон'юнктури під час і після війни”, „Співні питання світового господарства і кризи (відповідь нашим критикам)”, „Великі цикли кон'юнктури”, „До питання про великі цикли кон'юнктури”, „Великі цикли кон'юнктури: Доповіді та їх обговорення в Інституті економіки” (спільно з Д. Опаріним) [5, с. 159].

Опрацювавши за допомогою математичних методів дані про зміни низки найважливіших показників стану економіки Англії, Франції, Німеччини та США кінця XVIII - початку XX століття, М. Кондратьєв обґрунтував існування так званих „великих циклів”, або „довгих хвиль” розвитку ринкової економіки, що увійшли в історію економічної думки як видатне відкриття XX століття під назвою „цикли Кондратьєва”. Такі цикли (хвилі) утворюються від кожного базового нововведення і тривають від 45 до 60 років. Теорією „довгих хвиль” встановлено, що матеріальною їх основою в економіці є структурне оновлення технологічного способу виробництва. Причому цей процес здійснюється двоюко: еволюційно, коли поступово вдосконалюються існуючі технології, та революційно, коли відбуваються докорінні зміни в матеріалізації наукових знань, часткові (в окремих галузях) або загальні технічні революції. Ці процеси взаємопов'язані, вони доповнюють і зміцнюють одне одного: еволюційний шлях дає можливість повною мірою використати потенціал існуючих технологій, підготувати умови для стрибка у їх розвитку. Технічні революції означають перехід до нових технологічних принципів, які потім поширюються еволюційно. Зрештою загальні технічні революції стають серцевиною революції в продуктивних силах, знаменують піднесення їх на якісно новий ступінь розвитку. Одночасно відбуваються якісні зміни в розвитку людини як головної продуктивної сили, зростання ефективності та продуктивності її праці [6, с. 394 - 395].

Все це, на думку М. Кондратьєва та його послідовників, дає підстави говорити про закономірності циклічного оновлення технологічних структур продуктивних сил суспільства, що періодично повторюються в міру кількісного нагромадження відповідних удосконалень через певні проміжки часу. При цьому важливо враховувати й те, що циклічний розвиток продуктивних сил органічно пов'язаний зі всіма суспільно-економічними, політичними і гуманітарними чинниками суспільного процесу. Між ними існує прямий і зворотний зв'язок, особливу роль тут відіграють економічні чинники [1, с. 111].

М. Кондратьєв вивів чотири емпіричні передумови великих циклів [7]: 1) напередодні і на початку висхідної хвилі кожного довгого економічного циклу спостерігаються глибокі зміни в економічному житті суспільства. Вони виражені в значних змінах у техніці (чому передують, у свою чергу,

значні технічні відкриття та винаходи), залучення до світових економічних зв'язків нових країн, зміни в добуванні золота та грошовому обсязі; 2) на періоди висхідної хвилі кожного великого циклу припадає велика кількість соціальних зрушень (війн, революцій); 3) періоди низхідної хвилі кожного великого циклу супроводжуються тривалою та особливо виразною депресією сільського господарства; 4) у періоди висхідної хвилі кожного великого циклу середні капіталістичні цикли характеризуються стислістю депресій та інтенсивністю підйомів, а в періоди низхідної хвилі великого циклу спостерігається зворотна картина.

Такі передумови, за з М. Кондратьєвим, не виникають випадково. Зміни в техніці викликаються попитом виробництва, створенням умов, за яких застосування винаходів стає можливим і необхідним. Інтенсивність науково-технічних відкриттів та винаходів обумовлюється попитом економічної дійсності та попереднім розвитком науки і техніки. Сам розвиток техніки, на думку М. Кондратьєва, включається в закономірний процес економічної динаміки [6, с. 395].

Війни і революції є наслідком створеної соціально-економічної та соціально-політичної обстановки. Потреба в освоєнні нових територій та міграції населення - результат таких же обставин. Отже означені явища відіграють роль не випадкових поштовхів, а є частиною механізму, що забезпечує хвилеподібний розвиток. Кожна наступна фаза - результат кумулятивних процесів, що нагромаджуються в ході попередньої фази [5, с. 161].

У праці „Довгі хвилі кон'юнктури” М. Кондратьєв уточнює, що хвилеподібність це не що інше, як процес відхилення від станів рівноваги, до яких прагне капіталістична економіка. Рівновага основних капітальних благ (виробнича інфраструктура плюс кваліфікована робоча сила) з усіма факторами господарського і суспільного життя визначає діючий технічний спосіб виробництва. Коли ця рівновага порушується, то виникає необхідність у створенні нового запасу капітальних благ [5, с. 162].

Сьогодні визнано, що, згідно з теорією довгих хвиль, науково-технічний прогрес розвивається хвилеподібно з циклами 50 - 60 років, у структурі яких виокремлюються дві ланки розвитку - низхідна і висхідна хвилі. Низхідна хвиля триває приблизно 20 - 25 років, пов'язана вона зі зміною усталених базисних технологій і технологічних структур виробничої системи суспільства. У межах цього періоду особливо гостро проявляються економічні кризи малих і середніх циклів. Висхідна хвиля триває близько 25 - 30 років. Вона також не виключає циклічних криз, пов'язаних з оновленням виробничих фондів, однак ці кризи відбуваються, як правило, на рівні високої кон'юнктури. Період „великого піднесення” пов'язаний з масовим поширенням нових технологій і відповідним зародженням нових провідних галузей економіки. Це відкриває можливості для одержання прибутку, сприяє розширенню інвестиційного процесу, виробництво потребує залучення додаткової робочої сили, зростає заробітна платня.

Водночас в ході просування економіки до верхньої точки великого циклу в господарстві починають нагромаджуватися тенденції зростання витрат, пов'язаних з інноваційним процесом, зростає напруження на ринку позичкового капіталу, підвищуються відсоткові ставки. Наростають й інші суперечності, які вже не можна вирішити шляхом технологічного оновлення виробництва. Вони прориваються назовні у формі глибокої кризи, яка знаменує початок нової фази великого циклу [6, с. 397].

Теорія довгих хвиль в економіці отримала широке визнання на Заході передусім як така, що обґрунтовує циклічні кризи виробництва. Й. Шумпетер, якого сучасна світова економічна думка визнає як засновника інноваційної теорії довгих хвиль, побачив можливість прискореного подолання чергового спаду через активізацію радикальних техніко-економічних нововведень. Втім ще до знайомства з теорією М. Кондратьєва, 1913 року, Й. Шумпетер опублікував фундаментальну працю „Теорія економічного розвитку” [8], метою якої була наукова розробка саморозвитку економіки, пошук відповіді на питання, „як економічна система сама по собі створює ту силу, що її безперервно змінює”. Він вважав, що при капіталізмі немає іншого прибутку окрім чистого доходу від підприємництва, а більшість власників капіталу отримують не прибуток, а лише винагороду за свою працю. Проте деякі підприємці не бажають миритися з таким становищем. Вони впроваджують у виробництво нові товари і види техніки, відкривають нові ринки та джерела сировини, по-новому організовують виробництво. „Нове, – писав Й. Шумпетер, – не виростає із старого, а з'являється поряд зі старим, виштовхує його і змінює усі відносини таким чином, що виникає необхідність специфічного процесу його окремого дослідження” [8, с. 389]. Він стверджував, що інноваційні зміни відбуваються протягом коротких проміжків часу завдяки впровадженню нового виробництва, освоєнню нового, отриманню нового, реалізації діючого. Ці складові інноваційних змін визначають форму і зміст економічного розвитку [8, с. 159].

Коли інновації охоплюють все більше взаємозалежних галузей, в економіці розпочинається період прискореного зростання. Він триває доти, доки інновації не охоплюють більшу частину виробництва, а тоді підприємницький прибуток починає розсіюватися і, нарешті, зовсім зникає. При цьому економіка повертається до того ж стану, що й до піднесення. З цього не випливає, що припинення підйому переростає в кризу. Кризи Й. Шумпетер пояснює впливом зовнішніх факторів [5, с. 163]. Таким чином, модель економічного розвитку Й. Шумпетера, як зазначає В. Гесць, може бути подана у вигляді нескінчених послідовних переходів від одного стану „рівноваги” („стійкої чи нестійкої”) економіки через „збурення” до нового, вищого рівня. Це, власне, й означає економічний розвиток [9, с. 22].

Як уже зазначалося, за допомогою теорії довгих хвиль Й. Шумпетер знайшов можливість прискореного подолання чергового спаду через активізацію радикальних технічних нововведень. У результаті була

встановлена ще одна можливість використання нововведень, зокрема те, що джерелом прибутку може бути не тільки зміна цін або економія на витратах, але й радикальна зміна виробу [10]. Фірми стали розробляти свою „інноваційну політику” – динамічну систему продуктивних нововведень, що забезпечує ринок відповідно до його кон’юнктури. Можна стверджувати, зазначає А. Пригожий, що теорії сучасного маркетингу засновуються не стільки на ціновому механізмі, скільки на інноваційному [11, с. 768].

Отже сьогодні, завдяки працям М. Туган-Барновського, М. Кондратьєва і Й. Шумпетера, циклічність розглядається як загальна форма руху світового господарства і національних господарств, що виражає нерівномірність функціонування різних елементів національного господарства, зміну еволюційних та біфуркаційних стадій його розвитку. Йдеться про неперервне коливання ділової активності, злети і падіння ринкової кон’юнктури, чергування екстенсивного та інтенсивного типів економічного зростання. Циклічність – це рух від однієї макроекономічної рівноваги в масштабах щонайменше національної економіки до іншої. Епіцентром циклічного руху є криза, у якій поєднуються межа та імпульс зростання економіки. Криза утворює вихідну базу для нових капіталовкладень і нововведень, спонукаючи до оновлення на базі нової техніки, яка здатна не лише відтворити докризовий рівень прибутку, а й забезпечити вищий його рівень.

Вже загальноновизнано, що науково-технічний прогрес розвивається хвилеподібно з циклами 50 – 60 років. Великі цикли М. Кондратьєва або інноваційні хвилі Й. Шумпетера, відлік яких починається з промислової революції XVIII сторіччя в Англії, з’являються та вщухають в окреслений період. Кожна нова хвиля несе з собою початок наступної „нової економічної епохи, що характеризується швидким зростанням інвестицій, услід за якою йде новий спад. Проте після кожної нової хвилі економіка в цілому стає все більш багатішою. Кожен такий цикл розвитку в сучасній економічній літературі отримав назву технологічного укладу. Вважається, що протягом останніх століть в історії інноваційної еволюції було п’ять хвиль, у результаті яких утворилось п’ять технологічних укладів” [6, с. 395].

Перша інноваційна хвиля була викликана появою парових двигунів і розвитком текстильної промисловості та металургії. Відповідний технологічний уклад тривав з 1780-х по 1830 – 1840 роки. Друга хвиля, пов’язана з появою залізничного транспорту та розвитком сталеливарної промисловості, тривала 50 років і завершилась приблизно в 1890 – 1900 роках. Третя хвиля, що також тривала близько 50 років, була пов’язана з широким використанням електроенергії та розвитком двигунів внутрішнього згорання, важкого машинобудування й електротехнічної промисловості на базі використання сталевих прокатів, досліджень у галузі хімії. Та хронологічні межі третього технологічного укладу трактуються в літературі не однаково: за різними джерелами, він завершується в 1930

-1950 роках. Четвертий технологічний уклад передбачав подальший розвиток енергетики, яка ґрунтується на використанні нафти і нафтопродуктів, газу, засобів зв'язку, нових синтетичних матеріалів. І ті автори, що датують початок четвертої хвилі початком 1950-х років, і, ті, котрі вважають, що вона розпочалася на двадцять років раніше, вказують на її завершення наприкінці 1980-х років. Це означає, що окремі автори дотримуються думки, що час панування укладів з цього моменту починає скорочуватися, адже четверта хвиля, рушійною силою якої стали досягнення в хімічній промисловості, електроніці, аерокосмічній промисловості, за їхніми даними, тривала трохи більше 35 років. Скорочення часу панування укладів, вважає В. Семиноженко, можна пояснити підвищенням ролі і значення інновацій в економічному розвитку та небувалою активізацією інноваційної діяльності окремих компаній і держав [12, с. 7].

П'ята хвиля та економічний уклад, які розпочалися близько 1989 року з поширення корпоративних мереж типу „клієнт-сервіс”, Інтернет, розвитку програмного забезпечення, мультимедіа й телекомунікацій, триває. Цей технологічний уклад активно генерує створення та безперервне вдосконалення нових машин і обладнання (комп'ютерів, роботів, різного роду автоматів), інформаційних систем (баз даних, локальних та інтегральних обчислюваних систем переробки інформації). Протягом циклу п'ятого укладу зростає роль природного газу й нетрадиційних джерел енергії.

Ця хвиля вже не далека від завершення: вона має тривати близько 20 - 25 років та, за деякими прогнозами, завершитися новим технологічним стрибком десь у 2010 - 2015 роках. Тому окремі дослідники цілком обґрунтовано вказують на формування в надрах п'ятого укладу технологій шостого економічного укладу. До його ключових напрямів належать біотехнології, системи штучного інтелекту, КАІС-технології, глобальні інформаційні мережі та інтегровані високошвидкісні транспортні системи, комп'ютерна освіта. Хоча для економічної системи будь-якої країни властиве одночасно функціонування кількох укладів (один зароджується, другий переважає, третій відмирає), стратегічне значення для економіки має уклад, що народжується, уклад, який здійснює на даний момент незначний вплив на приріст ВВП, але саме він формує напрям розвитку країни на десятиріччя вперед [12, с. 7 - 8].

Як доведено теорією довгих хвиль в економіці, у переддень утвердження нового економічного укладу набувають надзвичайної ваги інновації та інноваційна діяльність загалом. Окрім того, в умовах, коли п'ятий економічний уклад, який нині переважає в економіках світових лідерів глобалізації та, згідно з багатьма прогнозами, завершує довгий цикл розвитку індустріального суспільства, а шостий технологічний цикл, який розпочнеться з кінця другої чверті XXI сторіччя, ознаменує собою повний перехід до глобальної постіндустріальної інформаційної

економіки, інноваційна діяльність стає дедалі більш затребуваною. Адже сучасне розуміння інноваційної діяльності безпосередньо пов'язане з постіндустріальною стадією розвитку суспільства, розвитком інформаційно-комунікативних технологій, які прийшли на зміну індустріальним технологіям, котрі домінували в капіталістичній системі. У постіндустріальному суспільстві всі сфери людської діяльності базуються на владі інформації та технологічних інновацій, швидкість появи яких зростає щомісяця.

М. Мойсеев зазначав, що сорок років тому основа могутності будь-якої країни, темпи її поступу визначались насамперед кількістю виплавленої сталі, виробленої енергії, видобутої з надр сировини. Та поступово пріоритетна роль перейшла до електроніки, обчислювальних машин, високих технологій. Сьогодні стає більш очевидним, що нові горизонти прогресу будуть відкриватися тим країнам, суспільний устрій яких виявиться здатним максимально забезпечити реалізацію творчого потенціалу своїх громадян. Це, зазначає А. Гальчинський, об'єктивний базис для становлення нового, вже некапіталістичного за своїм змістом виробництва, нового некапіталістичного суспільства [13, с. 35]. Отже, зазначає вчений, капіталізм виконав свою місію. Однією з його визначальних заслуг стало забезпечення суттєвого прискорення економічного прогресу [1, с. 176].

В епоху глобалізації та інформаційної революції розвиток людини, особистості як ніколи стає показником рівня прогресу кожної країни та набуває статусу головного важеля її подальшого розвитку. Водночас глобалізація загострює поділ між країнами залежно від їх рівня технологічного розвитку і конкурентоспроможності. В результаті країни, здатні продукувати технології, які набувають глобального поширення, стають панівними; країни, які можуть ефективно використовувати ці глобально поширені технології, опиняються в підлеглому становищі, але рухаються в ногу з прогресом; а ті країни, що не можуть ані виробляти, ані використовувати технології загалом опиняються на узбіччі цивілізації. При цьому головним критерієм, визначальною умовою розподілу країн між цими групами стає розвиток індивідуальності, інтелектуальний розвиток усієї нації і кожного громадянина, характерний для тієї чи іншої країни [14, с. 4].

Інтелектуальний розвиток людини є, у свою чергу, необхідною передумовою її життя в умовах постіндустріальної економіки, яка передбачає безперервне технологічне оновлення виробництва та розширене відтворення знань, їх швидке оновлення, не відчуження в процесі обміну, а також відносну доступність для використання. Один із засновників теорії постіндустріального суспільства Д. Белл писав, що „постіндустріальне суспільство визначається як суспільство, в економіці якого відбувся перехід від переважного виробництва товарів до виробництва послуг, проведення досліджень, організації системи освіти та якості життя; в

якому клас технічних фахівців став основною професійною групою і, що найважливіше, в якому впровадження нововведень... все більшою мірою стало залежати від досягнень теоретичного знання..." [15, с. 27].

Дійсно, наукові дослідження дають людині нові знання, які трансформуються в технології та продукти наукомісткого виробництва, стимулюють зростання продуктивності праці, зниження матеріаломісткості та енергоємності, сприяють конкурентоспроможності суспільного виробництва, прискорюючи темп нагромадження суспільного прибутку, змінюючи мотивації трудової діяльності, і тому виступають фактором постіндустріального економічного розвитку" [16, с. 5]. Це означає, що без створення належних умов для інтелектуального розвитку кожної людини, яка забезпечує, у свою чергу, нагромадження інтелектуального капіталу окремої нації та всієї людської спільноти, інноваційний розвиток на основі високих технологій не лише немислимий, але й небезпечний.

Сьогодні не лише в Україні, але й у всьому світі тривають дебати щодо ролі інформаційно-технологічної революції та глобалізації в подальшому розвитку людства. На думку прихильників технологій, на людство чекає краще майбутнє лише за умови подолання перешкод для інновацій та конкуренції. Адже інформаційні та комунікаційні технології сприяють економічному розвитку і матеріальному добробуту, бо уможливають владу, знання і творчість. Супротивники глобалізації переймаються здебільшого її витратами - згоранням виробництва, зменшенням кількості робочих місць, соціальною незахищеністю, зростанням злочинності та життєвою неупорядкованістю, вбачаючи в глобалізації лише відновлену версію традиційної капіталістичної ідеології. Насправді, зазначає М. Кастельс, все виявляється складнішим, ніж зображують наведені точки зору. Теперішні перспективи соціального розвитку визначаються можливістю утворення синергетичної взаємодії технологічних інновацій та людських цінностей, що обумовлює таку перебудову організацій та інститутів, яка створить позитивні зв'язки між продуктивністю, гнучкістю, солідарністю, безпекою, співробітництвом і відповідальністю в межах нової моделі розвитку, здатної забезпечити соціальну та екологічну стабільність [17, с. 82].

Література:

1. Гальчинський А. Глобальні трансформації: концептуальні альтернативи. Методологічні аспекти: Наук. вид. - К.: Либідь, 2006. - 312 с.
2. Залупко С. М. Наукові новаторства Михайла Туган-Барановського і його „Основи політичної економіки” // Туган-Барановський М. І. Основи політичної економії. Науковий редактор, автор передмови і вступної статті С. М. Залупко. - Львів: Видавничий центр Львівського національного університету імені Івана Франка, 2003. - С. 7 - 42.

3. **Горкіна Л. П.** Михайло Іванович Туган-Барановський - мислитель, вчений, громадянин // Туган-Барановський М. І. Політична економія. Курс популярний. - К.: Наукова думка, 1994. - С. 3 - 55.

4. **Туган-Барановський М. И.** Периодические промышленные кризисы. История английских кризисов. Общая теория кризисов. Петроград, 1923.

5. Международные стратегии экономического развития: Учеб. пособие / Под ред. Ю. В. Макогона. - К.: Знання, 2007. - 461 с.

6. **Гальчинський А. С.** та ін. Основи економічних знань: Навч. посіб. / А. С. Гальчинський, П. С. Єщенко, Ю. І. Палкін. - К.: Вища шк., 2002. - 543 с.

7. **Кондратьев Н. Д.** Большие циклы конъюнктуры // Вопросы конъюнктуры. - М., 1925. - Т. 1 - Вып. 1.

8. **Шумпетер Й.** Теория экономического развития (Исследования предпринимательской прибыли, капитала, кредита, процента и цикла конъюнктуры). - М: Прогресс, 1982. - 455 с.

9. **Геець В. М.** Нестабільність та економічне зростання. - К.: Інститут економічного прогнозування, 2000. - 344 с.

10. **Хартман В., Шток В.** Критический анализ буржуазных теорий и практики управления промышленными исследованиями и разработками. Пер. с нем. - М.: Прогресс, 1979.

11. **Пригожий А. И.** Методы развития организаций. - М.: МЦФЗР, 2003. - 864 с.

12. **Семиноженко В.** Украина наравне с мировыми лидерами: „воздушный замок” или достижимая цель? // Ойкумена. Альманах сравнительных исследований политических институтов, социально-экономических систем и цивилизаций. - Выпуск 4. - Харьков: Константа, 2006. - С. 7 - 12.

13. **Гальчинський А. С.** Становлення суспільства постформаційної цивілізації: Навч. посібник. - К.: Вища школа, 1993. - 107 с.

14. **Кремень В. Г.** Освіта і наука в Україні - інноваційні аспекти. Стратегія. Реалізація. Результати. - К: Грамота, 2005. - 448 с.

15. **Иноземцев В.** История и методологические основы постиндустриальной теории // Новая постиндустриальная волна на Западе. Антология / Под ред. В. Л. Иноземцева. - М.: Akademia, 1999. - С. 10 - 66.

16. **Геец В., Семиноженко В.** Доктрина экономики знаний - основа постиндустриального развития Украины // Ойкумена. Альманах сравнительных исследований политических институтов, социально-экономических систем и цивилизаций. - Выпуск 3. - Харьков: Константа, 2005. - С. 4 - 19.

17. **Кастельс Мануель.** Інформаційні технології, глобалізація і соціальний розвиток // Економіка знань: виклики глобалізації та Україна. Під загальною редакцією А. С. Гальчинського, С. В. Львовичкіна, В. П. Семиноженка. - К.: НІСД, 2004. - С. 81 - 104.

Інституціональний вимір культурної політики Європейського Союзу

Тетяна Ковальчук,

аспірант Інституту міжнародних відносин

Київського національного університету

ім. Т. Шевченка

У статті аналізується інституціональний вимір культурної політики Євросоюзу, розглядається процес формування та еволюції інституціоналізації європейської культурної політики, досліджується співвідношення інституціонального і культурного факторів європейської інтеграції, висвітлюється розвиток європейського громадянства в контексті формування загальноєвропейської політичної культури.

Початок інституціоналізації європейської культурної політики було покладено Європейською культурною конвенцією 1954 року. Цей документ передбачав реалізацію трьох основних політичних цілей: визнання громадянами усіх європейських країн спільної культурної спадщини; розвиток мобільності та обміну громадян з метою взаєморозуміння; широке загальноєвропейське культурне співробітництво.

Аналіз співвідношення інституціональних і культурних аспектів інтеграції в Європі у другій половині XX століття засвідчує, з одного боку, конструктивні можливості політики з утворення транснаціональних та супранаціональних інститутів нової моделі європейського соціально-економічного і політичного порядку, а з іншого боку, роль культури і відповідного інтеграційного проекту, що функціонує в межах концепції „європейського націоналізму”.

Транснаціональна модель європейського націоналізму як складова спільного інтеграційного проекту не є визначальною. За своїм значенням вона поступається інституціональній складовій стратегії європейської інтеграції. Та все ж культурний фактор значною мірою визначає специфіку інституціональної системи, яка нині формується, а відтак і спрямування та зміст самої європейської інтеграції. Концепція європейської інтеграції та визначення форми об'єднання у суспільній свідомості спочатку пов'язувалися з демократичними принципами і легітимністю транснаціональних інституціональних структур, які тоді утворювалися.

Культура як основоположний фактор європейської ідентичності, що нині формується, є наріжним каменем встановлення легітимності і демократії в межах інституціональної системи.

Дослідник антропології культурної політики ЄС і європейської інтеграції К. Шор вважає, що популярна теза щодо „дефіциту демократії” в умовах глобалізації в цілому та в Європейському Союзі зокрема, насправді є симптомом глибокого „дефіциту культури”, який обумовлюється тим, що їй досі лишаються невизначеними фундаментальні засади процесу інтеграції.

Основою інтеграції має бути реальна європейська ідентичність – спільна культурна спадщина (система цінностей і символів, історичних пам’яток, традицій та інших елементів культури), яку готова поділяти вся європейська спільнота. Концепції „європейського націоналізму”, „європеїзації”, ідея „європейської ідентичності” та „європейської спадщини” стають невід’ємною складовою сучасного дискурсу європейської інтеграції та вирішення проблеми легітимації системи її інститутів як основи консолідації.

Початок європейської інтеграції характеризувався наявністю у суспільній свідомості визначального впливу континентальної та англосаксонської інституціональних традицій і відповідних національних ідентичностей. Континентальна традиція співвідносилась, перш за все, з Францією, англосаксонська – з Великою Британією.

Наприкінці 1940-х – на початку 50-х років Велика Британія дистанціювалась від участі у створенні інституціональних засад Європейського Союзу. Вона тоді була заклопотана внутрішніми національними інтересами й перспективами розвитку Британської імперії. Два десятиліття, що минули до приєднання Великої Британії 1973 року до Європейського Економічного Співтовариства (ЄЕС), були періодом зміцнення континентальної інституціональної традиції у динаміці європейської інтеграції, а відтак і періодом впливу елементів французької національної культури на принципи і форми фундаментальних політичних та законотворчих структур європейської спільноти (мова, традиції, норми тощо).

Франція, адекватно оцінивши свого часу власні стратегічні інтереси, котрі пов’язувалися з геополітичним простором Європи, очолила процес політичної європейської інтеграції, оскільки вона не мала тоді впливових конкурентів, адже після закінчення Другої світової війни позиції Німеччини й Італії були дуже слабкими, а такі країни, як Бельгія, Нідерланди, Люксембург значно поступалися Франції як за економічним, так і за воєнним потенціалом. Це дозволило Франції чинити суттєвий вплив на формування інституціональних засад союзу європейських держав [4, с. 87]. Ідеологія та інституціональна структура Європейського співтовариства формувалась з урахуванням переважно французької традиції управління та громадянського адміністрування. Тим часом у

спільноті посилювалися відцентрові тенденції, головними їх „промоторами” були Велика Британія і Данія. Розбіжність інтересів стало явним вже у зв’язку з підписанням Маастрихтського договору 1992 року, який закріпив принципи федеративного об’єднання західноєвропейських держав. За принципами федералістської ідеології була підписана Амстердамська угода 1997 року.

Процес інституціоналізації європейської інтеграції можна поділити на п’ять основних стадій.

Перша стадія (1945 - 1955 роки). 1951 року підписано Паризьку угоду, яка, по суті, стала прототипом всіх наступних європейських угод. Її підписали Франція, Німеччина, Італія, Люксембург, Бельгія, Нідерланди. До угод такого типу можна віднести, наприклад, план Маршалла, угоду про створення Організації європейського економічного співробітництва, яка пізніше була перетворена на Організацію економічного співробітництва і розвитку, до якої приєдналися США, Канада і Японія. Важливими факторами інституціоналізації політичної інтеграції в Європі стали Брюссельський договір 1948 року, Організація північноатлантичного договору 1949 року та Західноєвропейський союзницький договір 1954 року. Наступним кроком у розширенні сфери європейської співпраці за рахунок включення до неї таких напрямів, як культура, наука, права людини, стало проведення Гаазької конференції 1948 року і створення 1949 року Ради Європи. Основною подією того періоду євроінтеграції став Паризький договір про створення системи транснаціональних інститутів. Він визначив перспективи розширення європейського співробітництва на наступні п’ятдесят років. Договір про заснування Європейського союзу вугілля і сталі став не просто звичайною міжурядовою угодою – ним було закладено принципи інституціональної системи Європейського Союзу [5, с. 232].

Друга стадія (1955 - 1968 роки). Створення у межах Римської угоди 1957 року Європейського союзу з атомної енергії (Євратом) та Європейського економічного співтовариства. Ця фаза європейської інтеграції відзначається особливою ефективністю інституціоналізації ідеї Європейського Союзу. Метою ЄЕС було утворення єдиного торгово-економічного блоку, митного союзу, а також ліквідація бар’єрів у внутрішньоєвропейських торгівельних зв’язках, забезпечення вільного руху людей, товарів, послуг і капіталу. Основною функцією європейського спільного ринку мала стати гармонізація національних економічних, соціальних та фінансових стратегій шести держав-учасниць. Договором про політичну та економічну співпрацю передбачалась реалізація і низки спільних політичних стратегій, зокрема, в галузі сільського господарства, транспорту, митного збору, зовнішньої торгівлі. Реалізація політичних стратегій ЄЕС забезпечувалась постановами, які розроблялись відповідними інститутами співтовариства. Ці постанови автоматично ставали частиною правової бази усіх членів співтовариства, директивами,

обов'язковими для виконання державами-учасниками.

Третя стадія (1968 - 1987 роки). Це був період як посилення інтеграції, так і загострення суперечностей між національними інтересами членів спільноти й супранаціональних інститутів ЄЕС. Диференціювалися позиції прихильників федеративної та міжурядової форми об'єднання. Внутрішні суперечності були пов'язані з фактором суб'єктивного характеру, зокрема з позицією генерала Ш. де Голля щодо пріоритету національних інтересів його країни, а також з об'єктивними процесами розширення співтовариства (у 1973 - 1980 роках до нього приєдналися Велика Британія, Данія, Ірландія, Греція, Іспанія, Португалія) і суттєвим зниженням інноваційної активності його політичних та інституціональних структур. Розбіжності можна пояснити різницею між континентальною та англосаксонською інституціональними традиціями розуміння принципів інтеграції. Саме у цей непростий для європейської інтеграції час складається розуміння ролі культури як основи формування спільної європейської ідентичності та запобігання ризикам стагнації інтеграційних процесів на континенті, конфлікту національних інтересів окремих країн, які могли стати загрозою для соціально-економічної стабільності й безпеки в Європі. Саміт у Фонтенбло 1984 року підтвердив необхідність формування стратегії просування ідеї європейської ідентичності. Створені на саміті інституціональні комітети розпочали визначення принципів європейської ідентичності та реалізації відповідної політичної реформи. Поворотним пунктом у цій справі стала зустріч представників десяти держав-членів ЄС 1958 року у Мілані, які домовилися провести міжурядову конференцію внесення змін до Римського договору.

Четверта стадія (1987 - 1992 роки). 1987 року було схвалено документ під назвою Єдиний європейський акт (ЄСА). Цим було ознаменовано ще один поворот в європейській інтеграції – поглиблення економічної і політичної співпраці задля гармонізації законодавства за принципами ЄСА. Цей акт передбачав суттєві інституціональні зміни. Зі створенням інституту Європейського політичного співробітництва (СПС) формується механізм узгодження позицій у міжнародних відносинах в межах європейського регіону. Було внесено зміни до процедури прийняття політичних рішень, згідно з якими прийняття нових законодавчих актів мали передувати відповідні консультації у Європарламенті. Єдиний європейський акт сприяв узгодженню двох опозиційних ліній в ідеології європейської інтеграції – федералістської та міжурядового співробітництва.

П'ята стадія (від 1992 року). Визначними подіями цього періоду стало підписання Маастрихтського договору 1992 року, Амстердамського договору 1997 року та Лісабонського договору 2007 року. Внаслідок цього відбулося розширення ЄС та орієнтація більшості його членів на створення федеративного союзу. Нині до ЄС входять країни не лише з різними культурами (Скандинавії, Центральної Європи, Середземномор'я), але й країни з дуже різним рівнем економічного розвитку. У Маастрихтському

та Амстердамському договорах віддзеркалюються суперечливості двох тенденцій європейської інтеграції – жорстка версія європейського федералізму, що спирається на систему супранаціональних інститутів (континентальна інституціональна традиція) та настанова на збереження національних ідентичностей і суверенітетів, згідно з якою віддається перевага міжурядовій співпраці [6, с. 141]. Та у рамках Маастрихтського договору конфлікт цих двох трендів не був вирішений. Договором, по суті, було інституціоналізовано принцип становлення супранаціоналізму та міжурядової форми європейської інтеграції.

Стратегією створення об'єднаної Європи як єдиного політичного і культурного утворення передбачалось досягнення соціально-економічної стабільності й безпеки в регіоні. Важливим аспектом культурної складової цієї стратегії стала ідея європейського громадянства. Це свідчило про орієнтацію суспільної свідомості на формування європейської ідентичності як громадянського типу національної ідентичності.

Європейський націоналізм у своїй сучасній формі знаходить відображення, по-перше, в ідеї громадянської приналежності до Європейського Союзу, по-друге, в ідеї захисту транснаціональної європейської солідарності [6; 33].

Лінія на створення Європи із спільною громадянською ідентичністю передбачає розгляд європейського громадянства як такого, що виходить за межі громадянства у рамках національної держави. Ідея європейського громадянства базується на двох традиціях: ліберальній, а саме на ліберальному консенсусі щодо трактування проблеми громадянства як засобу здійснення контролю виконавчої влади на національному і європейському рівнях, а також на традиції захисту партикулярних інтересів як основи забезпечення спільного добробуту. У ході дебатів стосовно „дефіциту демократії” в Євросоюзі активізовано саме ці традиції, які являють собою дві основні форми європейського націоналізму, вибір однієї з яких має визначити стратегічні перспективи європейської інтеграції.

Основні форми європейського націоналізму не є антагоністичними, не виключають одна одну. Можливість їх співіснування пояснюється процесами глобалізації та її наслідками з відповідною зміною статусу і самим взаємозв'язком у сучасному світі. Зокрема, А. Д'Апполоні вважає, що в сучасних умовах держави-нації європейського регіону продовжують діяти переважно у вузьких, національних рамках своєї державності, що перестало відповідати реаліям функціонування економіки не на національному, а на світовому рівні [3, с. 185]. Сама спроможність держави-нації адаптуватись до нових видів управління ставиться нині під сумнів, що актуалізує проблему громадянської участі і ролі громадянського суспільства в сучасному світі.

З урахуванням тенденції до обмеження державного суверенітету в умовах глобалізації, держава сприймається як далеко не єдина форма

легітимації контролю економічних, соціальних і управлінських функцій у сучасному суспільстві. Ця обставина суттєва для визначення перспектив європейського націоналізму і стратегій реалізації відповідних проєктів. У цих умовах головною проблемою в контексті європейської інтеграції стає не майбутнє державного суверенітету, а забезпечення демократії як для самого Європейського Союзу, так і для держав-членів ЄС. Дебати між націоналістами-юніоністами (англосаксонська інституціональна традиція) і федералістами (континентальна традиція) відходять у минуле й втрачають свою актуальність. Отже першорядного значення для перспектив європейської інтеграції набуває не фактор інституціоналізації європейської консолідації, а саме культурний фактор інтеграції.

У такому вигляді, в якому реалізовується інституціоналізація політичної структури ЄС, традиційне смислове значення національного суверенітету багато в чому також нівелюється. Сфера національного суверенітету, попри те, що формально залишається закріпленою і зберігає своє значення, на ділі суттєво обмежується сферою впливу Європейського Союзу. У зв'язку з цим постає проблема забезпечення участі громадян регіону в управлінні. Демократична участь не забезпечується обмеженими рамками національного і державного суверенітету на світовій арені. У якості вирішення проблеми збереження демократії в умовах європейської інтеграції слід розглядати стратегію збалансування державного суверенітету, який має тенденцію до зниження за рахунок підтримки демократичної участі у рамках постнаціональної інституціональної структури Європейського Союзу, що передбачає необхідність перегляду концепції суверенітету. Так, А. Д'Апполоні зазначає, що для того, аби Європейський Союз став соціальною реальністю, він має бути не тільки інституціональним, але й, перш за все, соціальним утворенням, справжнім суспільством з особливою новою загальноєвропейською політичною культурою [3, с. 190]. Реалізація такої стратегії передбачає інше розуміння співвідношення національності і громадянства. Першою і найважливішою проблемою є подолання позицій відносно роз'єднання цих понять. Доцільним є поєднання їх смислового змісту і розробка концепції громадянської національності в якості основи для просування європейського націоналізму як стратегії формування загальноєвропейської політичної культури.

Традиційне смислове значення поняття „національність” пов'язується з концепцією „нація”, яке включає у себе два основні смислові компоненти. Перший компонент містить значення певної інфраструктури ЄС (політичної, правової тощо); він об'єднується спільною історією і культурою. Другий компонент відображає значення лояльності державної влади як основи легітимності управління територією, на якій проживають люди, котрі належать до конкретної нації.

У традиційному визначенні у понятті „громадянство” закладене смислове значення громадянських прав і обов'язків, встановлених у рамках конкретного політичного суспільства. З часом це поняття

Тетяна Ковальчук

може змінюватись. Громадянин – не просто член суспільства, він має право, більше того – зобов'язаний брати участь у суспільному житті. Співвідношення національності і громадянства в його традиційному розумінні розглядається як таке, в якому національна приналежність є умовою громадянської приналежності: члени демократичних націй набувають статус громадянина.

В сучасних умовах, коли відбулась трансформація класичної форми національної держави, змінились і характеристики постнаціонального громадянства, яке перебуває в процесі формування. Громадянство не обов'язково визначається національною ідентичністю. Разом з тим, воно передбачає соціалізацію особистості у межах спільної політичної культури. Відповідно, спільна політична культура не може пов'язуватися з будь-якою однією моделлю національної культури.

Ефективна стратегія сприяння створенню умов для виникнення загальноєвропейської політичної культури передбачає необхідність вирішення кількох проблем.

Перша проблема – генерування нової форми лояльності, об'єктом якої вже не може бути політико-інституціональна структура, що існує у межах національної держави. Для цього необхідна культурна програма, яка б передбачала досягнення консенсусу шляхом формування емоційної компоненти нової європейської ідентичності, брак якої розглядається нині як одна з причин „дефіциту демократії”.

Друга проблема – досягнення легітимності у межах політико-інституціональної системи, яка функціонує нині в ЄС і яка у суспільній думці не розглядається як основа європейської національної ідентичності і європейського громадянства.

Третя проблема – подолання помилкового прирівнювання понять суверенітету та ідентичності. Існування постнаціональної європейської ідентичності можливе за умови формування в суспільній свідомості настановлення, яке допускає можливість співіснування в межах єдиної політичної спільноти різних за своєю культурою національних спільнот.

Четверта проблема – етнічні, релігійні, соціальні, політичні та економічні питання, пов'язані з процесом розширення ЄС за рахунок вступу до нього нових членів.

П'ята проблема пов'язана з необхідністю утворення дієвої системи європейських символів постнаціональної загальноєвропейської ідентичності, яка могла б трансцендентувати локальні ідентичності.

Шоста проблема – обмеження ризиків виникнення агресивних форм „етнічного” та „національного” націоналізму. Вона пов'язана, передусім, з проблемою інкорпорації мусульман до європейської спільноти та її культури. Залишається відкритим питання щодо того, як європейська ідентичність може представляти іслам та ідентичність численних мусульманських груп (пакистанці у Великій Британії, турки у Німеччині, північноафриканці у Франції тощо) як елементи структури загальноєвропейської ідентичності [1, с. 212].

З моменту свого заснування і до середини 1980-х років ЄЕС еволюціонував лінійно і цілком прогнозовано. Інтеграційний процес розвивався здебільшого в економічній сфері – навколо спільної митної (на базі Митного союзу) і сільськогосподарської політики. До 1992 року практично ставився знак рівності між економічною інтеграцією та інтеграцією взагалі: цей процес розуміли як зрощення національних господарств. Та з другої половини 1980-х років поле інтеграційної діяльності ЄЕС почало помітно розширюватися. Саме тоді Співтовариство почало працювати над деякими новими – неекономічними – проектами. До того часу вже була сформована спільна зовнішня політика і політика безпеки, саме тоді почала формуватися спільна культурна, освітня політика, значно зміцніла політика у науково-технічній сфері, з'явився Шенгенський простір. Якщо, згідно з Договором про заснування ЄЕС, головною метою інтеграції був розвиток економіки, то такі завдання, як збереження і розвиток європейської культурної спадщини, формування європейського культурного простору, створення простору свободи, безпеки та правопорядку, технологічний прогрес, утвердження інтересів Євросоюзу у світі й поширення його цінностей (права людини, демократія, верховенство права тощо) було включено до сфери інтересів ЄС порівняно нещодавно.

Дискусії про те, яку форму політичного устрою матиме об'єднання європейських держав, почались відтоді, як Ж. Монне і Р. Шуман оголосили (травень 1950 року) свій план побудови єдиної Європи. Однак з утворенням ЄЕС ці дискусії поступово вийшли зі сфери публічної політики і обговорювалися переважно в кулуарах брюссельських урядовців. З кінця 1980-х років, а особливо після об'єднання Німеччини, питання щодо політичної розбудови ЄС знову перейшло у практичну площину [2, с. 218]. Інтеграція досить швидко поширювалася на нові сфери, однак офіційні представники ЄС утримувались від публічної дискусії щодо перетворення Союзу на федерацію.

На нашу думку, ЄС не рухається а ні у бік федерації, а ні у бік конфедерації. Обидві системи будуються на принципах виборчої демократії: влада виникає в результаті виборів та свідомої передачі повноважень. Наразі дискусії в розширеному ЄС розгорнулися навколо питання про те, яким має бути ЄС. Чи залишиться він організацією, а чи перетвориться на федерацію. Мабуть таки ЄС залишиться організацією, але з певними атрибутами федерації. Адже „європейського народу” як такого не існує. Існують народи країн-членів ЄС, а їх не приваблює перспектива стати суб'єктами гіпотетичної „європейської федерації”. Вони зовсім не схильні до того, що кинути свій суверенітет під ноги брюссельських інститутів. Отже ЄС залишиться тим, чим він є – союзом національних держав. Та все ж у нинішньому Євросоюзі чітко простежуються риси федерації, оскільки його органи влади безпосередньо взаємодіють з населенням. Громадяни обирають членів Європейського парламенту, а законодавчі акти, які

ухвалює Рада, мають пряму дію. Тому з конфедерацією ЄС має стільки ж спільного, скільки й звичайна федерація. Разом з тим, у його політичній структурі можна помітити риси, властиві лише конфедерації, що створює майже нездоланні перешкоди для розвитку справжнього федералізму.

Слід зазначити, що федералістська тенденція в ЄС переважає над конфедералістською та унітаристською, що дає їй можливість забезпечувати формування європейської ідентичності при збереженні етнокультурної специфіки.

Таким чином, динаміка європейської інтеграції засвідчує взаємозв'язок інституціональних та культурних факторів цього процесу. Труднощі, які виникають в процесі формування загальноєвропейської культурної ідентичності на основі політичних ідей, норм і стандартів демократичної громадянської культури, пояснюються багатоманітністю культурних ідентичностей країн, які входять до європейської спільноти, різницею у співвідношенні культурних і політичних компонентів у структурі національної ідентичності цих суспільств. Європейська інтеграція ніколи не була лінійним процесом. Цей процес характеризувався протистоянням федералістської та націоналістичної традицій у концептуалізації принципів управління Європейським Союзом. Разом з тим, значну роль у досить успішній інституціоналізації європейської інтеграції відіграв культурний фактор, який забезпечував формування в суспільній свідомості ідеї про спільну європейську цивілізацію із спільною духовною і культурною спадщиною, спільною культурною ідентичністю.

Література:

1. **Asad T.** Muslims and European Identity: Can Europe Represent Islam? // The idea of Europe: from antiquity to the European Union. / Antony Padgen Ed. Cambridge: Cambridge University Press and Woodrow Wilson Center Press, 2004 – P. 363.
2. **Bulmer S.** The Governance of the European Union: A New Institutional Approach // Journal of Public Policy. – Vol. 13. – 1994. – P. 351.
3. **D'Appollonia A. S.** European Nationalism and European Union // The idea of Europe: from antiquity to the European Union / Antony Padgen Ed. Cambridge: Cambridge University Press and Woodrow Wilson Center Press, 2004 – P. 363.
4. **McCormich J.** Understanding the European Union. – L.: Macmillan, 1999. – P. 119.
5. **Ruttley Ph.** The Long Road to Unity // The idea of Europe: from antiquity to the European Union. – Cambridge University Press and Woodrow Wilson Center Press, 2004 – P. 363.
6. **Shore C.** Building Europe: The cultural politics of European integration. – London and New York, Routledge, 2004. – P. 258.

Німецький Бундесрат: особливості формування і повноваження

Олена Нойманн,
аспірант кафедри політології
Національного університету
„Києво-Могилянська академія”

У статті розглядається специфіка формування, особливості роботи та повноваження німецького Бундесрату. Зазначається, зокрема, що Бундесрат не є другою палатою бікамерального парламенту Німеччини.

Попередні зауваги

Бундесрат, або Федеральна рада Німеччини, належить до п'яти конституційних органів влади Федеративної Республіки Німеччини (ФРН), серед яких Бундестаг, Федеральний уряд, Федеральний президент і Федеральний конституційний суд. Бундесрат є інституцією, яка представляє та відстоює інтереси земель у процесі прийняття федеральних рішень, тим самим захищаючи федералізм від унітаристських тенденцій. Щоправда, останнім часом деякі дослідники, окрім німецьких, визначають Федеральну раду як другу або верхню палату двопалатного парламенту ФРН, при чому першою або нижньою палатою у даному випадку є Бундестаг. Однак маємо зазначити, що Основний Закон (Конституція) Німеччини такого визначення, як „друга палата” стосовно Бундесрату не використовує. Підґрунттям некоректного тлумачення ролі та значення Федеральної ради Німеччини слугує, як зазначав С. Рябов, те, що ідею бікамералізму пов'язують саме з федеративним державним устроєм. Але це не означає, що засади бікамералізму можуть бути втілені тільки у федераціях, оскільки зміст бікамералізму слід шукати у загальній теорії представництва [17, с. 32].

Певний внесок у дослідження як особливостей формування, так й механізмів роботи Федеральної ради Німеччини зробила значна кількість дослідників як американських (А. Гунлікс, А. Магхан, С. Петтерсон), німецьких (Х. Лауфер, У. Мюнх, Г. Рішер, В. Рудціо, Р. Штурм та інші), так і російських (В. Васильєв, О. Штерел-Май).

Праця „Сенати. Бікамералізм у сучасному світі” за редакцією американських авторів С. Петтерсона та А. Магхана присвячена теорії і

практиці бікамералізму у таких країнах, як Австралія, Велика Британія, Канада, Італія, Іспанія, ФРН, США та деяких інших. Показано, що німецький Бундесрат відіграє важливу роль в управлінні федерацією [10]. У праці „Федеративна система Федеративної Республіки Німеччини” німецьких дослідників Х. Лауфера і У. Мюнх висвітлюється як поняття та сутність федералізму, так і його історичний розвиток у Німеччині, починаючи з часів Рейнського союзу, тобто з 1806 року, й до сьогодення. Розкривається також роль Бундесрату у процесі прийняття федеральних рішень у ФРН. Окрім цього, науковці звертають увагу на сучасний стан німецького федералізму, зокрема й на можливості його реформування [6].

Стаття „Федералізм та виборча система у Німеччині” російського науковця В. Васильєва присвячена визначенню правового статусу Бундесрату як органу представництва інтересів земель та механізму його формування. Розкриваються також особливості німецької виборчої системи, яка відображає основні принципи німецького федералізму [16]. Слід звернути увагу й на статтю „Бундесрат у часи Великої Коаліції” німецького професора К. Штюве, у якій проаналізовано значення Бундесрату у законодавчому процесі ФРН з 1966 по 1969 рік та починаючи з 2005 року. Хоча деякі дослідники використовують стосовно Бундесрату поняття „вето-гравець”, оскільки він має право вето щодо визначених Основним Законом категорій законів, науковець акцентує на тому, що в часи Великої Коаліції ця роль йому не була притаманною [14].

Мусимо констатувати, що засади формування та повноваження Бундесрату Федеративної Республіки Німеччини недостатньо висвітлені у вітчизняній науковій літературі. Отже мета цієї статті – проаналізувати особливості формування та завдання Федеральної ради Німеччини на сучасному етапі.

Особливості формування та роботи німецької Федеральної ради

Бундесрат Федеративної Республіки Німеччини складається з представників урядів земель, які їх призначають та відкликають. Кількість представників, або голосів від кожної землі визначається відповідно до чисельності населення (за так званим принципом Бундесрату, або геометричним принципом) [6, с. 143]. Зокрема, в Основному Законі Німеччини (стаття 51) зазначається, що кожна земля має щонайменше 3 голоси. Землі з населенням понад 2 мільйони чоловік мають 4 голоси, землі з населенням понад 6 мільйонів – 5, землі з населенням понад 7 мільйонів – 6 голосів. Кожна земля має стільки членів, скільки голосів [4, с. 35]. Отже, відповідно до чисельності населення земель, 3 голоси мають такі землі, як Бремен, Гамбург, Мекленбург-Передня Померанія та Саар; 4 голоси – Берлін, Бранденбург, Рейланд-Пфальц, Саксонія, Саксонія-Ангальт, Тюрингія та Шлезвіг-Гольштейн; 5 голосів – Гессен (до 1996 року мав 4 голоси [9, с. 86]); 6 голосів – Баварія, Баден-Вюртемберг, Нижня

Саксонія та Північна Рейн-Вестфалія. До об'єднання Східної та Західної Німеччини у 1990 році максимальна кількість голосів для землі становила лише 5 [5, с. 345].

Щоправда, голоси однієї із земель не можна поділити, оскільки вони мають бути використані тільки одностайно та через відповідних членів або їх представників (стаття 51 Основного Закону ФРН) [4, с. 35]. Наразі німецька Федеральна рада складається з 69 членів, які мають імперативний мандат, тобто вони повинні голосувати так, як було вирішено їх місцевими урядами заздалегідь [1, с. 52]. Російський дослідник В. Васильєв зазначає: „Позиція землі з того чи іншого питання готується на засіданнях відповідних кабінетів та представляється одним із членів земельної „команди”, який під час голосування піднімає руку за свою землю” [16, с. 141]. Проте принцип формування німецького Бундесрату все частіше зазнає нищівної критики з боку громадськості з огляду на міністерську бюрократизованість процедури прийняття федеральних рішень та недостатність демократичної легітимності. На противагу пропонується сенатський принцип формування Федеральної ради, за яким члени представницького органу обираються безпосередньо народом та кількість представників не залежить від чисельності населення землі. Прикладом застосування цього принципу є Сенат Сполучених Штатів Америки.

Важливо зазначити, що Бундесрат не є виборним органом, тобто не має визначеного терміну повноважень. Склад його ротується поступово в залежності від виборів до ландтагів (місцевих представницьких органів) та формування земельних урядів. Можливо, тому Бундесрат інколи називають „довічним федеральним органом” [16, с. 140].

На чолі Федеральної ради стоїть Президент, який обирається терміном на один рік (стаття 52 Основного Закону Німеччини) [4, с. 35]. Втім, вибори Президента є тільки формальним виборчим актом, оскільки 1950 року голови земельних урядів уклали „Кьонігстайнську угоду”, згідно з якою головування у Бундесраті змінюється на основі ротації відповідно до чисельності земельного населення, починаючи з найбільшої землі [8, с. 274]. Зрозуміло, що ця домовленість була спрямована, з одного боку, на уникнення головування більшості у Федеральній раді, та, з іншого – на встановлення рівності земель, тобто на надання можливості кожній землі, незважаючи на чисельність її населення, висувати свого президента хоча б і один раз на 16 років. До президії німецького Бундесрату, окрім президента, на сьогодні входять також два віце-президенти, а не три як зазначається у багатьох монографіях та публікаціях у періодичних виданнях, наприклад [6, с. 149; 15, с. 85]. Суперечливість обумовлюється тим, що Федеральна рада ФРН у червні 2007 року ухвалила постанову 310/07, за якою кількість посад віце-президентів була скорочена з метою поліпшення роботи Бундесрату.

Необхідно наголосити, що президент Бундесрату посідає після

федерального президента найвищу представницьку посаду; він може заміщувати федерального президента у випадку нездатності виконання ним своїх функцій (стаття 57 Основного Закону ФРН) [18, с. 11]. Серед завдань президента одним з найголовніших є скликання Бундесрату. Президент має скликати його на вимогу щонайменше двох земель або Федерального уряду (стаття 52 Основного Закону Німеччини) [4, с. 35]. Засідання Бундесрату, так само, як і Бундестагу, є публічними, якщо за певних обставин не буде вирішено провести закриті засідання. Члени Федерального уряду мають право як відвідувати пленарні засідання і виступати на них, так і брати участь у засіданнях комітетів, на яких можуть бути присутніми також федеральні службовці [5, с. 346].

У 2002 – 2005 роках у Федеральній раді відбулося 35 пленарних засідань та 563 засідання комітетів і підкомітетів (див. **таблицю**). Німецький дослідник Р. Штурм зазначає, що справжня робота Бундесрату відбувається саме в комітетах, які формуються відповідно до завдань Бундесрату у законодавчому процесі, що, у свою чергу, відповідає відомчому поділу федеральних міністерств [12, с. 57]. На сьогодні у Федеральній раді Німеччини налічується 16 комітетів, серед яких аграрний комітет, комітет з безпеки, комітет з внутрішніх справ, комітет із закордонних справ, комітет з культурних питань, комітет з навколишнього середовища, охорони природи та реакторної безпеки, комітет з питань праці та соціальної політики, комітет з питань Європейського Союзу, правовий комітет, промисловий комітет, фінансовий комітет [6, с. 153]. З 1988 року у Бундесраті діє також палата з питань Європейської Спільноти (з 1993 року палата з питань Європейського Союзу (ЕС)). Рішення, ухвалені палатою з питань ЕС, діють як рішення, що були прийняті Бундесратом [15, с. 86].

Таблиця

Робота Бундесрату у цифрах

Засідання	Легіслатурний період Бундестагу						
	1 – 11. 1949 – 1990	12. 1990 – 1994	13. 1994 – 1998	14. 1998 – 2002	15. 2002 – 2005	16. 2005 – 23.01.2008	Разом
1. Пленарні засідання	627	51	54	50	35	25	842
2. Засідання комітетів та підкомітетів	8723	1138	931	843	563	397	12595

Статистичні дані наводяться з 7 вересня 1949 року по 23 січня 2008 року.

Водночас науковці, досліджуючи роботу комітетів Федеральної ради Німеччини, наголошують на існуючій „ієрархії комітетів” [5, с. 346], вищі щаблі якої посідають комітети із закордонних справ, безпеки та питань ЄС, членами яких зазвичай є прем'єр-міністри земель. Втім на практиці членство прем'єр-міністрів, з одного боку, сприяє кращій координації та взаємодії федеральних і земельних міністерств щодо вироблення зовнішньополітичного курсу Німеччини, але з іншого – бюрократизації процесу прийняття федеральних рішень або перенесення його у площину міністерств.

Повноваження німецької Федеральної ради

Значення та роль Бундесрату у політичній системі Німеччини розкривається у статті 50 Основного Закону, де зазначено, що землі беруть участь через Бундесрат в законодавчому процесі, управлінні федерацією та у справах Європейського Союзу [4, с. 35]. Окрім цього, Основний Закон надає Бундесрату й інші повноваження, серед яких, наприклад, обрання половини суддів Федерального конституційного суду Німеччини (стаття 94 Основного Закону ФРН) [1, с. 52], іншу половину суддів обирає Бундестаг. Проте одним з найголовніших завдань Бундесрату є законотворча діяльність. Бундесрат, поряд з Бундестагом і Федеральним урядом, має право законодавчої ініціативи, хоча й використовує це право, на відміну від останніх, не досить активно. Підтверджують це статистичні дані Бундестагу, за якими з 1949 по 2005 рік Бундесратом було запропоновано 852 законопроекти (з них ухвалено 233), а Федеральним урядом – 5619 (ухвалено 4809), Бундестагом – 3445 (ухвалено 1190) [2, с. 9].

Характеризуючи повноваження Федеральної ради Німеччини, важливо наголосити, що до 2006 року науковці, громадські та політичні діячі використовували стосовно Бундесрату такі визначення, як „вето-гравець” або „блокуючий федералізм”. Задля пояснення ситуації, яка склалася, важливо спочатку зазначити, що „німецьке конституційне право розрізняє федеральні закони, які потребують схвалення Бундесрату, та закони, які не потребують такого схвалення. Закони, які потребують схвалення, досить чітко визначаються Основним Законом” [18, с. 11]. До таких законів належать, по-перше, закони щодо конституційних змін, які потребують схвалення двох третин голосів Бундесрату або 46 голосів, по-друге, закони щодо фінансових відносин федерація – землі та закони щодо земельного управління, для схвалення яких необхідно 35 голосів [6, с. 164].

Розглянемо детальніше процедуру ухвалення законів, які потребують затвердження Федеральної ради Німеччини. Якщо Бундесрат підтримує законопроект, який він має схвалити, то цей документ надсилається до уряду, а він передає його федеральному президентові на підпис. Якщо Бундесрат не підтримує законопроект (а це можливо тоді, коли опозиція має більшість і в Бундестазі, і в Бундесраті, тобто коли йдеться про так

званий „поділений уряд”), то тоді Бундесрат, Федеральний уряд або Бундестаг можуть скликати погоджувальний комітет, до складу якого входять по 16 представників від Бундестагу і Бундесрату, але під час роботи у цьому комітеті члени Бундесрату звільняються від обов’язку виконувати рішення земельних урядів і виступають як незалежні політики [16, с. 142]) задля вирішення суперечки. Коли погоджувальний комітет не зможе дійти компромісу, то законопроект не має шансів бути прийнятим. Але якщо компромісу досягнуто, то законопроект повертається до Бундестагу, який має проголосувати „за” чи „проти”, не вносячи при цьому змін до законопроекту. Якщо ж законопроект підтримується, то його повертають до Бундесрату на схвалення (для цього Бундесрат має три тижні) [5, с. 349]. Але якщо Бундестаг чи Бундесрат не підтримують пропозицію погоджувального комітету, то закон не приймається [18, с. 12]. До федеральної реформи 2006 року частка законів, які потребували схвалення Федеральної ради Німеччини, складала близько 60 % від загальної кількості законів. Зрозуміло, що це був сильний важіль впливу Бундесрату на процес прийняття федеральних рішень та давало йому можливість їх блокувати.

Що стосується законів, які не потребують схвалення, то в цьому випадку Бундесрат теж не є безвладним – він має право заперечувати або протестувати. Якщо заперечення підтримується більшістю голосів Бундесрату, то більшість у Бундестазі може це заперечення опротестувати; заперечення, яке потребує двох третин голосів, так само може бути опротестоване двома третинами більшості Бундестагу (стаття 77 Основного Закону Німеччини) [8, с. 275]. Але останнє слово щодо законів, які не потребують схвалення Бундесратом, залишається за Бундестагом.

1 вересня 2006 року вступила в силу перша частина федеральної реформи, яка, між іншим, спрямовувалася на зменшення можливості Бундесрату блокувати процес прийняття федеральних рішень та позбавлення його ролі „вето-гравця”. Внаслідок цього перелік законів, які потребують схвалення Федеральної ради, був скорочений. Нині такими законами є закони щодо земельних установ та земельного управління (стаття 84 Основного Закону ФРН) [4, с. 52], їх частка складає 25 % [7, с. 48]. Тим часом Р. Штурм зазначає, що „блокування ніколи не було у Бундесраті постійною проблемою. Випадків, коли Бундесрат блокував законодавчий процес федерації, було загалом небагато. Здебільш від 1 до 3 %, в окремих випадках щонайбільше на 6 % законодавства було накладено вето Бундесратом” [12, с. 40]. Такої ж точки зору дотримується й К. Штюве. Він зазначає, що з 2005 року Бундесрат жодного разу не проголосував проти закону, який потребував його схвалення [14, с. 27]. Інакше кажучи, Бундесрат роль „вето-гравця” виконував тоді, коли співвідношення партійних більшостей у Бундестазі та Бундесраті було різним.

Висновки

1. Федеральна рада не є другою, або верхньою, палатою бікамерального парламенту ФРН. Це окремий державний орган, який захищає інтереси земель у процесі прийняття федеральних рішень.

2. Оцінюючи представництво земель у Бундесраті, маємо констатувати надрепрезентованість деяких земель. Прикладом є Бремен, який має таку ж кількість голосів, як і Гамбург.

3. Непрямий спосіб формування Федеральної ради з чиновників міністерств сприяє як бюрократизації процесу прийняття федеральних рішень, так і посиленню координації між земельними та федеральними міністерствами ФРН.

4. Хоча землі через Бундесрат і беруть участь у законотворчій діяльності, управлінні федерацією та у справах ЄС, проте прийняття федеральної реформи Бундестагом та Бундесратом влітку 2006 року значно послабило роль Федеральної ради як інституту представництва інтересів земель. Це підтверджується скороченням категорії законів, які потребують його схвалення, що, у свою чергу, посилює позиції іншого законодавчого органу – Бундестагу.

Література:

1. **Detterbeck S.** Offentliches Recht fur Wirtschaftswissenschaftler. Staatsrecht, Verwaltungsrecht, Europarecht mit Ubungsfallen. – 5., uberarbeitete und erweiterte Auflage. – Munchen: Verlag Franz Vahlen GmbH, 2006. – 590 s.

2. Deutscher Bundestag: Weg der Gesetzgebung/ Deutscher Bundestag (Hrsg.). – Berlin: Verwaltung Referat Offentlichkeitsarbeit Berlin, 2005 (Stand: Marz, 2005). – 15 s.

3. Die Arbeit des Bundesrates im Spiegel der Zahlen. Gesamtstatistik// http://www.bundesrat.de/cldn_051/SharedDocs/Downloads/DE/statistik/gesamtstatistik,templateId=raw,property=publicationFile.pdf/gesamtstatistik.pdf

4. Grundgesetz fur die Bundesrepublik Deutschland / Deutscher Bundestag (Hrsg.). – Berlin: Verwaltung Referat Offentlichkeitsarbeit Berlin, 2007. – 97 s.

5. **Gunlicks A. B.** The Lander and the German Federalism / C. Jeffery, C. Lees (Ed.). – Manchester and New York: Manchester University Press, 2003. – 409 p.

6. **Laufer H., Munch U.** Das foderative System der Bundesrepublik Deutschland. – Wiesbaden: VS Verlag fur Sozialwissenschaften, 2006. – 472 s.

7. **Rogall-Grothe C.** Foderalismusreform in Deutschland: Politische Einschatzungen // Foderalismusreform II: Weichenstellungen fur eine Neuordnung der Finanzbeziehungen im deutschen Bundestaat. Ergebnisse

einer gemeinsamen Konferenz der Konrad-Adenauer-Stiftung, der Bertelsmann Stiftung und des Europäischen Zentrums für Federalismus-Forschung Tübingen / R. T. Baus, T. Fischer, R. Hrbek (Hrsg.). – 1. Auflage. – Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft, 2007. – S. 46 – 51.

8. **Rudzio W.** Das politische System der Bundesrepublik Deutschland. – 7. Auflage. – Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2006. – 527 s.

9. **Schmidt M. G.** Das politische System der Bundesrepublik Deutschland. – München: Verlag C. H. Beck, 2005. – 128 s.

10. **Senates.** Bicameralism in the contemporary world / S. C. Patterson, A. Mughan (Ed.). – Columbus; Ohio: Ohio State University Press, 1999. – 360 p.

11. Stimmenverteilung // http://www.bundesrat.de/cln_050/nn_9540/DE/struktur/stimmenverteilung/stimmenverteilung-node.html?__nnn=true

12. **Sturm R.** Die Federalismus-Reform I: Erfolgreiche Verfassungspolitik? // Federalismusreform II: Weichenstellungen für eine Neuordnung der Finanzbeziehungen im deutschen Bundestaat. Ergebnisse einer gemeinsamen Konferenz der Konrad-Adenauer-Stiftung, der Bertelsmann Stiftung und des Europäischen Zentrums für Federalismus-Forschung Tübingen / R. T. Baus, T. Fischer, R. Hrbek (Hrsg.). – 1. Auflage. – Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft, 2007. – S. 34 – 45.

13. **Sturm R.** Federalismus in Deutschland / Landeszentrale für politische Bildungsarbeit Berlin (Hrsg.). – Opladen: Leske+Budrich, 2001. – 152 s.

14. **Stuwe K.** Der Bundesrat in Zeiten Großer Koalition // Aus Politik und Zeitgeschichte. – 2008. – № 16 (14. April). – S. 24 – 31.

15. **Zweite Kammern** / G. Riescher, S. Russ, M. C. Hass (Hrsg.). – München; Wien: Oldenbourg, 2000. – 426 s.

16. **Васильев В. И.** Федерализм и избирательная система в Германии // Полис. – 1995. – № 4. – С. 139 – 145.

17. **Рябов С.** Бікамералізм без федералізму. До питання про доцільність двопалатного парламенту в Україні // Людина і політика. – 2001. – № 1. – С. 32 – 43.

18. **Штерел-Май А.** Федерализм в Германии. – М.: ИПЧФ РАН. – 20 с.

Суспільно-політична ситуація на українсько-польському пограниччі наприкінці Другої світової війни

Ігор Цепенда,

кандидат історичних наук, проректор
Прикарпатського національного університету
ім. В. Стефаника

У статті здійснюється аналіз політичної ситуації на українсько-польському пограниччі напередодні вступу радянських військ до цього регіону. Висвітлюється ставлення українських і польських збройних формувань до територіального питання, а також їх протистояння на спірних територіях.

У роки Другої світової війни не лише Волинь була місцем, де українсько-польське протистояння набрало особливої гостроти. Осередками українсько-польських суперечностей стали тоді й Галичина, Холмщина та Люблінщина. Обидва підпільні рухи – Українська повстанська армія (УПА) та Армія крайова (АК) – активно протистояли і на цих територіях, хоча форми боротьби були дещо іншими.

Незважаючи на добре розгалужену мережу польського підпілля на цих теренах, суспільні настрої населення не задовольняли польське керівництво. У серпні 1943 року комендант „Збройного визволення”¹ здійснив інспекційну поїздку територіями колишніх Львівського, Станіславського і Тернопільського воєводств, за результатами якої підготував інформаційну довідку для Головної комендатури своєї підпільної організації. Комендант засвідчив цілковиту байдужість польського населення до випадків масових убивств українцями їхніх земляків, роз'єднаність керівництва польською спільнотою, яке лишається неорганізованою і не має постійного зв'язку з центральною владою. Зауважувалося, що діяльність делегатури настільки законспірована, що на цих територіях про неї ніхто нічого не знає, що повсюди спостерігається роздратування бездіяльністю центральної влади тощо. Серйозні

¹ Збройне визволення (Zbrojne Wyzwolenie) – польська підпільна організація періоду Другої світової війни. Створена 7 жовтня 1939 року у Варшаві. Керівник – полковник А. Петриківський (псевдо – Завада).

застереження в коменданта викликали виїзди поляків з цих територій, оскільки, на його думку, вони ставили під загрозу державні інтереси. Заспокоювало тільки те, що на той час німці не застосовували до поляків репресій [2, к. 7].

Оцінюючи діяльність українського підпілля, комендант А. Петриківський (псевдо - Завада) звертав увагу на його візрцеву організацію та добре озброєння. Крім того, коменданта турбувало й те, що українська група „Мудрівці”² була слабкою і без жодних впливів на населення [2, к. 7].

Водночас не спостерігалось єдності і в українській спільноті. В оцінці УПА суспільно-політичної ситуації у лютому 1944 року зверталась увага на те, що українці хоча й пасивно ставляться до Українського центрального комітету, та все ж підтримують його настільки, наскільки не погоджуються з ОУН – УПА. Помітний розкол в українське середовище внесло створення дивізії СС „Галичина”, а особливо заява голови дистрикту Галичина О. Вехтера, що ліс (тобто – УПА) – це ганьба України, й СС покликані цю ганьбу змити. Така оцінка викликала побоювання в українській спільноті, оскільки наштовхувала на думку про можливість використання СС „Галичина” проти УПА. Українська громада розцінювала цю ситуацію як досить важку, не знаходила з неї виходу, оскільки ніхто не заявляв, що дивізія повинна відмовитися від наказу німців боротися проти УПА, але ніхто й не заявляв, що вона має проти неї боротися [6, br].

Активісти українського підпілля побоювалися, що тактика бандерівців виганяти поляків з сіл і містечок призведе до того, що останні захочуть помститися у Львові і знищать у ньому всіх українців, насамперед – українську інтелігенцію [6, br].

Все ж керівництво польського підпілля реально оцінювало ситуацію і усвідомлювало, що в умовах, які склалися в Західній Україні, будь-яке відкрите протистояння українським збройним формуванням призведе до відчутного удару по добре законспірованій мережі, наслідком чого стане невиконання нею стратегічних завдань, визначених напередодні наближення радянсько-німецького фронту. Як один з методів у боротьбі проти ОУН та УПА було обрано провокації, використання для цього гестапо.

Німецька окупаційна влада, даючи оцінку діяльності польського підпілля за липень – вересень 1942 року, відзначала, що воно обрало таку тактику: поляки повинні вступати до створених німецькою владою адміністративних органів, здобувати у них довіру і непомітно впливати на їх рішення; кожний поляк, працюючи в такій установі, повинен турбуватися, аби до неї був також прийнятий його співвітчизник; в німецьких адміністративних органах необхідно формувати підозрілість

² „Мудрівці” – прихильники політики нормалізації українсько-польських відносин. Назва походить від прізвища голови Українського національно-демократичного об'єднання (УНДО) В. Мудрого, який заініціював політику нормалізації у період Другої Речі Посполитої.

до українців та шляхом репресій провокувати їх участь у планованому повстанському русі. Щоправда, польський дослідник В. Семашко вважає, що третій пункт був неправдивий, оскільки все було навпаки [10, s. 20]. Але документи свідчать, що польське підпілля досить часто використовувало німців у боротьбі з ОУН – УПА. Так, 28 серпня 1943 року комендант „Збройного визволення” Львова Гримала інформував центр, що організації вдалося завербувати до співпраці керівника українського відділу в гестапо, який працюватиме у польському підпіллі під псевдо Ярема. Комендант підкреслював, що в деяких випадках, внаслідок великої української переваги та за браком відповідного озброєння польського населення, неможливо протистояти українському підпіллю, а тому поляки „в цих випадках змушені скористатися з допомоги німців” [3, br].

Через декілька днів Гримала надіслав повідомлення, що львівське гестапо провело арешти в селі Сем’янівці поблизу Львова. Внаслідок цієї операції було заарештовано понад 100 осіб, у тому числі 2 українських священиків, які нібито мали керувати операцією з винищення польського населення [3, br]. Схожий випадок стався й у Винниках, коли польське підпілля отримало інформацію, що комендант поста української поліції Вільчинський 13 серпня 1943 року організував складання присяги місцевим українським населенням знищувати поляків та запланував проведення антипольської акції на 20 серпня. Одержавши це повідомлення, місцева комендатура „Збройного визволення” з провокаційною метою вислала до шефа гестапо, його заступника і декількох цивільних німців вироки смерті українською мовою, а через два дні повідомила, що на 20 серпня 1943 року готується напад на німців, вказала організаторів і склад зброї. У результаті 19 серпня було заарештовано всіх, хто складав присягу [3, br]. Віднайдений в архіві первісний варіант рапорту до комендатури „Збройного визволення” свідчить про його подальшу фальсифікацію [3, br].

Підтвердженням того, що це були не поодинокі випадки, а вироблена тактика, свідчить витяг з одного пропагандистського матеріалу ОУН, підготовленого у квітні 1944 року. У ньому йшлося про те, що на західноукраїнських землях польське підпілля працює за спеціальною „Інструкцією розвідувальної діяльності”, згідно з якою „кожний підрозділ повинен мати докладну інформацію про всі відділи ОУН. Насамперед потрібно було звертати увагу на кількісний склад, вік, настрої, стан підготовки, озброєння, боєприпаси, види діяльності, прізвища і адреси керівників”. З посиланням на члена польського підпілля Т. Скібінського повідомлялося, що метою польського підпілля є ліквідація національно свідомих українських кадрів з використанням при цьому доносів до гестапо чи НКВС або до власних боївків [7, br].

У полі зору керівництва польського підпілля перебувала й українська церква та проблеми, які існували в українських конфесійних стосунках. Особливо непокоїла польську сторону діяльність митрополита Української

греко-католицької церкви А. Шептицького, спрямована на об'єднавчий процес греко-католицької і православної церков. У тих умовах визрівав реальний шанс для українського суспільства консолідуватися навколо єдиної церкви. Це, у свою чергу, не могло не турбувати певні польські кола, які намагались перешкодити таким процесам. У серпні 1943 року комендатура „Збройного визволення” у Львові повідомляла про перемовини з вищими ієрархами греко-католицької і православної церков, які за її дорученням проводив римо-католицький священник о. Щепан. Перша розмова відбулася 15 серпня з митрополитом А. Шептицьким. Як повідомила польська сторона, о. Щепан висловив переконання, що вину за злочини проти поляків на території Західної України несе греко-католицьке духовенство, і що поляки ображені на митрополита за його ставлення до цих подій, зокрема, тому, що він рішуче не засудив акції, які українське підпілля здійснює проти поляків. У відповідь на цю заяву, за словами о. Щепана, митрополит А. Шептицький висловив свій жаль у зв'язку з таким розвитком подій і додав, що поляки надто багато вчинили кривд українцям у період польської державності, щоб він тепер міг запобігти цим акціям, і навіть якщо б він особисто їм протистояв, то мусив би рахуватися з іншими чинниками, які впливають на таке, а не інше ставлення до цієї справи [3, br].

24 серпня 1943 року о. Щепан за наказом коменданта Завади провів розмову з православним митрополитом Діонісієм, метою якої було схилити митрополита на користь польської справи. Повідомлялося, що митрополит позитивно поставився до такої пропозиції і що наступна розмова відбудеться найближчим часом [3, br].

При зіставленні цих двох розмов простежується прагнення керівництва польського підпілля вплинути на український визвольний рух через церковні чинники, використати при цьому авторитет двох ієрархів. У той же час дивною видається інформація про невизначену позицію митрополита А. Шептицького щодо злочинів проти польського населення, оскільки, згідно з повідомленнями самого „Збройного визволення”, у цій справі митрополит звернувся до українців з відозвою, яка містила заклик опам'ятатися [2, br].

Та завдання проведених розмов не зводилося винятково до пошуків підтримки з боку українських ієрархів для призупинення антипольських акцій українського підпілля. 6 вересня 1943 року комендант „Збройного визволення” інформував представника уряду Польщі про різке погіршення стосунків між греко-католицькою і православною церквами. Причину такого розвитку подій керівництво „Збройного визволення” вбачало у так званому демаскуванні політики митрополита А. Шептицького, спрямованої на поглинання греко-католиками православної церкви. Польське керівництво вважало, що головна мета такої політики А. Шептицького полягала в досягненні релігійної єдності всіх українців та підписання на вигідних умовах конкордату з Ватиканом [3, br]. Очевидно,

що польський представник уміло подав митрополиту Діонісію своє бачення цієї проблеми, оскільки відповіддю останнього на ці плани стало посилення ініціатив у напрямі створення нових православних парафій і порада православному духовенству розпочати інтенсивні акції проти греко-католиків. В інформації відзначалося, що суперечності між греко-католицькими та православними ієрархами використовувались польським підпіллям у пропагандистських цілях[3, bp]. Усі ці події ще більше загострили протистояння між українським та польським визвольними рухами.

З приходом радянських військ у Західну Україну та просуванням їх на захід частина збройних підрозділів ОУН – УПА для продовження боротьби перейшла на територію Холмщини, Підляшшя, Перемишльщини – терени, які до 1939 року були південно-східними воєводствами Другої Речі Посполитої. Польське підпілля розглядало ці терени, заселені українцями і поляками, як винятково польські. ОУН же вважала їх українськими територіями, які опинилися в межах польської держави. Як зазначав крайовий провідник служби безпеки ОУН П. Федорів (псевдо Дальнич), перед Організацією постало завдання створити на цих територіях самостійний організаційний осередок, який навіть при тимчасовій втраті контакту з вищими організаційними осередками на західноукраїнських землях зміг би самостійно здійснювати організаційну роботу згідно з визначеною тактикою без деталізації конкретних планів [5, bp]. З цією метою 1945 року було створено Крайовий провід „Закерзонського краю”, який очолив член проводу ОУН Я. Старух (псевдо Стяг). До складу керівництва увійшли також політично-пропагандистський референт Орлан, референт з військових справ Олег та референт служби безпеки П. Федорів (Дальнич) [5, bp].

Взаємні провокації, локальні сутички між українським і польським підпіллям, що супроводжувалися пропагандистськими заходами щодо обґрунтування свого права на державницьку належність територій пограниччя із змішаним складом населення, не могли не викликати, і, зрештою, викликали збройне протистояння цих підпільних рухів, яке першим з 1944 року відчуло на собі українське і польське населення Холмщини. Щоправда, українське населення цього краю зазнало перших втрат від польських збройних груп ще у квітні 1942 року, де до весни 1943 року було вбито 394 національно свідомих українців [7, bp]. Це дало українським історикам підставу стверджувати, що холмські події дали поштовх до витіснення польського населення з Волині. Проте в польській історіографії терор поляків проти української інтелігенції на Холмщині оцінюється як їх відплатна акція проти українців-колаборантів, що співпрацювали з німецькою владою [9, s. 268 – 270].

У квітні 1944 року ОУН, оцінюючи ситуацію на Холмщині, звертала увагу на запеклі бої з польськими збройними загонами, які за „жорстокістю і впертістю перевищували подібні дії на західноукраїнських землях”

[7, br]. Причини цього ОУН вбачала насамперед у тому, що Холмщина межувала з польськими корінними землями, а відтак поляки вважали їх своєю територією. Окрім того, Холмщина була відгороджена широкою смугою знищених сіл, які не одержували допомоги із Західної України. Спочатку поляки застосовували індивідуальний терор, який згодом переріс у загальну боротьбу. Як наслідок, змінилася психологія самого холмщача, який „ще рік-два тому вагався куди йти, а зараз стає активним бойовиком” [7, br].

ОУН повідомляла про прагнення польських збройних підрозділів опанувати територію на південь від Грубешова щоб унеможливити контакт Холмщини із Західною Україною. З цієї метою була захоплена невелика територія від Бугу до Тишовець через села Пригоріле, Малків, Смолигів, Ласків, Мірче, Андріївка, М’ягке, Тучапи, Тишівці. Колонії біля цих сіл стали осередками польської підпільної роботи. Цей клин, що глибоко вривався у територію, заселену переважно українцями, і став головною базою польського підпілля. Протягом січня 1944 року поляки не застосовували масових нападів проти українців, натомість розвинули грабіжницькі акції, використовуючи при цьому індивідуальний терор. Це тривало до початку лютого 1944 року, коли група польської поліції перейшла сюди з Волині і спалила село Малків. Облава ж цього села німцями разом з українською поліцією закінчилась крахом. Після цього польські загони відступили з Грубешівщини [7, br].

Зі свого боку українські збройні загони, використавши нагоду, почали палити польські колонії Графка, Крилів, Рульківка. У відповідь на це поляки завдали три потужні удари по українських селах. 3 березня 1944 року погром був спрямований на села Сагринь, М’ягке, Андріївку. Тоді ж друга група вдарила на село Суховичі, а пізніше на село Ласків. Третя група у кількості 200 осіб пішла на колонії Березів, Тереміль, Стриківець, Турковичі. Під час цих боїв загинуло багато цивільного населення. Услід за першою акцією 19 березня 1944 року була проведена друга. Поляки почали палити села Модрень, Модринець, Масломичі, Тихобуж, Миняки, Козодави, частково Сліпча, Космова і Черничена. Під час цієї акції жертви серед цивільного населення були меншими, оскільки більшість жителів ще раніше втекла до Грубешова чи за Буг. 21 березня 1944 року було проведено третю акцію, спрямовану на село Бресть. Вона була найслабшою. Поляки спалили ціле село і вбили до 160 українців. Характерно, що німці досить часто приїжджали на такі згарища і забирали худобу, свині, кури [7, br].

Польський історик Г. Мотика вважає, що наступ у березні 1944 року здійснили грубешівський і томашувський відділи АК, підтримані батальйоном хлопським С. Басая (Рися), які спалили понад 20 українських сіл. Долаючи опір української самооборони цих сіл, поляки нищили цивільне населення, у результаті чого загинуло близько 1,5 тисячі українців. Услід за цим на Холмщину увійшло кілька куренів УПА з

Волині і Східної Галичини, які розпочали антипольську чистку в районі населених пунктів Тарношин, Жабче, Великі Очі, вбиваючи там цивільне польське населення. У важких боях вони витіснили польські озброєні загони за річку Гучву. Внаслідок цього утворився українсько-польський фронт довжиною понад 100 кілометрів з кількакілометровою нічийною зоною. Г. Мотика вважає, що діяльність української партизанки була не реакцією на польський наступ у березні 1944 року, а реалізацією плану „деполонізації” [8, s. 304].

Українсько-польський конфлікт набрав особливої гостроти також на Люблінщині, що стало наслідком виселенської акції німців на Замойщині. Під час її проведення німці в деяких виселених польських селах поселяли українців, аби ці села, колонізовані українцями, створили природний захисний вал від ударів польського підпілля на німецьких колоністів. Ця провокація мала значний успіх, оскільки поляки частину ударів скерували проти українського населення [8, s. 304].

Ці криваві епізоди українсько-польського конфлікту, який тривав на всій території українсько-польського пограниччя, є віддзеркаленням атмосфери, що панувала на тих теренах. Заручником цієї жорсткої боротьби майже завжди ставало українське та польське цивільне населення.

На початку вересня 1944 року про конфлікти між українським і польським населенням інформували політоргани І Українського фронту. Така ситуація була особливо характерна для повітів, які межували із Західною Україною, де українці складали понад 50 відсотків населення. Повідомлялося, що в Грубешівському повіті, де проживало 80 відсотків українців і 20 відсотків поляків, діяло кілька підрозділів УПА, які тероризували польське населення. З іншого боку, активізувала свою діяльність АК. Подекуди вона, загрожуючи розстрілами, забороняла українському населенню з'являтися на полях. У Красноставському повіті загони АК цілими групами виходили з лісу і нападали на українські села. Декілька разів ці загони грабували населені пункти Стружиці, Красне і виганяли з полів українців, які виходили збирати урожай [1, арк. 89].

На початку 1944 року українське і польське підпілля не могло дійти до компромісу, а пропагандистська діяльність окремих загонів ще більше загострювала ситуацію. Навесні того ж року серед пропагандистів ОУН було розповсюджено текст агітаційного виступу в українському середовищі на тему „Польське питання”. Увага агітаторів зверталась на тезу, що український народ бореться за свою державність та визнає право кожного народу на власну державу на його етнографічних землях. Підкреслювалося, що на II Конференції ОУН у квітні 1942 року було чітко заявлено, що ОУН прагне до мирної ліквідації другорядних фронтів, у тому числі й польського фронту. Шлях до пом'якшення польсько-українських взаємин та мирне вирішення українсько-польського питання загалом, на думку ОУН, можливі тільки на основі визнання польською

стороною української державності на українських землях [7, bp]. Крім того, було підготовлено кілька тез, які виправдовували неможливість порозуміння з польським підпіллям. По-перше, наголошувалось на тому, що у поляків не було єдиного політичного керівництва, а діяло кілька підпільних організацій, які не мали однієї політичної лінії. Діяльність польського еміграційного уряду в Лондоні, який представляв різні партії, оцінювалась як надто обмежена, оскільки уряд був відірваний від держави і дотримувався політики, вигідної союзникам. Пропагандисти робили акцент на сильному впливі СРСР на частину польської спільноти, при цьому увага зверталась на діяльність В. Василевської і Польської робітничої партії [7, bp].

Другим важливим чинником, на думку пропагандистів ОУН, було заперечення більшістю польських організацій будь-якої можливості порозуміння. Для прикладу наводились цитати з підпільних польських газет. Так, у газеті „Велька Польска” від 19 квітня 1943 року зазначалося: „Останнім часом голосною стала справа України, бо німці, які в середині минулого століття винайшли український народ для своїх цілей, тепер поспішно його творять. Німці винайшли не тільки українців, але також гуралів, шльонзаків і багато інших „народів” для того, щоб ослабити поляків і легше втримувати великі простори під своїм пануванням”. Або ж подавалась витримка з газети „Шанець Кресови” від 21 березня 1943 року, яка переконувала, що „східні землі Речі Посполитої були і є виключно польськими землями, до яких ніхто, крім нас, не має справи: ані більшовики, ані українці. Руський народ, що проживає на цих територіях, ми вважаємо за плем'я, яке складає частину польського народу...” [7, bp]. Якщо на основі цих тез проводилась робота серед українського населення, то зрозуміло, що в цих умовах не могло бути й мови про пошуки шляхів до порозуміння.

АК теж дотримувалася подібної лінії. У березні – квітні 1944 року вона підготувала звіт „Про український незалежницький рух в Малопольщі”. У розділі „Завдання і цілі” зверталася увага на те, що „зміна ситуації на сході внаслідок більшовицького наступу чинить великий вплив на сепаратистський український рух. З кожним днем цей рух набирає сили і проявляється не тільки в прагненні вибороти незалежність „України” (у лапки взято у звіті – І.Ц.), а в основному до винищення і повного усунення зі східної частини країни польського населення. Українські керівники, тобто духовенство та вчителі, вважають, що Україна отримає незалежність у результаті цієї війни, між іншим шляхом повного винищення поляків на українських (на їхню думку) землях” [4, bp]. На підтвердження цього було використано одну з інструкцій УПА, серед 13 пунктів якої для створення повного враження про справжні цілі УПА досить було прочитати такі пункти: у зв'язку з радянським наступом прискорити ліквідацію поляків; села чисто польські палити і витинати до пня; за вбивство українця поляком або німцем застрілити 100 поляків [4, bp].

Попри те, що 9 вересня 1944 року у Любліні було підписано Угоду між урядом УРСР (М. Хрущов) і прокомуністичним Польським комітетом національного визволення (Е Осубка-Моравський) про взаємообмін населенням, тобто про мононаціоналізацію українсько-польського пограниччя з обох боків, збройне протистояння між українцями і поляками продовжувалося ще кілька років. Територіальні суперечки залишалися головною перешкодою, яку українським і польським політикам так і не вдалося подолати, оскільки обидві сторони у вирішенні перспективи державної належності цих земель мали протилежні політичні, національні і культурні підходи. Така ситуація йшла на користь СРСР, який напередодні захоплення цих територій прагнув послабити обидва визвольні рухи.

Література:

1. Центральний державний архів громадських об'єднань України. - Ф. 1, оп. 23, спр. 926.
2. Centralne Archiwum Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji RP (dalej - CA MSWiA RP). - AK, sygn. 602.
3. CA MSWiA RP. - AK, sygn. 605.
4. CA MSWiA RP. - AK, sygn. 649.
5. CA MSWiA RP.- OUN, sygn. IX/22.
6. CA MSWiA RP. - OUN, sygn. IX/111.
7. CA MSWiA RP. - OUN, sygn. IX/134.
8. **Motyka G.** Postawy wobec konfliktu polsko-ukrainskiego w latach 1939-1953 w zaleznosci od przynaleznosci etnicznej, panstwowej i religijnej //Tygiel narodow. Stosunki spoleczne i etniczne na dawnych ziemiach wschodnich Rzeczypospolitej 1939 - 1953. - Warszawa - Londyn: RYTM, 2002.
9. Polska-Ukraina: trudne pytania. Materiały VII międzynarodowego seminarium historycznego „Stosunki polsko-ukrainskie w latach II wojny Swiatowej”. Luck, 24 - 26 maja 2000, t.7. - Warszawa: KARTA, 2000.
10. **Siemaszko W., Siemaszko E.** Z dziejow konspiracji wojskowej na Wolyniu 1939-1944 // Armia Krajowa na Wolyniu. - Warszawa, 1994.

Книжкова полиця

Видясова М. Ф., Орлов В. В. Политический ислам в странах Северной Африки. История и современное состояние. Изд-во Моск. ун-та, 2008. - 512 с.

Голодомор 1932 - 1933 років за документами Політичного архіву Міністерства закордонних справ Федеративної Республіки Німеччина = Holodomor in Ukraine 1932 - 1933 in the documents of the political archive of the federal foreign office of Germany / [Упор. Кудряченко А. І.]; Пер. з нім. Кудряченко А. І. - К.: НІСД, 2008. - 336 с.

Грицяк Н. В. Гендерна освіта публічних службовців: Навчально-методичний посібник / Н. В. Грицяк, М. П. Попов. - О.: ОРІДУ НАДУ, 2008. - 160 с.

Грішнова О. А. Економіка праці та соціально-трудові відносини. - К.: Знання, 2009. - 390 с.

Динаміка зростання та ризику нестабільності України в 2008 році: наукове видання / [Ред. Воротіна В. Є.]. - К.: НІСД, 2008. - 108 с.

Дмитрієва О. В. Антикриза: як захистити свої права в період економічної кризи: Практичні поради юриста. Коментарі ситуацій. Зразки документів. Нормативно-правові акти. - Х.: Торсінг Плюс, 2009. - 96 с. - (Школа виживання).

Єржабкова Б. Шкільна справа та шкільна політика в рейсхкомісаріаті „Україна” (1941 - 1944) у світлі німецьких документів. - К.: Наукова думка, 2008. - 272 с.

Заемский В. Ф. Теория и практика миротворческой деятельности ООН: Монография. - М.: МГИМО-Университет, 2008. - 220 с.

Клементьев Д. С. Социология управления. - М., Изд-во Моск. ун-та, 2008. - 240 с.

Козик В. В., Панкова Л. А., Даниленко Н. Б. Міжнародні економічні відносини: Навч. посіб. - 7-ме вид., стер. - К.: Знання, 2008. - 406 с. - (Вища освіта ХХІ століття).

Крючков Г., Табачник Д., Симоненко П., Гриневецкий С., Толочко П. Заявка на самоубийство: зачем Украине НАТО? - Издательство „Фолио”, 2009. - 446 с.

Лазор О. Д. Державна служба в Україні: Навч. посіб. / О. Д. Лазор, О. Я. Лазор. - 3-тє, доп. і перероб. - К.: Дакор, 2009. - 560 с.

Лінецький С. В. Законотворчість: Коментар до Регламенту Верховної Ради України. Ч. 1 / С. В. Лінецький, В. П. Крижанівський. - К.: „К.І.С.”,

2008. – 400 с.

Ліпкан В. А. Теорія національної безпеки: Підручник. – К.: КНТ, 2009. – 631 с.

Лялюк О. Ю. Основи організації і діяльності місцевих рад в Україні: Монографія. – Х.: „Право”, 2008. – 288 с.

Мінченко Р. М. Теоретико-правові проблеми організації та функціонування державної влади в умовах модернізації механізму української державності / Ін-т законодавства Верховної Ради України. – О.: Фенікс, 2008. – 320 с.

Михайлов Н. Г. Международный уголовный трибунал по бывшей Югославии: компетенция, источники права, основные принципы деятельности: Монография. – М.: Изд. дом Шумиловой И. И., 2006. – 267 с. – (Отечественная юридическая мысль).

Мішина Н. В. Органи самоорганізації населення: минуле, сучасне, перспективи: Монографія. – О.: ОРІДУ НАДУ, 2008. – 240 с.

Невмержицький Є. В. Корупція в Україні: причини, наслідки, механізми протидії. – К.: „КНТ”, 2008. – 368 с.

Никишенков А. А. История британской социальной антропологии — СПб.: Издательство Санкт-Петербургского университета, 2008. — 496 с. (Серия „Культурология. XX век”).

Павлов А. Ю. Скованные одной целью: Стратегическое взаимодействие России и ее союзников в годы Первой мировой войны (1914 — 1917 гг.). – СПб.: Изд-во С.-Петерб. ун-та, 2008. — 189 с.

Почепцов Г. Г. Глобальні проекти: конструювання майбутнього. – Навч. посібник. – К.: Український центр політичного менеджменту, 2009. – 212 с. – (Б-ка журн. „Соціальна психологія”).

Таран В. О. Соціальна філософія: навч. посіб. / В. О. Таран, В. М. Зотов, Н. О. Резанова. – К.: ЦНЛ, 2009. – 272 с.

Тер-Минасова С. Г. Язык и межкультурная коммуникация / С. Г. Тер-Минасова. – 3-е издание. – М.: Изд-во МГУ, 2008. – 352 с.; ил. – (Классический университетский учебник).

Цивилизационная структура современного мира. Книга 2. – К.: Наукова думка, 2008. – 640 с.

Частій Р. В. Степан Бандера. – Издательство „Фолио”, 2008. – 128 с.

Черепанова С. О. Філософія родознавства: Навч. посіб. / Передмова проф. В. Г. Скотного. – К.: Т-во „Знання”, КОО, 2008. – 460 с.

Шейко В. М., Кушнарченко Н. М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності: підручник / В. М. Шейко, Н. М. Кушнарченко. – 6-те вид., переробл. і доповн. – К.: Знання, 2008. – 310 с.

Шэтток Майкл. Эффективное руководство в сфере высшего образования / Пер. с англ. А. И. Григорьевой; отв. редакторы И. М. Григорьев и Г. Т. Тюнь. – СПб.: Изд-во С.-Петерб. ун-та, 2008. – 196 с.

Яневський Д. Загублена історія втраченої держави. – Издательство „Фолио”, 2009. – 256 с.

Вийшов у світ № 2 (34) журналу „Соціальна психологія”

В теоретичному розділі часопису вміщено статтю кандидата психологічних наук І. Данилюка „Психічний склад як компонент структури психології етнічної спільноти”.

Окремі проблеми методології психологічних досліджень розглядаються у розвідках доктора педагогічних наук В. Кушніра „Особливості наукових поглядів на розвиток особистості вчителя” та аспіранта лабораторії психології творчості Інституту психології ім. Г. Костюка АПН України О. Пурло „Суб’єктний” та „авторський” підходи до життєтворчості особистості”.

У розділі „Політична психологія” доктор політичних наук М. Обушний і кандидат психологічних наук Т. Воропаєва виступають з статтею „Політико-психологічні аспекти Голодомору 1932 – 1933 років”.

Досить містким у цьому номері є розділ „Соціологія”. У ньому публікуються статті кандидата соціологічних наук Т. Кузьменко „Соціальна адаптація особистості в нестабільній життєвій ситуації”, кандидата соціологічних наук М. Туленкова „Організаційна взаємодія громадянського суспільства і держави”, кандидата економічних наук Д. Ядранського „Нормування праці як управлінський інструмент запобігання соціальній кризі”, кандидата соціологічних наук В. Лукащука „Державна політика України в галузі масового спорту”.

Низку статей присвячено актуальним питанням психології особистості.

На сторінках журналу виступають і зарубіжні дослідники. Цього разу публікується розвідка науковців з Федеративної Республіки Німеччини Т. Зайбт і К. Шуллер „Оцінка студентами співпраці у напіввіртуальних навчальних групах”.

В журналі представлено і такі традиційні рубрики, як „Гендерні дослідження”, „Релігійна психологія”, „Вікова психологія”, „Наукові дискусії”, „Книжкова полиця”.

Наступний номер „Соціальної психології” вийде у травні 2009 року.